İletişim Yayınları

tarih VE toplum

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ SAYI 1/OCAK 1984/300 LİRA

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik
İkinci Viyana Kuşatması
III. Selim ve İhtilâl Fransası
Türkçülüğün Tarihinden

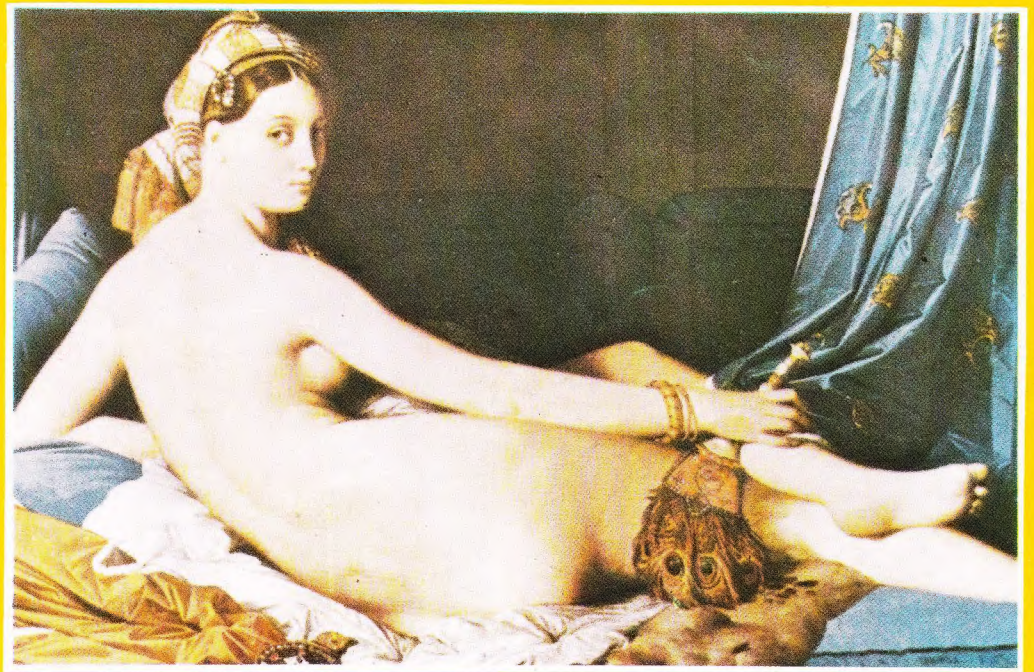

Ziya Osman Saba'dan Kalan
Kazanova'nın İstanbul Anıları

cem yayınevi

HAYATİ TEZEL-M.EREM ÇALIKOĞLU

BOĞAZİÇİ
ve
SALTANAT KAYIKLARI

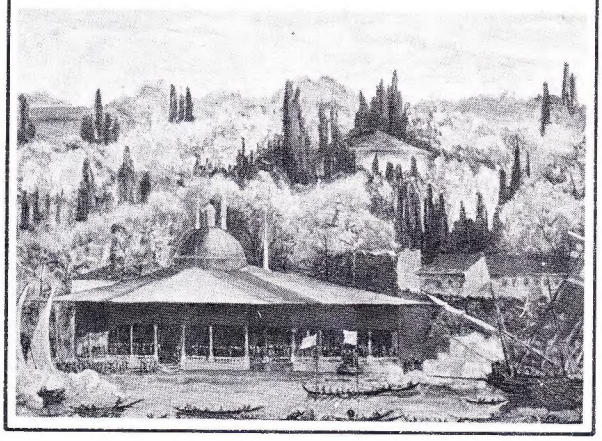

SUHA UMUR

OSMANLI
PADİŞAH
TUĞRALARI

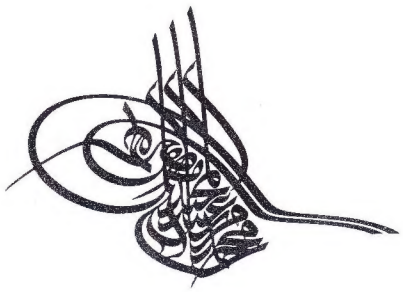

cem yayınevi

ABİDİN DİNO
ARA GÜLER

FİKRET
MUALLÂ

cem yayınevi

NAZAN İPŞİROĞLU-MAZHAR İPŞİROĞLU

Oluşum Süreci İçinde
SANATIN TARİHİ

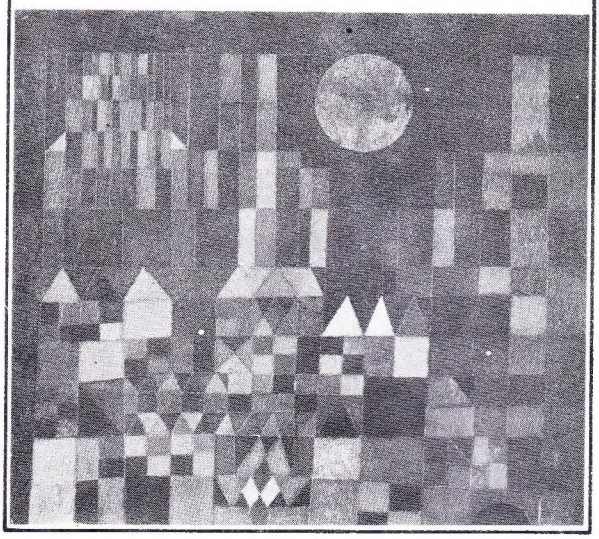

tarih VE toplum

Yayın Yönetmeni
Mete TUNÇAY

Perka A.Ş. adına Sahibi
Zeki TÜRKKAN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Jülide ERGÜDER

Müessese Müdürü
Bülent ÖZÜKAN

Grafik Düzenleme
Ayla İŞLER

Görsel Malzeme Danışmanı
Marianna YERASİMOS

Düzelti
Nejat BAYRAMOĞLU
Lütfi KUZU
Süleyman BİLGİ

Siyah Beyaz Filmler
Mustafa ÖZSOY

Renk Ayrımı
ÜÇEL Ofset

Baskı
ALAŞ Matbaası

Genel Dağıtım
GAMEDA

İLAN KOŞULLARI: Renkli tam sayfa (iç kapak: 150.000 lira, orta sayfalar: 100.000 lira). Siyah-beyaz (tam sayfa: 50.000, yarım sayfa: 25.000 lira).

YILLIK ABONE (12 sayı) 3000 lira. Abone olmak isteyen okuyucularımızın, yıllık abone bedeli olan 3000 lirayı PERKA A.Ş.'nin Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi 2364 No'lu hesabına yatırarak, banka dekontu fotokopisini ve adreslerini bize göndermeleri yeterlidir.

İletişim Yayınları / Perka A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53 - 520 14 54 - 520 14 55

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 350 lira.

Yurtdışı Abone: Uçakla
30 Amerikan Doları.

İletişim Yayınları / Perka A.Ş.
ofset tesislerinde hazırlanmıştır.

4 Mustafa Celâlettin Paşa'yı anlatan bir mektup: "Oğlum Sâmih Bey'e"

15 Türkçülüğün Tarihinden: Enver Celâlettin Paşa'nın Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası yazıları (1)

19 Çeşitli alfabelerle Türkçe yazılar: İbranî yazısı ile Türkçe
Prof. Dr. Talât Tekin

22 Moniteur Universel, III. Selim ve İhtilâl Fransası
Prof.Dr. Taner Timur

32 Türkiye Haritacılığı (örnekler)
Leo Bagrow

36 Pars Tuğlacı'nın son eseri Ayvazovski Türkiye'de

40 II. Viyana Kuşatması
Prof. Dr. Nejat Göyünç

47 Avusturya'ya müzik getirmek
Gerhard Stradner

49 Posta tarihi ve Kapitülasyon Postaneleri (1)
Yük. Müh. Salih Kuyaş

54 Osmanlı Basını'nda Yüzyıl önce Bu Ay
Dr. Uygur Kocabaşoğlu

56 Osmanlı toplum yaşayışıyla ilgili belgeler-bilgiler: Kölelik

64 Türkiye'de şimdiye kadar çıkan popüler tarih dergileri
Dr. Mahmut H. Şakiroğlu

71 Ziya Osman'dan Kalan
Cevdet Kudret

74 Kazanova'nın İstanbul Anıları
Serhan Ada

80 Kanunî'nin Bağdat Fetihnamesi

Ön kapak: Ingrès'in Odalisque tablosu
Arka kapak: Kanuni'nin Bağdat Fetihnamesi

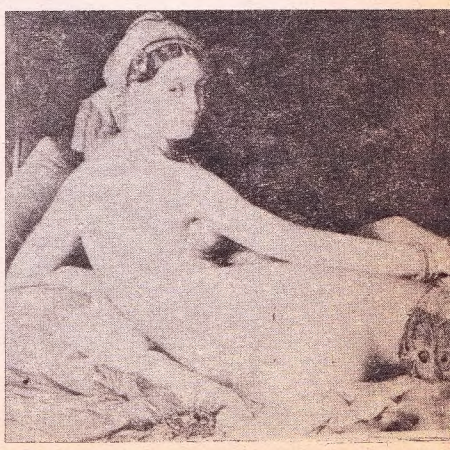

YURT YAYINLARI

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI DİZİSİ

YURT YAYINCILIK A.Ş.
ESAT CAD. 44, ANKARA, Tel: 25 25 95

DOST KİTABEVİ YAYINLARI

Merkez: Konur Sk. No:4, Kızılay – ANKARA
Şube: Zafer Çrş. No:13 Y.Şehir – ANKARA

TEVFİK ÇAVDAR

TALÂT PAŞA

Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü

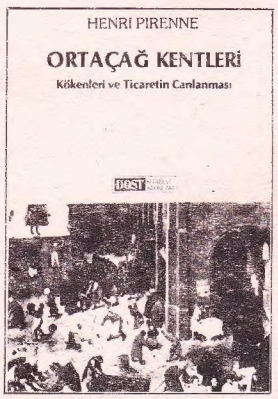

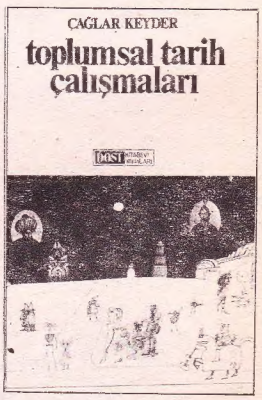

Çıkarken

Bugünü daha doğru anlayıp değerlendirebilmek ve yarını gözümüzün önünde daha iyi canlandırmak için, düne ait bilmediklerimizi öğrenmek ve unuttuklarımızı hatırlamak gerekir.

Tarihin şimdi ve gelecek için gerçekten böyle bir erdemi var mıdır? Bir tarih dergisi çıkarmayı bu türlü bir gerekçeyle haklı gösterebilir miyiz? Yoksa, tarihle salt merak doyurmak için mi ilgilenilir? Doğrusunu isterseniz, vereceğimiz cevap kesin değil. Tarih, insanın özgür düşünce ve araştırmayla bugüne ve yarına ilişkin gerçeklere erişmesine pekalâ yardımcı olabilir; ama ondan kendi önyargılarını pekiştirmek için yararlanmak isteyenlere de ses çıkartmaz. Onun nasıl konuştuğu, neler dediği; dinleyene, inceleyene bağlıdır.

TUTUMUMUZ

Tek tek yazarlarımızın, kendi dünya görüşleri uyarınca değişik tarih anlayışları vardır. Fakat Tarih ve Toplum *dergisi, olguları kuramlara göre çekiştirip sündüren veya bastırıp çarptıran herhangi bir ideolojiyi tutmayacak. Aslında, tarafsızlığın olamazlığını biliyoruz. Fakat, nesnellik (objektiflik), yani incelenene tümüyle sadık kalmak, her zaman uygulayacağımız, yol gösterici ilkemiz olacak.*

Namuslu olacağız; olamayacağımız konularda ise yazmayacağız. Bu demek değildir ki, Tarih ve Toplum*'da hiç yanlış yazı çıkmayacak. Çıkabilir, ama doğrusunu öğrenirsek düzelteceğiz.*

Tarih ve Toplum *akademik bir dergi olmayacak. Yaygın bir ilgi uyandırmak istiyoruz. Hedefimiz sıkıcı olmadan, güvenilir olmak. Kullandığımız malzemelerin kaynaklarını belirtmeyi ihmal etmeyeceğiz. Böylece, isteyenler yazdıklarımızı asıllarıyla karşılaştırabilecek ya da daha derin bir araştırmaya nereden başlayabileceklerini görecekler.*

Yazar ve çevirmenlerimizi, ifrat ve tefride gitmemeleri, yani bir yönde ya da tersinde aşırılığa sapmamaları koşuluyla, diledikleri dili kullanmakta özgür bırakıyoruz. Ancak, eski yazıları aktarırken, tutucu davranmak kararındayız. Metinleri sadeleştirme yoluna gitmeyeceğiz, genel okuyucunun anlamakta güçlük çekeceği sözcük ve terkipleri ayraç içinde açıklamakla yetineceğiz. Böylelikle, eski dilin zevkine varmak istiyoruz. Tarihle ilgilenenler için, bunun öğretici ve faydalı olacağı da umulur.

Tarih ve Toplum, *öncelikle Türkiye ve Türk tarihine yer verecek. Ama bizim konularımıza değgin yabancı kaynaklardan başlayarak, zaman zaman büsbütün başka ülkelerin tarihlerine de gireceğiz. İleride, özellikle çağdaş tarih biliminde çığır açan büyük tarihçilerin yapıtlarını ve yöntemlerini tanıtmak istiyoruz.*

Olaylardan Düşüncelere, İktisattan Toplum Yaşamına ve Siyaset Kuramına, Güzel Sanatlardan Edebiyata kadar tarihin her türüyle ilgili olmamızın yanısıra, belirli temaları ardarda sayılarımızda işleyeceğiz. Bunlardan biri, ilk sayıdaki İbranî yazısıyla örneklenen "Çeşitli Alfabelerle Türkçe Metinler" olacak. Bir başkası, "Pulla Tarih" dizisi, yalnız filateli meraklılarının değil, herkesin ilgisini çekecek bir biçimde, pulculuğun tarihe nasıl ışık tutabildiğini gözler önüne serecek. Bunun gibi, bir de "Parayla Tarih" dizisi oluşturmak amacındayız. "Türkiye Haritacılığı"da umuyoruz ki, eski haritaları seyretmekten haz duymanın ötesinde, tarih araştırmaları için yararlı bir konu olduğunu giderek kanıtlayacak.

Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana çıkan bazı gazetelerimizde, "Elli Yıl Önce" gibi köşelerin hazırlandığını ve bunların ilgiyle izlendiği gözlemlemişsinizdir. Şimdiki gazetelerimizin hiçbiri Cumhuriyetten eski olmadığı için, bizim "Osmanlı Basınında -Yüzyıl Önce Bu Ay" sayfalarımızın daha da büyük bir ilgi yaratacağı inancındayız. Bu ay "Kölelik" konusunda odaklanan "Osmanlı Toplum Yaşamı Üstüne Belgeler - Bilgiler" dizimiz, gelecek ay "İnsan ve Hayvan Haklarının Korunması"nı, öbür ay da "Kadınlar"ı ele alacak vb. Bu sayıda olduğu gibi, ileride de yakın ve uzak "Müzik Tarihi" ile "Edebiyat Tarihi"ni aktarmaya çalışacağız. "Kitabiyat" (Bibliyografya) sayfalarımız, yalnız, yeni çıkan yayınlara değil, eskiden basılmış ve mevcudu kalmamış, ancak kütüphanelerde ve sahaflarda bulunabilecek, önemli kitap ve dergileri tanıtmaya ya da hatırlatmaya ayrıldı. Türkçelerin yanısıra, yabancı dillerde çıkmış Türkiye'yle ilgili (Seyahatnameler gibi) yayınlara da yer vereceğiz. Arka kapaklarımızda, her sayıda bir ferman tıpkıbasımı (iç sayfalarımızda da çevrim yazısı ve açıklaması) olacak.

"Türkçülüğün Tarihinden" köşemizde, yetmiş yıla yakın bir süre önce basılmış, değerli bir yazı dizisini aktarmaya başlıyoruz. Bu sayıda, o yazıdan önce, yazar ve ailesi hakkındaki ilginç belge ve bilgiler sunuluyor. İleriki sayılarımızla eklemlenen bu gibi dizi konularından başka, her ay bir kerede vereceğimiz yazılar da var. İlk sayımızda, böyle iki tane çok önemli yazı bulunmakta.

Bir kere, sonuna geldiğimiz 1983 yılı, İkinci Viyana Kuşatması'nın üçyüzüncü yıldönümü olduğu için, kuşatmayla ilgili bir incelemeye yer vermemiz gerekliydi. Bu anma yazısının, Türkiye'de bu yıl çıkan benzerlerinin hepsinden daha iyi olduğu kanısındayız. İkinci olarak, Devrim Fransası gözüyle III. Selim dönemi hakkında değerli bir araştırmaya yer vermekten de kıvanç duyuyoruz. Gelecek sayılarımızda, yine bunlar gibi yeni yeni monografik çalışmalar olacak.

SOHBETE DAVET

Okuyucularımızı, Tarih ve Toplum *dergisinde çıkan yazılar üstüne, bizimle söyleşmeye çağırıyoruz. Sorularınızı, **eleştirilerinizi,** yorumlarınızı, önerilerinizi yazın, yayımlayalım. Bizim de diyeceğimiz olursa, karşılık veririz. İlginiz için teşekkür eder, saygılar sunarız.*

Tarih ve Toplum

Not: Dergimizin önceden baskıya giren formalarından 21. sayfadaki İbrani Alfabesi yazı şekillerinin yer aldığı sütunun en üstündeki açıklayıcı bölümün sırası Modern İşlek Yazı, Kare Yazı, Harflerin İsimleri, *ve* Transkripsiyon *şeklinde olacaktır. Düzeltir, özür dileriz.*

Müşir Mehmet Ali Paşa'nın damadı Ferik Hasan Enver Paşa'nın kendi çocukluğuyla babası Ferik Mustafa Celâlettin Paşa'yı anlatan mektubu

Enver Paşa'nın işgal kumandanı olarak bulunduğu Volos'ta (Yunanistan), "Ressam ve Fotoğrafçı S.P. Sturnaras Kardeşler" tarafından çekilen resmi.

Oğlum Sâmih Bey'e

"Bir gün mutasarrıf, Bulgar köylülerine angarya olarak travers kestirmek ve müteahhidine satmak için sesimi çıkarmamaklığımı rica etti. Birkaç yüz altın dolu bir torbayı cebime koymak istedi, kabul etmedim..."

Bey oğlum, kerimenizin akd-i nikâhı [evlenme töreni] münasebetiyle Moda Palas'ta efrad-ı ailenizi cem'ederek sofranın başında beligân irad etmiş [güzel sözlerle vermiş] olduğunuz hitabe-yi hazin [dokunaklı söylev] cümlemizi pek müteessir etti.

Buna mukabil, tarafımdan dahi mukabelede bulunmak istedi isem de, bundan vazgeçtim ve sükûtu tercih eyledim. Fakat şimdi kısmen o geceki hissiyatımı tefhim [açıklamak] ve kısmen de âhir ömrümde [yaşamımın sonunda] söylenmiş bir vasiyet-i pederane olmak üzere, bu satırları yazıp size gönderiyorum. Size burada bütün ömrümü, ailem içinde geçirdiğim eyyamı [günleri] ve beni manen yaşatmakta olan hatıratımı telhis edeceğim [özetleyeceğim]. Bu mektubu bir yâdigâr olarak yazıyorum. Saklamanızı rica ediyorum. Çünkü en ziyade sevdiğim kızımın zevcisiniz ve ailem içinde hissiyatımı sizden ziyade anlayacak kimse yoktur.

Bundan bir asır evvel Polonya'da "Bojenski" namında zadegândan [soylulardan] bir aileye mensup 'Konstantin' tesmiye olunan bir çocuk tevellüd eder. Altı erkek kardeşmişler. Konstantin Bojenski yirmi iki, yirmi üç yaşlarında iken Varşova'da üniversite talebesinden olarak mükemmelen Latince, Fransızca, Rusça, kendi lisanını, ulûm-u muhtelife, resim ve bir miktar da Almanca tahsiline muvaffak olur. Zihnini en ziyade işgal eden husus, vatanını bağlı olduğu zincir-i esaretten kurtarmak olur. 1848'de Polonya'da bir ihtilâl başlar, pederim hemen arkadaşlarının bir kısmı ile silâha sarılarak ihtilâlciler meyanına [arasına] dahil olur. Fakat bir müddet sonra Alman asakirine [askerlerine] esir olur. Prusya hükümeti kendisini hudut haricine tard eder. Konstantin Fransa'ya iltica ile Paris'e gider. İmtihana muvaffak olarak arkadaşları ile zabitlik rütbesine nail olacağı hengâmda gazeteler Sultan Aldülmecid'in Türkiye'ye iltica ve dehalet etmiş [sığınmış] olan Polonyalı mültecileri hakkında Rusya hükümetine resmen vermiş olduğu cevabı neşreder ki, bu cevap "Tahtımdan vazgeçerim, fakat zir-i himayeme iltica eden biçareleri düşmanlarına teslim edemem" idi. Bu âli sözler, heryerde ve Paris'te bulunan Polonyalı muhacirleri galeyana getirir, bir çoğu Fransa'yı terk ederek İstanbul'a giderler ve din-i İslâmı kabul ederek ordumuzda hizmet etmeği istida ederler. O vaktin şeyhülislâmı mültecileri huzuruna celb ederek İslâmiyet'i kendilerine telkin eder ve her birine bir isim verir. Konstantin'in yüzüne, parlamakta olan azimkâr ve keskin koyu mavi gözlerine ve benzinin uçukluğuna bakarak "Bu delikanlı büyük bir adam olur veyahut dehşetli bir câni olacaktır" der ve kendisine "Mustafa Celâlettin" ismini verir. Konstantin o vakit Mekteb-i Harbiye'de muallim olarak bulunan Fransız zabitanı tarafından imtihan edilir, erkân-ı harp sınıfına ithal olunur.

Hasan Enver Paşa (1851-1929)

Yayımladığımız otobiyografik mektup, ne yazık ki, eksik olduğu için, Enver Paşa'nın yaşam öyküsünü ayrıntılarıyla bilmiyoruz. Anlaşılan, I. Franz Joseph zamanında (1890' ların başlarında) Avusturya-Macaristan İmparatorluğu nezdinde ataşemiliterlik yapmış, 1897'de Türk-Yunan savaşını Yıldız Sarayı' ndan takip etmek üzere kurulmuş elli kişiden oluşan Askerî teftiş Heyeti'nin daimi üyesi olmuş, zaferden sonra generalliğe yükseltilmiş, Volos'ta işgal kumandanlığında bulunmuş, 1898'de A.B.D.'ne yollanmış, 1901'de de Boxer ayaklanmasına karışan Çin Müslümanları için Uzak Doğu'ya gönderilen Nasihat Heyeti'ne başkanlık etmiştir. (Milliyet, Yakın Tarihimiz *ekinde, Taha Toros'un arşivinden yararlanılarak hazırlanmış yazıya bakınız: fasikül 19-20, s. 291-95 ve 307-11).*

İlk kez, Mehmet Ali Paşa'nın kızı Leylâ Hanım'la evlenen Enver Paşa'nın bu evlilikten üç kızı, iki oğlu olmuştur: sırayla, Ayşe Celile Hanım (Nâzım Hikmet'in annesi), Mustafa Celâlettin Bey (Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sofya'da müsteşardı), Münevver Hanım (Samih Rıfat Bey'in eşi), Mehmet Ali (19 yaşında iken Arıburnu' nda şehit düşmüştür), Sâre Hanım (sağdır), [Bize bu sayfalardaki resimleri sağlamak lütfunda bulunan Sâre Okçu Hanımefendinin yaşam öyküsü için, Salâh Birsel'in Sergüzeşt-i Nono Bey ve Elmas Boğaziçi *kitabındaki "Hikaye-i Sâre Hanım yahut küçük matmazel" denemesine bakılabilir; s. 275-88.] Enver Paşa, Çin yolculuğu sırasında ikinci kez evlenmiş, Madam Hortans'tan iki oğlu ve bir kızı olmuştur; Ömer ve Enver Songar'lar (herikisi de vefat etmiştir) ve Suzan Özkök Hanım (sağdır).*

Emekli Orgeneral Muharrem Mazlum İşkora'nın Harb Akademileri Tarihçesi 1846-1965 *adlı kitabının (İstanbul, Gen.Kur.Yay., 1966; cilt 1, 2. bas.) 167'nci sayfasında 19 Temmuz 1296'da (1876) mezun olan 32. kurmay sınıfından Enver Paşa hakkında şu bilgiler verilmektedir; "Enver Efendi, Süvari Erkân-ı harbi. Belçika'da ikmal-i tahsil etmiştir. Polonez Mustafa Celâlettin Paşa'nın oğludur. Konya'da Redif Fırkası kumandanı iken tekaüt olmuştur. Tekaütlüğünde Erenköy'de mektep açmıştı. Vefat etmiştir."*

Yazar, aynı sayfadaki bir dipnotunda, bu sınıfa ait bilgilerin "mütekait erkân-ı harp mirlivası Enver Paşa'nın diplomasıyla tevsik edilmiş" olduğunu belirtmektedir. s. 14-15'te verdiği bu Şahadetname suretine göre, Enver Paşa Dersaadet'teki Mekteb-i İdadi-i Şahane'de 4 yıl okuduktan sonra, 4 yıl da Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane'de okumuş ve 9 mevcutlu sınıfın üçüncüsü olarak Piyade Erkânıharp Yüzbaşısı olmuştur. Ancak, bu kaynaktaki bilgiler arasında yanlışlar vardır: Enver Paşa mirliva (tuğ/tüm general) değil, ferik (korgeneral) idi; Belçika'da okumamıştı, vb. Mektubun yazıldığı Sâmih Rıfat Bey, 1874/75'te İstanbul'da doğmuş, 1932 yılı sonunda Ankara'da ölmüştür. Şair, dilde sadeleşmeci, yüksek bürokrat (Dahiliye ve Maarif müsteşarlıkları yapmıştır), milletvekili (İkinci dönem Biga, Üçüncü dönem Çanakkale), Türk Dil Kurumu'nun ilk başkanı ve Türk Tarih Kurumu üyesi idi. Mektubu yazan Enver Paşa'nın kızlarından Münevver Hanım'ın kocası ve şair Oktay Rifat Horozcu'nun babasıdır. Sâmih Rifat Bey'in ilk evliliğinden olan kızı Zeynep Hanım'ın, 1925 Eylülü'nde, (sonradan 1941-43 yıllarında İkinci Refik Saydam ve Birinci Şükrü Saraçoğlu hükûmetlerinde Adalet Bakanı olacak merhum) Hasan Menemencioğlu ile evlenmesi dolayısıyla yazılan bu mektubu, Zeynep Menemencioğlu Hanımefendi, yıllarca sakladıktan sonra, yayımlanmak üzere, yeni harflere çevirerek bize vermiştir.

O zaman erkân-ı harp dairesinin bir şubesinin reisi erkân-ı harp mirlivası (tuğ-tüm general) Ömer Paşa idi. Mustafa Celâlettin Bey'i şubesine alır, kendisini pek sever, her bir halini beğenir ve nihayet kendisiyle büyük kerimesi Saffet Hanım'ı tezvic eder [evlendirir]. İşte bu zatlar büyük pederim, pederim ve valdem idiler. Şahıslarını tasvir edeyim: Peder ayniyle bir aslan gibi mahuf [ürkütücü] bakışlı ve gayet kalın ve gür sesli idi. Boyu tamamiyle benim boyumda idi. Gözleri çekik, ufarak ve mavi, saçları ve bıyıkları sarı, rengi beyaz ve donuk idi. Ben kendisinden yalnız ailemize mahsus olan burnunun şeklini aldım,diğer her tarafım büyük pederime benzer. Bu zat ise Silistre eşrafından ve belki de beylerinden bir aileye mensub idi. Âhır ömrüne kadar ailesinden dolayı hükûmetten bir para alır idi. Boyu ayniyle pederim gibi idi. Rengi gayet beyaz; yanakları al, gözleri ile saçları ve bıyıkları pek kara idi. Burnu ufak, sesi ayniyle benimki gibi incerek idi. Kendisine o zaman "güzel Ömer Paşa, süslü Ömer Paşa" derlerdi. Ahlâkça hadidülmeşrep [sert huylu], kadınlara karşı son derece zaafa mâlik, müskirata pek münhemik idi [içkiye pek düşkündü]. O derece bir kuvvete malik idi ki, bir ayvayı kadın eligibi güzel eline alarak baş parmağı ile hemen ikiye bölerdi. Müskiratın ve kanlılığın tesiriyle meflucen [inme inerek] vefat eyledi. Valdem ise keza uzun boylu, geniş omuzlu, kumral saçlı, buğday renkli, kaviyülbünye [sağlam yapılı] bir kadın idi.

Ömrünün en bahtiyar birinci devresi büyük pederimin hanesinde geçdi ki, bu eyyamı [günleri] rüya gibi hatırlıyorum. Sultan Mecit zamanında paşalık büyük bir mertebe idi. Büyük pederim ise bütün varidatını ailesinin refahına, zevk ve sefasına hasrederdi. Her yaz mevsimini ailece bir köye giderek mümkün olabilen eğlenceler içinde geçirirdik. Köyün bir tarafına çadırlar kurulur, geceleri meşâleler yakılır, bir çok misafir davet olunur, hatta Beyoğlu'ndan orkestra bile getirtilirdi. O çadırlar ile meşâlelerin manzarası ve musiki sesleri el'an hatırımda menşuk [iz bırakmış] kalmıştır.Felâ-

ketzede olan pederim ise bu sefahatten memnun olmayarak milletimizin istikbalini düşünür ve her nerede bir tüfek patlasa hemen oraya koşup giderdi. İşte bu suretle pederim daha yeni damat iken, bana hâmil olan valdemi düşünmeksizin ve kayınpederinin müsaadesini istihsal etmeksizin Serdar-ı ekrem Ömer Paşa ile Bağdad'a gider. Serdara erkân-ı harp zabiti vazifesini görür ve Araplarla olan bir muharebede sağ elinden bir kurşun yarası alır. Bunun için sağ elinin orta parmağı kısa kalmış idi. Bağdad'tan avdetinde beni yürümeye ve konuşmaya başlamış bir çocuk halinde bulur. Gariptir ki, pederimin saçları sarı olduğu halde metaib-i seferiyenin [savaş yorgunluklarının] tesiri ile simsiyah olmuş, yalnız bıyığı sarı kalmıştı. Ben kendisini görmemiş olduğum için yanına gitmek istememiştim.

Sonra Rusya muharebesi başlar. Pederim hemen yine kayınpederine malûmat vermeksizin Anadolu ordusuna iltihak eder. Müşir Neste Selim Paşa'nın maiyet erkânına dahil olur. Şekvetil şehir ve mevki-i askeriyesi Rusya'dan zabt edildiği zaman pederim düşman siperlerine en önde atlar, hatta Rusça Moskofları o yüksek sesile tel'in ederek vatanının intikamını alır. Bu Rusya muharebesinden başından bir kurşun yarası ve ayağından bir kılıç yarası almış olduğu, yaralarının tesiri ile hastalanarak Dersaadet'e avdete mecbur olur. Pederimin ehliyet ve şecaatini tasdiken yedine [eline] Selim Paşa tarafından verilmiş olan bir şahadetname evrak-ı perişanım [karışık kağıtlarım] içinde mevcuttur.

Pederim o vakit erkân-ı harp kaymakamı [Kurmay yarbay] imiş. Badehu bir kaç defalar Karadağ seferine gider, bu seferlerin birinde boynundan kurşunla vurulur ve miralay [albay] olur. O vakit yaralandığı tepelerde bilâhare şehit oldu. Piper Tepeleri.

Fakat Hüseyin Avni gaddarı, Serdar Ömer Paşa'nın bütün adamlarına peyda etmiş olduğu kin ve adavetine mebni [düşmanlıktan ötürü] pederimden intikama kalkışır, pederimin süvariliğin ehemmiyeti hakkında yapmış olduğu neşriyattan hiddetlenerek Mekteb-i Harbiye'den erkân-ı harp diploması olmadığı bahanesi ile kendisini bu sınıftan ihraç ve Tırnova Üçüncü Süvari Alayı'na süvari miralayı olarak nasb ve tayin eyler. Çocukluğumdan beri eyyam-ı mesudemin [mutlu günlerimin] ikinci devresi burada başlar. Tırnova'da geçirmiş olduğum birkaç senelik hayat bana o derece tesir etmiştir ki hatırıma geldiği vakit kalbim heyecana gelir, içimde bir ah-ı meyusiyet çıkar, bazan bu günler rüyama girer ve uyanınca dilhun eder [içimi kan ağlatır]. Pederim ile valdemin hayalleri hemen peyda olur, bu hayalleri bulunmuş oldukları odalarda, sofalarda görürüm, gaip ettiğim bu mesut günleri ararım. Akşam olunca pederim esbesüvar [at binmiş] olarak kışladan döner, arkasındaki süvarileri ile beraber selâmlık bahçesini geçtikten sonra, harem kapısının önünde atından iner, harem avlusuna girer, kılıcını taşlar üzerinde şıkırdatarak yürür, valdem ise hayat denilen sofaya çıkan merdivenin başında ayakta hürmetle kendisini bekler, birleşince birbirlerine sarılarak öpüşürler. Bu âdetleri daima devam etmiştir. İkamet ettiğimiz derebeylerinden kalma o cesim [iri] konak, yüksek duvarlarla muhat [çevrili] harem bahçesi ve avlusu, bir süvari bölüğünün mevsiminde çayıra çıktığı büyük selâmlık bahçesi, müteaddit ahırları, ayrıca bir kısım teşkil eden selâmlık dairesi, müteaddit kuyuları, kale kapısı gibi 'porta' tesmiye edilen geniş kapılar, velhasıl her bir tarafı, her bir noktası, daha dün oradan çıkmış gibi hâlâ gözümün önündedir. Ya Tırnova'nın o cesim ve güzel kışlaları, dört köşesindeki yüksek kuleleri! Bir tarafında bir süvari alayı, diğer tarafda bir veya iki piyade taburu ikamet eder idi. Selimiye gi-

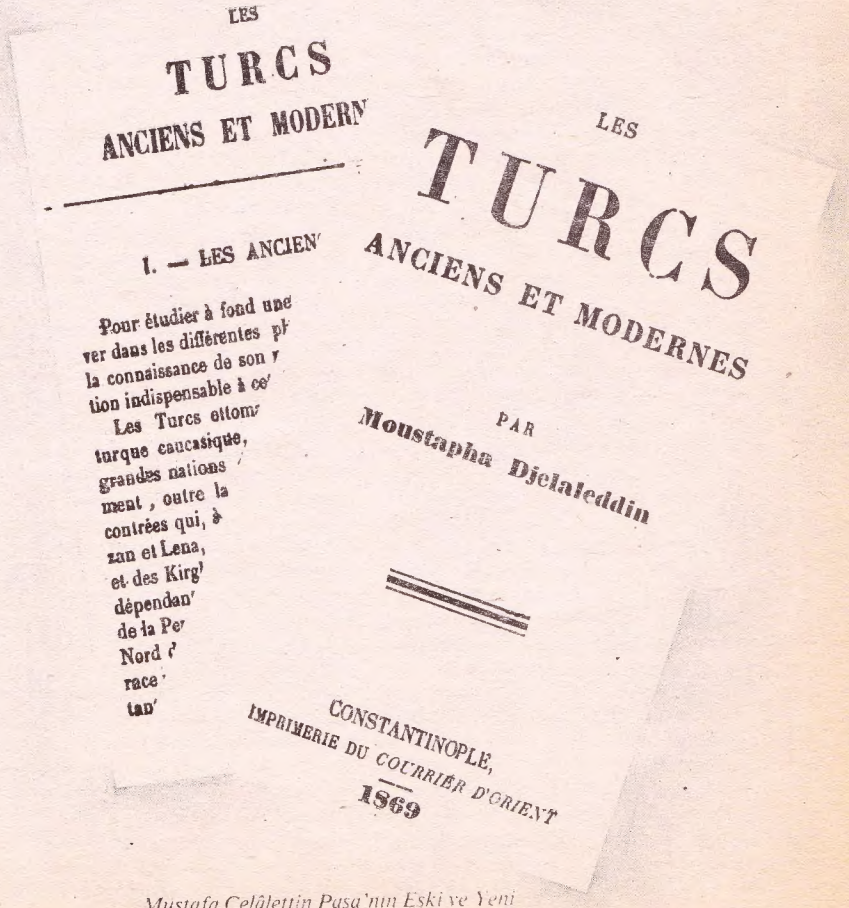
LES

TURCS

ANCIENS ET MODERN

I. — LES ANCIEN

Pour étudier à fond une
ver dans les différentes pl
la connaissance de son
tion indispensable à ce
Les Turcs ottom
turque caucasique,
grandes nations
ment, outre la
contrées qui, à
zan et Lena,
et des Kirg
dépendan
de la Per
Nord
race
tan

LES

TURCS

ANCIENS ET MODERNES

PAR

Moustapha Djelaleddin

CONSTANTINOPLE,
IMPRIMERIE DU COURRIER D'ORIENT
1869

Mustafa Celâlettin Paşa'nın Eski ve Yeni Türkler hakkındaki kitabının iç kapağı ve ilk sayfası.

Türk Ansiklopedisi'ndeki
İsmet Parmaksızoğlu tarafından yazılan

Mehmet Ali Paşa

maddesi

XIX. yüzyıl Osmanlı Ordusu'nda görev alan generallerden biri. Milliyeti hakkında kesin ve açık bir bilgi yoktur. Bazı tarihçiler onu Prusyalı, bazıları Macar, bazıları da Alman-Hırvat melezi olarak tanıtırlar ve asıl adının Karl Detroit olduğunu ileri sürerler. Mehmed Emin Âli Paşa tarafından, bir seyahatinde tanınarak, Prusya ordusunda subay iken Osmanlı hizmetine dâvet edildiği ve İstanbul'a gelerek Mekâtib-i Askeriye Nezâreti'nde görev aldığı söylendiği gibi; Almanya'nın Magdeburg şehrinde doğduğu, Âli Paşa tarafından Berlin'de tanındığı ve beğenilerek çocuk yaşta iken İstanbul'a getirildiği, bizzat kendisi tarafından yetiştirildiği ve 1845'te Müslüman olduğu da belirtilir. (*) Berlin Kongresi sırasında Osmanlı delegasyonunda ikinci murahhas iken Prens Bismarck'ın ona karşı tutumu M.A.P.'nın Osmanlı hizmetine çocuk yaşta değil, yetişmiş bir Alman subayı iken geçtiğini gösterir. Ana dilini unutmaması, hele bu delegasyona Alman heyetinin sempatisini çekeceği ümidiyle seçilişi de bu ihtimâli kuvvetlendirir. M.A.P. Osmanlı Devleti'nin hizmetine girdikten sonra, ilk defa, kendisini Kırım Savaşı'nda gösterdi. Savaşın sonunda, Osmanlı Ordusu'nda çeşitli görevler yaparak, Ferik (tümgeneral) rütbesine yükseldi. 1873'te Sırbistan ve Karadağ'ın ayaklanarak Osmanlı Devleti'ne saldırması üzerine, Yeni Pazar (Novibazar) Boğazı'nın korunması için teşkil edilen Müşir Lofçalı Derviş Paşa kuvvetlerinde, seçkin bir komutan olarak, Cemil Paşa, Mustafa Celâleddin Paşa ve Fuat Paşa ile birlikte görevlendirildi. Bundan ötürü Sadrâzam Midhat Paşa, M.A.P.'ya müşirlik (mareşallik) rütbesini verdirmek istediyse de, II. Abdülhamid bu teklifi erken bularak kabûl etmedi. 1293 (1876-1877) Türk-Rus Savaşı başlarken, Karadağlılar'ın yeniden harekete geçmeleri üzerine M.A.P. komutasındaki tümenle Berana'dan ilerleyerek, Lim Irmağı üzerinde kurduğu köprüyü aştıktan sonra, Andriyaviçe'de Karadağ kuvvetlerini ve onlara katılan yerli halkı yola getirdi. Şiddetli bir çarpışmadan sonra, Berana ile Akova arasındaki arâziyi düşmandan temizledi. Bu başarı üzerine, müşirliğe terfi ettirildi. Bu sırada Tuna Ordusu Komutanı Çırpanlı Abdülkerim Nâdir Paşa'nın Tuna'yı aşan Rus kuvvetlerini durduramaması, hele Ruslar'ın Kızanlık Katliâmı'nı yapmalarına engel olamaması, Bab-ı Âli'de ve Saray'da büyük heyecana vesile olmuş; 93 Bozgunu'nun bu ilk işâreti üzerine Abdülkerim Paşa görevinden alınarak, savaşın başında ihtiyat kuvvetleri hâline konan Yeni Pazar Tümeni Komutanı M.A.P., Tuna Ordusu Komutanlığına getirilmiştir. M.A.P. aldığı emir gereğince, komutasındaki birlikler ve Niş Tümeni ile birlikte Sofya'ya hareket ederek, Temmuz 1877'de Şumnu'daki ordu karargâhına geldi. Ancak, Çareviç Grandük Nikola komutasındaki üstün Rus kuvvetlerine karşı etkili bir taarruzda bulunmağa cesaret edemedi. Mâbeyn-i Hümâyûn'un bütün baskısına rağmen aktif bir harekâtta bulunmayı bir türlü gözüne kestiremeyen M.A.P. iki ay on gün sonra görevinden alındı. Orhaniye'de teşkil edilen ve Pilevne Muhasarası'nı kaldırmakla görevli, İmdad Birlikleri'nin başına getirildi. Fakat, bu harekâtta da başarılı olamadı. Ruslar'ın Süleyman Paşa'yı Şıpka'da bozmaları ve Meriç Vâdisi'ne inmeleri üzerine, o sırada birlikleri ile Yanbolu'da bulunan M.A.P.'ya 8.500 kişi ile Edirne'yi korumak görevini alan Ahmed Eyüb Paşa'ya katılması bildirildi ise de, Edirne'ye uğramadan, Kırklareli üzerinden İstanbul'a doğru çekildi. Bu durum karşısında, Ahmed Eyüb Paşa da Edirne'yi boşaltmak zorunda kaldı. Avrupa devletlerinin müdahalesi sonunda Doğu Sorunu'nu yeniden görüşmek üzere yapılan Berlin Kongresi'ne M.A.P. ikinci murahhas olarak seçilmişti. Bu seçimde onun aslında Prusyalı olması ve Almanca'yı ana dili olarak bilmesi, bu suretle Kongre'nin ünlü lideri Prens Bismarck'ın sempatisini sağlayacağı ümid edilmişti. Ama onun bu durumu aksi tesir yapmış, hele Müslüman oluşu Bismarck'ın ona antipati duymasına başlıca sebeb olmuştur. Bunun içindir

ki Kongre'de bir kere Bismarck tarafından âdetâ tahkir olunan M.A.P. genel toplantılara katılmamış; Sadullah Paşa'nın ifadesine göre, askerî komisyonlarda da faal olamamıştır. Barıştan sonra, 1878'de, Arnavutlar Berlin Kongresi kararlarına karşı çıktılar ve Ülgün limanını Karadağlılar'a bırakmamak için ayaklandılar. Gosine ve Plava nâhiyelerini kurtarmak üzere Yakova Kadısı'nın öncülük ettiği büyük gösterilerin başgösterip, Arnavud Milis Komitesi de teşkil edilince, Arnavudlar'ın üzerinde öteden beri nüfuzu olduğu bilinen M.A.P.'yı Bâb-ı Âlî, komiser olarak Arnavudluğa gönderdi. M.A.P. Arnavudları yatıştırmak ve komiteleri dağıtarak ellerindeki silâhları toplamakla görevlendirilmişti. M.A.P., önce, Priştine'ye gitti. Arnavud ileri gelenlerini Berlin Kongresi'nin kararları üzerinde aydınlattı. Gosine ve Plava'nın Karadağ'a bırakılması sorununu onlara kabûl ettirdi. Ondan sonra, ayaklanmanın merkezi Yakova'ya geçti ve eski dostlarından, fakat muhaliflerin öncülerinden biri olan Abdullah Paşa'nın kulesine indi. Onun Yakova'ya gelişi ile, âsî Arnavudlar da kasabayı basmışlar ve M.A.P.'yı Abdullah Paşa ile birlikte sarıvermişlerdi. Yanındaki Nizâmiye Askerleri, kendilerini büyük bir cesaretle savundular. M.A.P.'yı kurtarmak için gönderilen birlikler de kendi soydaş ve dindaşlarına silâh çekmeyince, kuleye yapılan baskın sonunda, önce Abdullah Paşa öldürüldü. Teslim olmak üzere bulunan M.A.P. da; dışarıya çıkarken vuruldu. Sonra da başı kesilerek sırığa takılarak kasabada dolaştırıldı. Bu hareket Arnavudlar'ın millî kurtuluş faâliyetlerinin başlangıcı oldu ve Arnavud Cemiyeti (komitesi) bu başarıdan sonra iyice kuvvetlendi.

(*)Vâlâ Nurettin Vânû ise, *Bu Dünyadan Nâzım Geçti* adlı yapıtında (s. 33); Mehmet Ali Paşa hakkında, aile çevresinde yaygın olan şu söylentiyi aktarır: "Mehmet Ali Paşa, Hügönot asıllı Almandır. Daha doğrusu Protestan dinini kabul ettiği için Almanya'ya göçmüş, Fransızların soyundandır. Karl de Trois ailesinden ve Magdeburg'ludur. Ziyaret için İstanbul'a gelen bir mektep gemisinden 12 yaşında bulunduğu sırada kendini denize atmış, Kız Kulesi bekçisi tarafından kurtarılmıştır. Türlü meseleler çıkmış, meşhur Sadrazam Âli Paşa ilgilenip onu Mekteb-i Harbiye'de okutmuştur. İhtida eden gence Mehmet Âli ismi verilmişse de, zamanla Âli,Ali halini almıştır."

bi müstatil-ül şekil [dört köşe] olan kışlanın etrafında salkım söğüt ağaçları ile mestur [örtülü] akarsulu büyük hendek etrafı serinletirdi. İstanbul hamamı gibi güzel kışla hamamına, muayyen olan günlerde kadınlar giderdi. Bir de kaynak denilen Tırnova'nın bir mesiresi vardı ki, buradan bir büyükçe akarsu hasıl olur, bir orman içinden geçerdi. Geçen Tesalya seferinde bu kaynağın başına çadırımı kurdurmuş idim. Çocukluk hatıratımın takdis eylediği bu mevki-i lâtiftebirkaç gün muharebe devam etmiş idi.

Hüseyin Avni Paşa'nın menfi [sürgün] olarak pederimi göndermiş olduğu Tırnova bize büyük bir nimet olmuş idi. Pederim üçüncü süvari alayını nümune olarak talim ve terbiye eyledi. Efrada kılıç ve mızrak eskrim talimleri öğretti. Alay ordu içinde teferrüd eyledi [sivrildi]. Bağdat'ta pederimin Serdar Ömer Paşa tarafından yadigâr olarak verilen bir meşhur kısrağın dölünden hasıl olmuş kuzgunî bir siyah atı vardı. Bu atın üzerinde, elinde kılıç, süvari alayının önünde verdiği kumandalar etrafına aks eder, alayın mâhirane ve süratli harekâtı yerleri titretir, seyre çıkan ahaliyi galeyana getirdi.

Oğlum Samih Bey, Tırnova'da sizin de hisseniz vardır. Birinin ismi Tevfik ve diğerinin galiba İzzet olan iki amcanız hemen hergün bizde idiler. Pederim kendilerini pek sever, valdem onlara evlât muamelesi ederdi. Evimize hariçten yabancı olan hiç bir çocuk kabul olunmaz ve benimle beraber bulunamazdı. Bunun elbette bir sebep ve hikmeti vardı. Bu da şüphesiz büyükpederinizin pederimle vatandaş olmaları idi. Çünkü kendisinin Lemberg'de tevellüt eylediği [doğduğu] sizce muhakkakdır. Lemberg ise bir Polonez şehridir. Pederim Polonez olmayan hemşehrilerini asla sevmez, ve onlarla görüşmez idi. Amcalarınızın Tırnova'da bu suretle ailemiz içinde yaşaması, büyük pederinizin Polonez olduğunu maddeten isbat eder. Eğer pederim sağ olmuş olsaydı, büyük pederinizin familya adını size söylerdi. Amcalarınızla Tırnova'da bulunduğumuz zaman kim bilirdi ki, benim bir kızım olacak ve onların ailesinden biriyle izdivaç edecek. İnsan müstakbelden ne kadar bihaberdir!

Sonra Tırnova'daki o güzel kışla yandı, pederim Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'yla Girid'e gitti, orada mirliva oldu.

Bu andan itibaren saadetim kedere münkalip oldu [dönüştü]. Peder hâlâ Girit'te; kendisinin icbarı ile valdem beni Moda'da frerlerin mektebine koydu. Ayda yalnız gündüzleri bir gün eve gidebiliyordum. Babadan anadan mahrum, Türkçe bilmez mutaassıp papazlar içinde kaldım. Kemal-i hürriyetten kayd-ı esarete düşmek, benim için pek feci, pek elim olmuş idi. Geceleri yatağımda ağlar, mekteple o vakit hâli [boş] olan Haydarpaşa'ya gezmeğe gittiğimiz zaman çocuklardan ayrılarak Karacaahmet tarafına mahzunane bakardım. Çünkü valdem, teyzemle birlikte o aralık Üsküdar'da ikamet ederler idi. Eve giderken Karacaahmet'ten geçerdim.

Peder Girit'ten Serdar Ömer Paşa'yla beraber Şumlu (Şumni)'ya gitti. Valdem, teyzemin hanesinde İstanbul'da kaldı. Fakat bu hal çok sürmedi, peder yine Serdar ile İstanbul'a geldi. Taşkasap'ta bir ev tuttu.

Frerlerin tatil zamanı olduğu için eve geldim. Bunun için peder kuyruklu-müstamel bir piyano mübayaa eder. Ben pederin eli sakat olmazdan evvel piyano çaldığını ve Fransızcada derece-yi kuvvetini bilmediğimden, gûya mükemmel piyano ve Fransızca öğrenmişim gibi piyanonun başına geçer, olanca ince sesimle gûya solfej olmak üzere notaların isimlerini ezberden karmakarışık söyleyerek ve ellerimi her neresine olursa olsun olanca kuvvetimle piyanonun tuşlarına vurarak ve arasıra da yanlış Fransızca kelimeler sarf ederek mektepte, kilisede işittiğim havaları taklit ederek bağırırdım, coşar, çağırırdım. Peder ise memnun mütemadiyen çaldırır, taganni ettirir [şarkı söyletir], tahsin eder, [aferin der] tergib eder [över]! Ah evlât muhabbeti! Baba olmayınca bu hisler bilinmez! Bu aralık sünnet oldum. Piyano keyifleri burnumdan geldi. Bir bayram günü idi. Peder süslendi, büyük üniformasını giydi, adı Ferman olan siyah ata kırmızı ve sırmalı takımını vurdular, peder selâmlığa gitti. Avdette Beyoğlu'na gitmek ister, mahut Yüksekkaldırım'dan çıkar iken oynak hayvanın ayağı kayar, peder ile beraber devrilirler, pederin ayağı kırılır, atın beli sakatlanır, insanın bazan nazara inanacağı geliyor.

Serdar Ömer Paşa, o zaman itibardan düşer, Sultan Aziz'e kendisini çekiştirirler. Hüseyin Avni Paşa melûnu pederin hastalığına rağmen kendisini hemen Manastır'a suvari livalığı memuriyetine tayin eder. Peder koltuk değnekleri ile yola çıkar. O vakit Mekteb-i Sultanî [Galatasaray] için hareketinden evvel beri mektebe kaydettirir ve valde ile birlikte Manastır'a giderler. Ben İstanbul'da yalnız kalırım.

Mektebin tatil eyyamında kardeşim Ali Seyfi Bey'in mürebbiyesi ile Manastır'a gittim. Peder burada bir çift hayvanlı güzel bir payton tedarik etmiş. İstanbul'dan yeni koşumlar getirtmiş, bu araba içinde beni Manastır'ın methali [girişi] olan Abdi Paşa kahvelerinde karşıladı. Bendeki meserreti görmeli. Ev, kışla meydanına nâzır, harem selâmlık iki kısımdan

Küçük Enver Celâlettin piyano çalarken.

Mustafa Celâlettin Paşa'nın yegâne resmi.

ibaret, kırmızı renkli bir konak. Valdem bana bir çok şeyler hazırlamış. Peynirler, ballar, turşular kiler dolusu. Tırnova'da olduğu gibi bir bolluğa düşdüm, sevdiğim bir hayata başladım. Kardeşimin eğlenmesi için küçük bir payton ve çekçek için de bir merkep aldık. Fakat inatcı merkebi kardeşim kullanamadığından biz ispir olduk, eğlence asıl bana kaldı. Hayfa [ne yazık] ki bu tatlı zaman çok sürmedi, kardeşim kuşpalazından vefat etti, evimiz matemgedeye döndü. Bunun üzerine valdem beni İstanbul'a Mekteb-i Sultanî'ye göndermek istemedi, suret'i hususiyede oradaki askerî mekteb-i idadisinin derslerine devam ettim, ayrıca bir muallimim dahi var idi.

Bu mektepte bize resim dersleri gösterirlerdi. Fakat pek garip bir usulde. Nokta usulü: Kurşun kalemini gayet sivri yonttuktan sonra ve saman kâğıdı ile kopye ettikten sonra, yanyana noktalar konur ve bir model ancak bir senede meydana getirilir veyahut yarım kalır. Bana vermiş oldukları modeli ve resim tahtasını eve götürerek pedere gösterdim.

Benim yaptıklarımı bitirdi, tahtaya yeniden bir resim kâğıdı raptetti ve bir iki saat zarfında modelden bin kat güzel bir resim yaptı. O ana kadar pederimin resimde bu kadar mâhir olduğunu bilmezdim. Resmi mektebe götürdüm, herkes şaştı, fakat pederimin yaptığı kimsenin hatırına gelmedi, çünkü bir paşanın böyle resim yapabilmesini kim memûl eder[umar]? Bana başka bir model verdiler. Gelen hafta peder onu da yaptı. Artık mektepte ressamlıkta şöhretim arttıkça arttı. Bütün yaptıklarım yani pederin yaptıkları 'resimler' dersaneye model olarak kabul edildi. Bu şöhreti kâzibe ile müştehir [yalancı ünlenmiş] iken birdenbire pederi Yenişehir'e tayin etmesinler mi? Ve belânın büyüğü, resim muallimi beni çağırarak resimhanenin anahtarını bana teslim ile imtihan cetvelleri için bir takım armaların yapılmasını rica etmesin mi? Bende hoşafın yağı kesildi! Hasta olmaktan başka çare yok! Valdeye rica ettim. Yenişehir'e bir an önce ayrılmaklığımız için pedere telgraf üstüne telgraf çektik, nihayet hareketimiz telgrafı geldi, ben de hemen dershanenin anahtarını muallim efendiye teslim ettim ve bol bir nefes aldım.

Yenişehir'de peder beni Fransız Alyans Musevi (Alliance Israelite) mektebine devam ettirdi. Eğlence olarak avcılığa başladım. Peder ve fırka kumandanı Çerkez Yaver Paşa ile çok tazı avına ve tüfek avına gittim, fakat buradaki hatıratım beni o derecede mütehassis etmez. Yaver Paşa İstanbul'a celb edildi. Peder yerine kalınca etrafı taht-ı tehdide almış olan Yunan eşkiyasının takibine çıktı ve dağlarda takipte iken Hüseyin Avni Paşa melûnu mugayir-i kanun [yasaya aykırı] olarak tekaüdünü icra eyledi.

Herşeyi sattık savdık, meyusane İstanbul'a geldik. Dokuz ay peder yasından dolayı evden çıkmadı. Hüseyin Avni keratasının nefyedilmesi üzerine, Serdar Hacı Mehmet Paşa'nın tavassutu ile rütbesi ba irade-yi seniye iade edildi ve İstanbul'da Erkân-ı Harb-i Umumî Dairesine tayin kılındı.

Üsküdar'da İhsaniye cihetlerinde muhtelif evlerde oturduk. Tahsilim esasen burada ve bu zaman başladı. Bir taraftan peder bana Fransızca ve ulûm-u riyaziye [matematik] gösterir, diğer taraftan meşhur Hıratî Mehmet Efendi Farisî ve Arabî tâlim eder. Bir senede Farisîyi tekellüme [konuşmaya] başladım. Üç sene bu suretle kendi hanemde devam eden bu tahsilden sonra bilimtihan Galatasaray Mektebi Sultanisi'nin son sınıfına kaydedildim. Ve bir sene sonra 1875'de sınıfımın birincisi olarak bakelorya şahadetnamesini aldım.

Şimdi ömrümün en acı ve acıklı kısmına geliyorum. Devletimizin her tarafında ihtilâller başladı. Pederi Ahmet Eyüp Paşa'nın maiyeti olarak Sırbiye hududuna tayin ettiler. Bunun üzerine kendisi beni Paris'e Ecole Centrale'e göndermeyi tasmim eder [tasarlar] ve ikimizin de seyahat ihzaratına tevessül eder [hazırlığına girişir]. Nihayet beni Marsilya'ya giden bir Mesajeri vapuruna götürüp teşyi eyledi. Vapurda malûm olan Nâzım Paşa'yı gördük. Bu zat Âli Paşa'ya damat olduktan sonra erkân-ı harp kolağası rütbesinde bulunduğu halde Belçika'ya ataşemiliter tayin olunmuş. Paris'e gidiyor. Herkesin hudutlara gittiği bir sırada Nazım Bey'in Belçika'ya gönderilmesini peder hoş görmedi. Pederim beni bir kenara çekerek şu sözleri söyledi: "Oğlum valden fedakâr bir kadındır, almakta olduğum maaş-ı asîlimi sana tahsis ediyorum. Çalış, iyi bir mühendis ol. Almakta olduğum tayın bedelâtı ile ikimizi dahi idareye kâfidir. Devletin istikbâlinden emin değilim. Gerek beni gerek val-

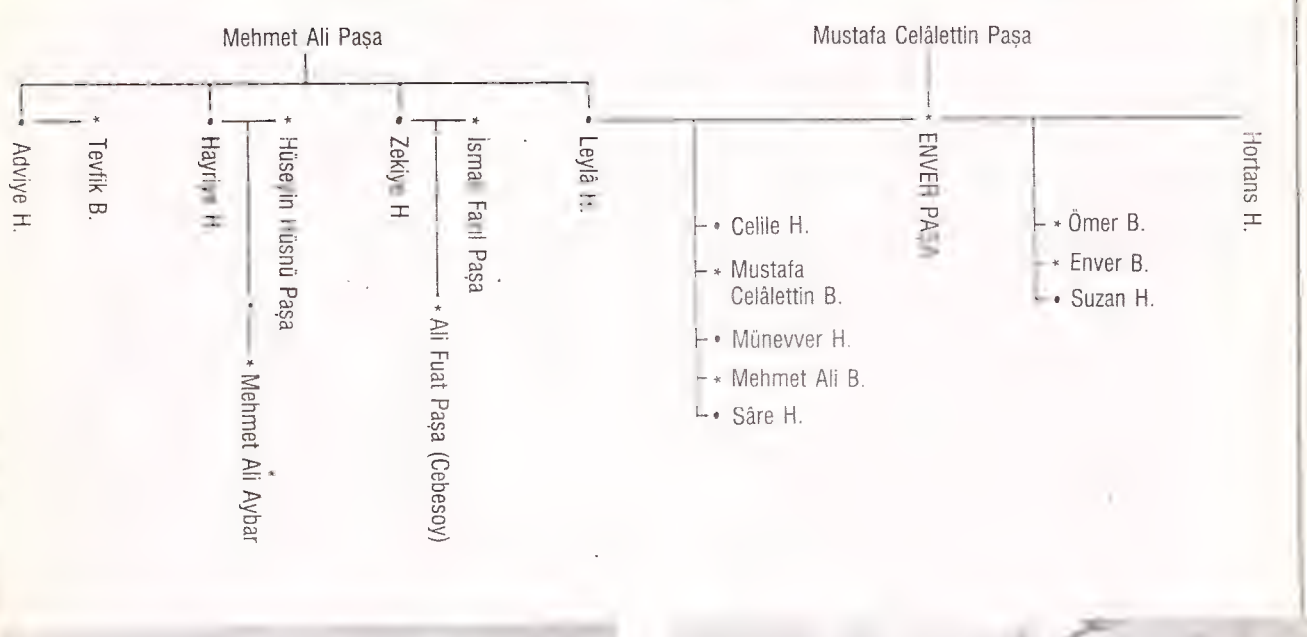

Üstte, baba-oğul paşalar: İsmail Fazıl ve Ali Fuat (Cebesoy), yanda, Nâzım Hikmet'in annesi Ayşe Celile Hanım'ın kaleminden kendi annesi Leylâ Hanım.

deni sen besleyeceksin, ona göre gayret et, fakat beş para zevkine ve kadınlara sarf etme!" Bunun üzerine sevgili pederimden, veliullah [Tanrı'nın sevgili kulu] ve mücahidin-i sebillillah [karşılık beklemeksizin din uğruna savaşan] olan bu mübarek adamdan ayrıldım, bir kere daha da göremedim. Ben de sözümde durdum. Paris'te havaî hiçbir şeye para sarf etmedim. Ömrümde ilk defa olarak görmüş olduğum kadın, zevcem Leylâ Hanım oldu.

Pederim Ahmet Eyüp Paşa'nın maiyetinde çok kalmadı. Hersek'te Muhtar Paşa'nın taht-ı kumandasına verildi. Fakat bu iki zat arasında bir türlü imtizac hâsıl olamadı. Bir husumettir başladı, nihayet peder burada ferik [korgeneral] olduktan sonra istifasını verdi. Mehmet Rüştü Paşa'nın oğlu Reşat Bey'in kavline göre İstanbul'da Meclis-i vükelâda Muhtar Paşa'nın yerine pederi tayin etmek sözleri geçmiş. Demek ki esas mesele haset ve rekabetten ibaret imiş.

Ben Paris'te iken pederden aldığım suzişli [dokunaklı] mektuplar zihnimi perişan eder idi. Babamın suret-i daimada tehlikeye maruz olduğunu görmekte idim. Tatil zamanını valdemin yanında geçirmek üzere İstanbul'da bulunduğum esnada pederimin Dersaadet'e gelmek üzere yolda iken İşkodra cihetinde kumandan bulunan Derviş Paşa tarafından vaki olan müracaat neticesi olarak İşkodra'ya tayin olunduğunu haber aldım. Halbuki, İşkodra'da askerimizin kuvve-yi maneviyesi pek bozuk olduğunu bilir idim. Ne çare, Paris'e avdet etmek için vapura bindim. Marsilya'ya müteveccihen hareket ettim. Buraya vüsûlümde vakit geç olduğu için yolcular geceyi vapurda geçirmek mecburiyetinde kaldılar. Kamaramda yatakta yatarken bir rüya gördüm: "Bulunduğum bir hanenin önünde şiddetli bir muharebe oluyor, tüfekler atılıyor, pencereden bu hali dehşetle seyrederken arkamdaki kapı birdenbire şiddetle açıldı, içeri çıplak bir adam girdi, karnından kanlar akıyor idi. Yüzüne baktım, pederim." Bu rüyanın tesiri ile o derece fenalaşmışım ki, yataktan aşağı düştüm. Kalkıp yüzümü yıkadım, hava almak için güverteye çıktım, ortalık henüz aydınlanmaya başlamıştı. Rıhtımdan bir sandal hareket etti, vapurun merdivenine yanaştı, içinden bir müvezzi yukarıya çıkarak "Mösyö Enver" diye taharriye [aramaya] başladı. Kendimi bildirdim, elindeki telgrafı aldım, valdemden. Pederimden alınan emir üzerine serian avdet etmekliğim lüzumu bildiriliyordu. Hemen bir kahvehaneye giderek gazeteleri getirttim; ilk okuduğum Şark Havadis-i Telegrafiyesinde: "Dünkü muharebede yaralanan Ferik Mustafa Celâleddin Paşa vefat etti". İş anlaşıldı. Dünya başıma döndü. İşpuza hastanesinde pederim halet-i nezide [can çekişmekte] iken Sultan Hamid'e telgraf çekerek beni merhametine tavsiye eylemiş, padişah pek müteessir olmuş, hemen saraya getirilmekliğim için irade etmiş, Seryaver Mehmet Paşa Marsilya Konsolosu'na bu yolda telgraf çekmiş. Konsolos beni sokakta görebilerek iradeyi tebliğ etti. İlk vasıta ile hareket ettim. Deli gibi bir halde bulunan biçare valdemin yanına geldim. Ertesi gün saraya gittiğimde Damat Mahmut Paşa, Başkâtip Küçük Sait Paşa (o vakit bey idi) Seryaver Hacı Mermet Paşa bana büyük lütuf ve tesellide bulundular. Taraf-ı seniyeden sâdır olan üç tekliften birini kabul etmemi söylediler. Bu teklifler: ya masrafı taraf-ı hükûmetten verilmek üzere Paris'e tahsile avdet, ya pederimin silkini [mesleğini] kabul etmek veyahut maiyet-i seniyede padişahın Fransızcada hususi kâtipliğini ifa etmek. Bunlardan birinci veya üçüncü teklifi kabul etmek lâzımmış, halbuki Seryaver Mehmet Paşa ile valdem ikinci teklifi istediler.

Padişahın bu üç teklifinden birincisi veyahut üçüncüsünü kabul etmeli idim, zannederim. Halbuki Seryaver Mehmet Paşa ile valdemin fikirlerine tâbi olarak asker olmak istedim ve yekten yüzbaşı oldum. Damat Mahmut Paşa beni kendisine yaver etmek istedi, fakat alaylı bir zabit olmamak için şahadetname almak üzere Mekteb-i Harbiye'ye bilimtihan kaydolunmaklığımı talep ettim ve bu suretle erkân-ı harp sınıflarına dahil oldum. Zabit olunca da bana ayrıca bir oda verdiler.

Valdemin biriktirmiş olduğu paralar ile hemen Teşvikiye mahallesinde küçük bir ev aldık, döşedik, dayadık, fındık gibi bir ev oldu. Harbiye'de odamda yatacağıma burada yatardım.

Teehhülü [evlenmeyi] hiç arzu etmediğim halde, valde beni yirmibir yaşında iken Mehmet Ali Paşa'nın ikinci kerimesi Leylâ Hanım ile evlendirdi.

Ben ikmal-i tahsil etmeden Celile dünyaya geldi. İmtihan zamanları ben bir odada çalışır, diğer odada Celile'nin ağladığını duyar idim. Ertesi sene Mustafa doğdu. Valdeme tam feriklik maaşı ve mahlûlden bir hane itası irade-yi seniye icabından iken, hükûmetin müdahalesi ile kayd-ı hayat sureti ile yalnız ikibin kuruş maaş tahsis ettiler. Leylâ Hanım'a dahi pederinin Arnavutluk'ta şehadetine mebni keza kayd-ı hayat suretile bin kuruş maaş verdiler. Gerçi bu kadar varidata yüzbaşılık maaş ve tayinatı munzam olarak, hane icarı [kirası] dahi olmadığı için pek refah hali ile geçinmemiz mümkün iken esfa ki o zaman tedavülde olan kaymeler ve hemen de hiç çıkmayan maaşlar yüzünden son derece sefalete düştük. Herşeyimizi sattık, savdık, gerek pederden kalma, gerek Leylâ Hanım'ın getirdiği gümüş evaniden [kapkacaktan] bir şey kalmadı. Hatta eğer takımını bile satmaya mecbur kaldık. Bu yoksulluğu hiç unutmam.

Her ne hal ise mektepte tahsili ikmal ettik, terfi ederek Kolağası olduk ve erkân-ı harbiye sınıflarına riyaziye-yi âliye muallimi tayin edildik. O aralık Trablus Garp meselesi kesb-i ehemmiyet etmiş idi. Halbuki pederimin bu vilâyet hakkında pek mühim bir layihası var idi. Sultan Aziz'e takdim etmiş olduğu halde hiçbir semere görülmemiş idi. Hemen bu lâyihayı tebyiz [temize çekerek] ve bir de harita tersim [resim] eyleyerek Abdülhamid'e takdim ettirdik. Binbaşı oldum. Padişah bu lâyihadan çok istifade eyledi. Çefaide ki zaman Sultan Aziz zamanı olmayıp işin içine Avrupalılar girmiş idi. Erkân-ı harp binbaşısı olduk, ama parasızlık bâki. Kayme kalktı ise de, maaşlar çıkmaz. Artık tahammülüm kalmayıp, parlak bir memuriyet olan mektepten istifa ettim: İkinci Ordu

Müşir Mehmet Ali Paşa'nın portresinin başında damatlarından üçü: (soldan sağa) Hasan Enver, İsmail Fazıl ve Hüseyin Hüsnü (hepsi de II. Abdülhamid'in yaverliğinde bulunan bu genç subaylar, ileride ünlü generaller olacaklardır).

merkezi olan Edirne erkân-ı harbiyesine tayin olundum.

Burada ömrümün ikinci devreyi mesudiyeti başlar. Her ay muntazam aldığım maaşlar ve Edirne'nin son derece olan ucuzluğu sayesinde bana "Edirne'nin Lordu" namını verdiren bir hal-i refaha nail oldum. Bir aralık Malta'da bulunan makbere-yi İslâmiyenin tamiratı keşfini yapmak için Edirne'den bu cezireye [adaya] memuren gönderilmiş idim. Avdetimde gayet cins bir çift İngiliz zağarı getirdim. İstanbul'dan geçer iken dahi, elli liraya güzel kır bir Arap atı satın aldım. Evimiz Edirne'nin en güzel bir hanesi idi. Müşir Deli Fuat Paşa'nın biraderi Şevket Bey Edirne Nişancı taburunun binbaşısı idi. Ordu kumandanlık seryaveri Yüzbaşı Reşit Bey pek terbiyeli ve cesur bir zabit idi. Piyade zabitanından mâhir avcı iki mülâzımı dahi alarak cümlemiz bir avcı grubu teşkil ettik. Efraddan muhafızlarımız dahi var idi. Perşembe günleri, öğleden sonra sair avcıların gitmeğe cesaret edemedikleri, avı çok, fakat asayişi yok, Bulgar köylerine gider, beraber götürmüş olduğumuz bol ve nefis yemekleri ve rakıları köyün papazı ve muteberânı ile birlikte yer içer, köyün kız ve delikanlıları ile hora teperek eğlenirdik. Cuma günü erkenden şikâre [ava] çıkar bütün gün avlandıktan sonra cuma akşamı evlerimize avdet eder idik. Yüzlerce keklik ve çil getirirdik. Avrupa'da krallar bile şüphesiz böyle eğlenceli ve açık av yapamamışlardır. Bu hal-i bahtiyari iki seneden fazla devam etti.

Fakat bu senede kumandanlıkça vuku bulan bir tebeddül üzerine yeni kumandana gücenerek İstanbul'da erkân-ı harb-i umumiye dairesine tahvil-i memuriyet eyledim. Kadıköyü'nde Moda civarında bir hane tuttum. Lakin İstanbul bizi gene sıkmaya, parasız bırakmaya başladı. At mat kalmadı. Bir gün Celile ile Mustafa'nın ikisi birden kuş palazına tutuldular. Leylâ Hanım doğurmak üzere hâmil, son derece telâşta, tabibin ümidi münkati [kesilmiş], bütün aile mahvolacak. Biçare çocukları muhakkak bir ölümden kurtarmak için parmaklarımı boğazlarına sokarak büyük bir fırça ile asit laktik tıla eder [sürer], parça parça beyaz deriler koparır, adeta yavrucakları işkence ederdim. Fakat bu gaddarane hareketim boğulmalarına mâni olarak hayatlarını kurtardı. Zavallılar can havli ile parmaklarımı ısırır, kan içinde bırakırlar idi. Ben hiç acı hissetmeksizin devam ederdim. Leilhamd kesb-i afiyet eylediler ise de, parasızlık derdi devam etti, gittikçe şiddetini arttırdı. Anladım ki, bademâ İstanbul'da yaşamak bizim için mümkün değil. Nafia Nezaretine müracaat ile Selânik'e şimendifer komiserliğine tayinime muvaffak oldum. O zaman Selânik-Metroviçe hattı Üsküp ve Veranya tarikile Sırp şimendiferine rapt edilecek idi. Eski hattın işletme ve yeni hattın inşaat komiserliğini deruhte ettim. Ziyade maaşlara nail oldum.

Vapura binerek son derece memnuniyet ile İstanbul'u terk ettim. Leylâ Hanım'ın vapurda doğurması teh-

Enver Paşa'nın bir gençlik resmi.

likesi vardı. Sürat-i mümküne ile Selânik'te yalılarda bir hane tuttum. Sultan Hamid'in yevm-i velâdeti [doğum günü] olan bir gün, geceyi geçirmek için vali-yi vilâyet tarafından Beşçınar nam millet bahçesine davet olunmuş idim, gittim. Bir müddet sonra evden biri gelerek bir kızım dünyaya gelmiş olduğunu tebşir etti [müjdeledi]. Hemen eve koştum, sapsarı saçlı ve bembeyaz tombul bir kızım olmuş idi. Adını, Sultan Hamid'in yevm-ü velâdetinde doğduğu için Hamide Münevver koydum.

Selânik'teki hanemden başka Üsküp'te de bir ev tutmaya mecbur kaldım. Valdem sıkça buraya gelir, bana bakardı. Hayatım ve memuriyetim bidayette memnuniyet bahş ise de, gittikçe beni azab içinde bıraktı. Bu da isr-i pedere tebaiyeten [baba yoluna bağlılıkla] namus ve istikametten ayrılmamak azminden ileri geldi. İnşaat kumpanyası Nafia ile işlerini uydurdu[illegible] memuriyetimi hükümsüz bırakıyor. İşletme umurunda yine Nafia raporlarını [illegible] keenekekâ addediyor. Üsküp mutasarrıfı... Paşa çalmakla meşgul. Müteahhitler ile memurinsi mahalliye ile uğraşmaya pençeleşmeye başladık. Bir gün mutasarrıf, Bulgar köylülerine angarya olarak travers kestirmek ve müteahhidine satmak için sesimi çıkarmamaklığımı rica etti. Bir kaç yüz altın dolu bir torbayı cebime koymak istedi, kabul etmedim. "Dur, şimdi eve gelir, ben sana zorla veririm abdallık etme" dedi. Ben de yumuşamaya başladım. Eve gelip o vakit Üsküp'teki hanemde bulunan valdeme söyledim. Bana dedi ki: "Birkaç kuruş lira için hazinelerden kıymetli olan babanın namusunu berbad mı edeceksin? Dur ben şimdi o edepsizi kovarım." Filhakika... paşa arabası ile geldiğinde valde pencereyi açarak, "oğlum kimseyi kabul etmez" diye herifi kovdu.

İşte oğlum, böyle bir babam, böyle bir anam var idi. Bunları unutarak nasıl namussuzluğu kabul edebilirdim.

Ben Selânik'e komiser tayin edildiğim sırada Nafia Nâzırı Köse Raif Paşa Rumeli-yi Şarkî cihetinden Bulgar şimendiferleri ile Vakarel iltisak hattı için zabitandan münasip birini [illegible] etmekliğimi teklif etmiş, ben [illegible] arkadaşlarından Ali Ni[illegible] Osman Nizami Bey'i bildirmiş idim. Mumaileyh bu memuriyete tayin edilip gitti. Badehu Rumeli-yi Şarkî ihtilâli üzerine Sofya'dan kovuldu. O esnada açıkta kaldı. Ben Nafia ile mücadelede iken- o vakit Raif Paşa infisal etmişti- Osman Nizami Bey Nafiada aleyhimde bulunur, inatçılığımdan, serkeşliğimden bahseder ve nihayet benim yerime tayin olunur, Üsküb'e gelir, İşletme komiseri olarak dahi yerime Hayri Bey isminde biri gelir. Bunun üzerine ben komiserlikten infisal ile Selânik Kosova ve umum havalisi kumandanlığı erkân-ı harbiyesine tayin olunurum ki merkezimiz Selânik idi.

Bu tebeddülden zerre kadar meyus olmadım, gayet vasî olan erkân-ı harbiye umuru ile teveggüle [uğraşmaya] başladım. Müşir Arnavut Recep Paşa, Müşir Hüseyin Fevzi Paşa gibi mühim ve muktedir zevatın maiyetinde bulundum. Hususiyle merhum Recep Paşa'ya adeta aşık olmuştum. Böyle mert, muktedir, zeki, terbiyeli ve cesur bir adama hiç tesadüf etmedim. Selânik'te kendisinin gitmek istemediği ziyafetlere, suvarelere ve balolara beni bilvekâle gönderir idi.

Fakat bunlar Leylâ Hanım'ın sinirine dokunur, benimle kavga eder idi. Bir gün Recep Paşa'nın haremine giderek paşanın badema beni sosyetelere tarafından göndermemesini rica eder. Paşa beni gördüğü zaman "Enverciğim, ne kıskanç karın varmış! Vay haline sana acıdım" demiş idi.

Ben Selânik'te çocukların tahsil ve terbiyesi ile uğraşmaya başladım. Birçok mürebbiyeler tuttum, hatta bir tanesini ta Almanya'dan getirttim. Çocuklar büyümekte, Münevver ise altın gibi saçları içinde, asumanî [gök rengi] gözleri ile her göreni meftun etmekte [büyülemekte] idi. Valdem kendisini son derece sever idi. Alman mektebine giderek bu lisanı tekellüme dahi başlamış idi. Bu aralık Mehmed Aliciğim dünyaya geldi. Maaşlar muntazam çıkar, Selânik'te her şey bulunur, Macaristan'dan güzel bir araba hayvanı getirttim, bir de payton aldım. Memleket içinde en şık araba bizimki idi●

Bu mektup 1925 senesi eylülünde yazılmış ve ne yazıkki büyük bir kısmı kaybolmuştur.

Türkçülüğün Tarihinden:

Hasan Enver Celâlettin Paşa'nın Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası yazıları

1928'de yeni harflerin kabulünden az önce, Akçuraoğlu Yusuf Bey tarafından derlenip Türk Ocakları Merkez Heyeti'nce yayımlanan Türk Yılı *adlı ortaklaşa yapıtta, Yusuf Akçura'nın kendisinin yazdığı uzun bir "Türkçülük" bölümü (s. 289-455) vardır ki, Sâkin Öner tarafından dilce sadeleştirilerek (ve gereksiz görüldüğü anlaşılan) bazı parçaları çıkarılarak Türk Kültür Yayınları arasında* "Türkçülüğün Tarihî Gelişimi" *altbaşlığıyla yeniden basılmıştır (İstanbul, 1978).* Türk Yılı' *ndaki yazıda, Yusuf Akçura, "Filolocya ve Tarihte Türkçülük" diyerek Mustafa Celâlettin Paşa'nın* Les turcs anciens et moderne *kitâbından uzun boylu söz eder, bir resmini de basar. 309'uncu sayfada şu dipnotu vardır (yeni harfli sadeleştirilmesinde s. 57/58, dn.2):*

"Mustafa Celâlettin Paşa'nın oğlu Erkân-ı Harbiye Mütekait Feriklerinden Enver Celâlettin Paşa elveym berhayattır. Enver Paşa, pederi namına ithaf ettikleri, 'Fikirlerim' unvanlı gayri matbu eserlerinden istifade etmeme müsaade ettiler. Merhumun tercümei halini oradan telhis ettim. Enver Paşa'ya bu muavenetinden dolayı teşekkür ederim. —Enver Celâlettin Paşa, babasının yolunda yürümeye çalışarak ve merhumun bazı müsvettelerinden de istifade eyleyerek, Türklerin tarih ve filolocyasına dair, vaktiyle Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası'*nda bazı makaleler neşretmişlerdi. Bu makalelerin biraraya toplanıp bir kitap halinde tab' ve neşri temenni olunur."*

Söz konusu makalelerin ilkini bu sayıda sunuyoruz, geri kalanlarını da gelecek sayılarımızda ikişer-üçer tefrika edeceğiz. Cumhuriyetin ilk döneminde geliştirilen Türk Tarih ve Dil görüşlerini önceden haber vermekte olan bu yazılar üstüne, daha sonra bir uzman arkadaşımız çağdaş dilbilim açısından bir değerlendirme yapacak.

Tarih ve Toplum

Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası
Numara: 31
2 Haziran 1917

Türklerin Aslı

Türklerin aslı hakkında hiçbir tarih kitabında malûmat-ı sahiha ve kâfiyye [doğru ve yeterli bilgi] yoktur.

Türklerin aslı nedir? Türk kavmi ile diğer akvam [kavimler] arasında ne münasebet vardır? Türkler kendilerine mahsus ayrıca bir asıldan mı neş'et etmişlerdir [çıkmışlardır], yoksa diğer bir veya birkaç asıldan teşa'ub eyleyerek [dallanarak] melez bir cinse mi mensupturlar?

Malûmdur ki, Avrupalılar kendilerini cins-i ebyazın kısm-i ehemmini [beyaz ırkın önemli bölümünü] teşkil eyleyen (Ariyen)lerden addederler ve asıllarını kadîm Hintlilere "Hint ve Avrupaî" namını dahi verirler. Bazen de "Kavkas cinsi" tabirini kullanırlar.

Avrupalılar Türkleri kendi cinslerine asla dahil etmeyip Çinlilerin mensup oldukları cins-i asferden [sarı ırktan] azma, Moğol ve Tatar melez ırkına intisab ettirirler. Halbuki bu zehab [sanı] ilm-i ecnas-ı beşer [insan ırkları bilimi] ve tarih nokta-i nazarından azîm bir hata olup bu hatayı bir an evvel tashih etmek Osmanlılar için bir fariza [kesin gereklilik] iken, maateessüf muharrirlerimizin Avrupa telifatına [yazınına] kapılarak onların fikirlerine hizmet etmekte oldukları görülmektedir.

"Cins-i ebyazın babaları olan eski Türkler" namında der-dest-i telif ve ikmâl [yazılmak ve tamamlanmak üzere] olan Fransızca eserimizde ispat edileceği üzere, ecdadımız olan eski Türkler cins-i ebyaza mensup olmakla beraber cins-i mezkûrdan ma'dud akvam-ı muhtelifenin en kadîmi ve belki asl-ı ibtidaisidir [anılan ırktan sayılan çeşitli kavimlerin en eskisi, belki de ilk aslıdır]. Bu keyfiyet tarih, coğrafya ve lisan ile ispat olunabilir.

(1) Tarih nokta-i nazarından "Evşal [akan su gibi birbiri ardından gelen kimseler] Şecere-i Türkî"den pek istifade olunur. Gerçi bir Moğol'un eseri olan bu kitapta mevcut malûmat tevatür [söylenti] tarzında sathî ise de, Türk, Moğol ve Tatar ırklarına müteallik [ilişkin] her bir kelimesi pek kıymetdardır.

Aynı nokta-i nazardan, "Skitler" *(Scythe)* hakkında müverrihin-i Yunaniyyeden [Yunanlı tarihçilerden] Herodot'un verdiği malûmat da son derece ehemmiyeti haizdir. Çünkü eski Türklerin bir kısmı hakkında böyle mutemet [güvenilir] ve meşhur bir müverrihin verdiği tafsilât-ı mükemmele-i tarihiyye hakikatın tezahürüne pek yardım eder.

Lisan-ı Yunanîde "Ç" harfi olmadığı için, "Skit" kelimesinin Türkçesi olan "Çigît" ism-i hası "Skit" tarzında yazılmış ve ba'de [sonra] bu kelime Fransızlar tarafından lisan hatası olarak "Sit" tarzında telâffuz olunmuş ve bizim bazı müelliflerimiz de Fransızların bu hatasını taklit etmiş ve hatta bir Fransız müellifi tarafından Türkçe "Çit" kelimesi zannedilmiş olan ism-i mezkûr hata ender hata olarak tarafımızdan dahi bu suretle tasdik edilmiştir.

Garbî Türkler olan "Çigitler"e "Çigil" (tarz-ı tahrir-i Arabîsi "Çegel") dahi tesmiye olunup [adı verilip] bunun meftuh [açık] olarak şöhret bulan "Çigataylar"dan başka bir kavim değildir. Asâr-ı kadime-i Arabîde [eski Arap yapıtlarında] hüsnleriyle [güzellikleriyle] meşhur oldukları muharrerdir [yazılıdır].

Yine aynı nokta-i nazardan, vaktiyle Asya'dan hicret ederek Avrupa'yı istilâ etmiş olan "Barbarlar" keyfiyeti dahi pek ziyade haiz-i ehemmiyettir, çünkü bugün o mütemadi ve mütevali hicretlerin [sürekli ve üstüste göçmelerin] Asya-yı Vustadan [Orta Asya'dan] başlamış oldukları fennen sabit olmuştur.

Filvaki bu hicretlerin Asya-yı Vustadan yalnız Garba doğru vaki olmayıp, belki Şarka, Şark-ı Cenubiye, Cenuba, Cenub-i Garbiye müteveccihen dahi vukuu bulmuştur. Şarka doğru olan akınlara karşı Çinliler "Çin duvarı"nı yani "Sedd-i Çinî"yi vücuda getirmişlerdir ki, bu husus o hicretlerin ehemmiyetini maddeten isabet eder.

Şark-ı Cenubiye doğru gidenler Avrupalıların kendi ecdadları zan ve farz ettikleri Hintlilerdir ki,bu da ol tarafa olan akınların kesret [çokluk] ve ehemmiyetini meydana kor.

Garba doğru gidenler ise kadîm Yunanîler ile Romalılarca "Barbar" tesmiye edilen ve Avrupalıların hakiki ecdadı olan akvamdır. Bunların kesret ve ehemmiyeti de malûmdur.

En son muhaceret olmak üzere Cenub-i Garbiye doğru gidenler Osmanlıların ecdadı olan Türklerdir. Bu Türklerden evvel Cenub ve Cenub-i Garbiye doğru pek çok diğer Türkler gitmiş idi.

Asya-yı Vustadan bida ile [Orta Asya'dan çıkarak] böyle cihat-ı erbaaya [dört yöne] müteveccihen vuku

ÇEVRİMYAZI: AYŞE ŞEN

ادبیات عمومیه مجموعه سی

هفته‌لق سیاسی ، ادبی و علمی غزته‌در .

جلد : ۲

سنه : ۱   ۱۲ شعبان ۱۳۳۵   جمعه ایرتسی   ۲ حزیران ۱۹۱۷   نومرو ۳۱

تورکلرك اصلی

تورکلرك اصلی حقنده هیچ بر تاریخ کتابنده معلومات صحیحه و کافیه یوقدر .

تورکلرك اصلی نه‌در ؟ تورك قومی ایله دیکر اقوام آراسنده نه مناسبت ... در ؟ تورکلر کندیلرینه مخصوص آیریجه بر اصلدن‌می نشئت ایتمشلردر ؟ یوقسه دیکر بر و یا بر قاچ اصلدن تشعب ایلیه‌رك مه‌لز بر خلطه‌می منسوبدرلر ؟

معلومدرکه آوروپالیلر کندیلرینی جنس ابیضك قسم اهمنی تشکیل ایله‌ین « آری‌ین » لردن عد ایدرلر و صلترینی قدیم هندلیلره ایصال ایلیه‌رك جنسلرینه « هند و آوروپائی » نامنی دخی ویررلر . بعضاً‌ده « قافقاس جنسی » تعبیرینی قوللانیرلر .

آوروپالیلر تورکلری کندی جنسلرینه اصلا داخل ایتمیوب چینلیلرك منسوب اولدقلری جنس اصفردن آزه‌ه موغول و تاتار مه‌لز عرقنه انتساب ایتدیررلر . حالبوکه بو ذهاب علم اجناس بشر و تاریخ نقطهٔ نظرندن عظیم بر خطا اولوب ...

« جنس ابیضك بابالری اولان اسکی تورکلر » نامنده دردست تألیف و اکمال اولان فر ... اثرمده اثبات ایده‌جکی اوزره ، اجدادمز اولان اسکی تورکلر جنس ابیضه منسوب ... جنس مذکورده معدود اقوام مختلفه‌نك الك قدیمی و بلکه اصلی ... بو کیفیت تاریخ ، جغرافیا و لسان ایله اثبات اولونابیلیر .

(۱) تاریخ نقطهٔ نظرندن « اوشال شجرهٔ ترکی » دن ... اولور . کرچه بر موغول اثری اولان بو کتابده موجود معلومات تواتر طرزنده سطحی ایسه‌ده ، تورك ، موغول و تاتار عرقلرینه متعلق هر بر کلمه‌سی پك قیمتداردر .

عینی نقطهٔ نظردن « سکیتلر » (Scythe) حقنده مؤرخین یونانیه‌دن هه‌رودوتك ویردیکی معلوماتده سوك درجه اهمیتی حائزدر . چونکه اسکی تورکلرك بر قسمی حقنده بویله معتمد و مشهور بر مورخك ویردیکی تفصیلات مکملهٔ تاریخیه حقیقتك تظاهرینه پك یاردیم ایدر .

Enver Paşa'nın yazılarının birincisinin ilk sayfası.

bulmuş olan bu mütemadi ve müteva-li muhaceretlerin sebebi ise, mürur-i [geçen] zaman ile o kıt'a-i cesimenin [büyük kıtanın] kuru:masıdır. Suların çekilmesinden dolayı bidayette mehd-i [beşik] beşeriyet olan Asya-yı Vustadaki bunca arazi-yi vasîa [geniş topraklar] şimdi kabil-i sükna [oturulabilir] değildir. (Reklu)nun Coğrafya-yı Umumîsinde her sene suların ne miktar tedenni eylediği [gerilediği] mukayyettir [kayıtlıdır].

Nihayet yine aynı nokta-i nazardan, Arapça, Acemce ve Türkçe eski Lûgat kitaplarında pek ziyade haiz-i ehemmiyet bir çok malûmata tesadüf olunur ki, bunların tamik [derinleştirme] ve tetkikiyle birçok hakayik [gerçekler] meydana çıkarılabilir.

(2) Coğrafya nokta-i nazarından bakılınca, Asya kıt'asının ahval-i hâzırası [şimdiki durumu] ve bu kıt'ada mevcut dağlar, yaylalar, nehirler ve bülad [beldeler] ve mevaki [mevkiler] ism-i hazırları, cümleten Türk cinsi ile Türk lisanını meydana çıkarır ve zaman-ı kadîm de eski Türklerin pek ziyade kesret-i nüfusa malik olmuş olduklarını ispat eder. Hususiyle ilm-i ecnas-ı beşerce son derece mühim olan Asya-yı Vustada erbab-ı ihtisas [uzmanlar] tarafından edilmiş olan bunca taharriyat [arama] ve hafriyat [kazı] ve keşfiyat neticesinde Türk kavmiyle lisanına ait âsâr ve kelimattan gayrısına tesadüf olunamamıştır.

Kadîm Yunanîler pek küçük bir kavim oldukları halde maarif ve medeniyetleri sayesinde dünyayı mânen teshir etmiş [büyülemiş] oldukları gibi, eski Türkler dahi kesretleri ve kanları sayesinde Avrupa kıt'ası da dahil olduğu halde dünyanın hemen her tarafında coğrafya isimleri bırakmışlardır.

(3) Lisan cihetine gelince umum Avrupa lisanlarının anası addolunan kadîm Hintlilerin "Sanskrit" nam lisanıyla eski Türkçenin mukayesesi iddiamızı tek başına ve suret-i kat'iyyede ispat eder. Hatta birçok Sanskrit kelimelerini Türk kelimelerinin şerh ve izah etmekte [açımlamakta ve açıklamakta] olmasına ve daha bir çok mütalâata mebni [..den ötürü] eski Türkçenin Sanskrit lisanından kadîm [daha eski] olduğu anlaşılır.

Şurası pek gariptir ki, kadîm Yunan ve Latin ve zamanımızda müstamel [kullanılan] Avrupa lisanlarıyla eski Türkçe arasında o kadar çok müşterek kelimeler vardır ki, bu müşareketler [ortaklıklar] mezkûr [anılan] lisanlar ile Sanskrit lisanı arasında görülemez. Eski Türkçe ile gerek kadîm ve gerek cedid [yeni] elsine-i saire beynindeki [başka diller arasındaki] münasebet o derece çok ve mühimdir ki, bu yolda pek çok kitaplar telif olunabilir.

Binaenaleyh Türkler ile Çinliler arasında ırken hiçbir münasebet olmayıp Türkler Avrupalılar gibi cins-i ebyaza dahildirler ve bundan maada Türk kavmi cins-i ebyazdan ma'dud [sayılır] ve akvam-ı sairenin en kadîmidir.

Şu kadar ki Asya-ı Vustadan Şarka doğru giden ve Çin'i defaat ile [birçok kereler] zabt eden eski Türkler, Çin hududu civarında sakin olan Çinlileri mürur-i zaman ile Türkleştirmiş ve bu suretle kendi kanlarını mahalline göre az çok Çin kanı ile karıştırmış olduklarından simalarını bozmuşlar ve bu vechile Moğollar ile Tatarları vücuda getirmişlerdir.

Simaları az çok bozuk olan Moğollar ile Tatarların babaları eski Türkler ise de, Türklerin babaları Moğollar veya Tatarlar değildir.

Şimdi de yine hülâsaten Türkler ile Tatarlar ve Moğollardan münferiden bahsedelim.

Eski Türklerin vatanı, mehd-i beşeriyet [insanlığın beşiği] olan Asya-yı Vusta dağları ve yüksek yaylalarıdır. Bu kıt'a-i vasîanın ismi, telâffuz-u Türki üzere "Turank" *(Torank)*, "Turank" *(Tourank)* veya "Toran" *(Toran)* veyahut "Turan" *(Touran)* ve Arabî ve Farisî telâffuzu üzere "Tûrân" *(Toûrân)*dır ki, "dağlık yer, yüksek mahâl" demektir. Eski Türkçede "Tor" *(Tor)* ve "Tur" *(Tour)* "dağ" ve "yüksek yer" demek olup, "ank" veya "an" lâfzı ise, ism-i mekân edatıdır.

Nitekim Lisan-ı Osmanîde "tozlu yere" "tozan" derler.

Turan'ın ahali-yi kadîmesine, zamana göre, muhtelif isimler verilmiştir. Bu isimlerin ekserisi "yüksek yer çocuğu", "yüksek yer adamı" veya "dağlı" mânâsını ifade eder: "Altay, Çiğatay ve Hatay" gibi. "Tay" çocuk; "Al", "Çiğa" ve "Ha" yüksek demektir. Telâffuz-u sakîle [ağır söyleyiş] ile "Tork" veya "Törk" *(Teurk)* ve telâffuz-u hafîfe ile "Türk" *(Turk)* namı ise, "dağlı", "tur"lu ve "Turanlı" demektir, çünkü "ķ" ve "k" harfleri eski Türkçede "lı" mânâsına olarak edat-ı nisbettir [bağlantı edatıdır].

Halis Türk olan "Dok" *(Don)* Kazaklarına eski Türkçede "Don" nehri demek olan "Tun" *(Tun)* kelimesine nisbetle "Tunk", Sogdîlere "Sogdak" (Fransızca *Sogdion*) ve Harezm Türklerine "Irk" denildiği gibi.

Bahr-i Hazer'e de [Türkçesi "Hazar Denizi"] kadim Yunanîler zamanında "Irklar Denizi" Derya-yı Irkân *"Mer Ircanienne"* tesmiye edilirdi.

Lisan-ı Osmanîde "lı" edat-ı nisbetinin aslı, "lık" "lik" olup, burada asl olan "ķ" veya "k" harfleridir.

Dağlık olan Turan'a mukabil ovalık olan ve Bahr-i Hazer ile Turan arasında bulunan Harzem'e eski Türkçede "İrank" *(Irank)*, "İran" *(Iran)* veyahut "İrak" *(Irak)* namı verilir idi. "Ir" (ova) mânâsındadır ve "Irak" kelimesi "İrak" kelimesinin muarrebi [Arapçalaştırılmışı] ve "İran" kelimesi dahi Türkçe "Iran" kelimesinden me'huzdur [ödünç alınmıştır].

Turan kıt'ası Şarken kadîm Tataristan ve kadîm Moğolistan, Cenuben Hindistan ve Farsistan, yani Acemistan, garben Harezm yani Irak-ı Türki ve eski Türkçe "İran" ovaları ve Deşt-i Kıpçak [Kıpçak bozkırı] ve Şimalen "Ural" dağları (eski Türkçede 'Ur İli' [Or-ili]) ve Şimal Denizi ile muhattır [çevrilidir], eski Türkçede "Or" dağ, Ok, Şimal ve kale mânâlarına müstameldir [kullanılır].

Kıta-i mezkûrenin merkezi "Isı Kul" ile bu gölün cihet-i şarkiyyesinde kâin [bulunan] "Han Tanrı" dağıdır. Bu dağa "Kut" dağı dahi derler idi. "Han Tanrı", Han yani Gök Tanrısı ve sahip yani Hüda demek olup, "Kut"un mânâsı da Almanca'da *'Gott'* kelimesi gibi (Hüdâ) demektir.

Turan dağlarına "Kaf" dağları namı dahi verilir idi, bu isim ba'de [sonradan] Kafkas dağlarına alem [işaret] olmuştur. (Lehçe-i Osmanî) bu dağlar dünyanın "bâm yeri" "yüksek yeri" addolunup bu tabir-i kadîmden "Pamir" ism-i hası hasıl olmuştur ki, "bâm yer" demektir. Lisan-ı Farisîde "Bâm-ı Dünya" tabiri müstameldir [deyimi kullanılır].

Turan kıt'ası bütün Türklerin yegâne vatanı olmayıp yalnız merkezî Türklerin vatan-ı aslîsi idi. Yoksa kıta-i mezkûrenin cihat-ı erbaasında [dört yönünde] birçok namlar ile Türk cinsine mensup heman namütenahi [sonsuz sayıda] kabileler vardı.

"Tatar" Tat-ar yani (yabancı adam) demek olup, önceleri Türkleştirilmiş olan Çinlilere alem olmuş ve fakat sonraları Tataristan'da kâin bilcümle Türklere ism-i has olarak verilmiştir. Şimdi Rusya'da vaki olduğu üzere birçok mahallerde bu nam aynıyla (Türk) demektir.

Tatarların ecdadı Türk olduğu için evailde [önceleri] bir vakit kendilerine "Hatay" namını vermişlerdir ki, bu isim bilâhere Çin-i Şimaliye alem olmuştur.

Kadim Tataristan Garben Turan, yani (Büyük Göl) mânâsında olan "Bayköl" *(Baikal)* ile bu gölden çıkan "Angara" suyu, cenuben kadîm Moğolistan ile Çin, Şimalen ve Şarken deniz ile mahduddur [sınırlanmıştır].

"Moğol" veyahut "Mongol" (Mong-il yani saf adam) demek olup Çin'in Garp ve Cenub-i Garbi cihetlerine doğru gitmiş olan eski Türklere alem olmuştur.

Kadîm Moğolistan Garben Turan, Şimalen Tataristan, Şarken Çin ve Cenuben Birmanya ve Hindistan ile mahduddur.

Tatarlar gibi Moğollar dahi kendilerine bidayette [başlangıçta] "Hakay" namı vermişlerdir. Tatarlara "Ak Hakay" ve Moğollara "Kara Hakay" tesmiye olunur idi.

Tatarlar ve Moğollar evailden beri, yekdiğerlerine düşman ve rakip olmuşlar ve daima birbirleriyle harp ve cidalde bulunmuşlardır. Nihayet Moğollar mağlûp olarak "Koko Nor" *'Koukou Nor'* (Moğolcası 'Koko Naveri'. Bu lisanda 'Naver' [Navôur] göl demektir) civarında olması ağleb-i ihtimal [çok olası] olan Ergenekon namında sarp bir vadiye iltica eyleyerek kendilerini burada bir müddet takviye eyledikten sonra huruc ile Tatarlara galebe çalmışlar ve istiklâllerini kazanmışlar idi; bu vak'a el'an Asya'da mevcut Moğollar için millî bir bayram olmuştur. Yoksa iki kardeş arasında vuku bulan bir vak'ayı andıran bu bayramın asıl Türkler ile hiçbir münasebeti yoktur ve arzu olunduğu üzere bu vak'a-i tarihiyye şimdi Osmanlılar için hiçbir surette bir iyd-i millî [ulusal bayram] olamaz ve belki böyle bir teşebbüs Türklerin aslı hakkında Avrupa'nın yanlış fikir ve zehablarını tasdike medar [yardımcı] olur.

Şimdi de Avrupalıların kendi cinslerine alem olarak tahsis eyledikleri "Ariyen" kelimesinden bahs etmemiz icab eder.

Mezkûr kelimenin hangi lisana ait olduğu ve sebeb-i tesmiyesi [adlandırılma sebebi] el'an Avrupalılar nezdinde meçhul olup bu babta [konuda] verilebilen malûmat yalnız ilk Ariyenlerin Asya-yı Vusta dağlarında sakin oldukları ve ba'de etrafa dağıldıkları ve bu kelimenin mânâsı "hür" demek olduğundan ibarettir. Hatta bu kelimeye itibarî bir tabirdir diyenler bile olmuştur. Halbuki hakikat-ı halde mezkûr kelime Türkçe "er", "ar", "ir", *(ir)* ve "ayr" *(air)* kelimesi olup, (insan), (erkek) ve (esir olmayan hür adam) demektir: (Lûgat-ı Süleyman). Eski Türklerde bir kavmi irae etmek [göstermek] için "filan kabile erleri" demek âdet olup anın için birçok Türk kabileleri esamisi [adları] "er" veya "ar" lâfzlarıyla nihayet bulur: Tatar, Bulgar (Bolgar, yani Volga erleri), Macar ,Hazar, Songar (Son, yani sol ve Garp Türkleri), Ongar (On, yani sağ ve Şark Türkleri),(*) ilâ ahire gibi. "Ariyenler" (Ariler), (Âr-lar), (erler) yani (Türk erleri) ve (Türkler) demektir.

Binaenaleyh ilk Ariyenlerin eski Türklerden başka kimse olmadığı ve Türkler ile Avrupalıların aynı cins ve ırka mensup oldukları pek vazıh bir surette nümâyân [görünen] olur.

Bu makaleyi yazmaktan maksadımız, Avrupa âsârını bilâ-tetkik taklidden vazgeçerek Türklerin aslı ve Türk lisan ve kavmi ile elsine [diller] ve akvam-ı saire beynindeki münasebatı kendimiz ariz ü amik [enine boyuna] tetkik ederek aslımızı ve kavmimizi meydana çıkarmamız ve bu babta Avrupalıların yanlış zehablarını tashih eylememiz ve yazdığımız tarih kitaplarında aslımız hakkında malûmat-ı hakikiyye-i kâfiyye vermemiz lâzım geldiğini beyandan ibarettir.

Mütekaid Erkân-ı Harbiyye Feriki Enver

(*) Cilayir [Moğollarda daima esb-i süvar (at binen) olan bir kabile]. (Cil "at" demektir.)

AJANS X

Solda, Karayim erkekler, sağda Karayim kadınlar. Kırım Bahçesaray 1837 (Demidof'un "Voyage dans la Russie Méridionale et la Crimée", 1837, adlı kitabından).

İbranî yazısı ile türkçe

Prof.Dr. TALAT TEKİN

Çeşitli alfabelerle türkçe yazılar

1928 yılı sonundan beri Latin alfabesi kullanıyoruz. Ondan önce Arap harfleriyle yazardık. Şimdi Arap harflerini, birkaç uzman dışında, ancak yetmiş yaşındakiler biliyor. Artık eski harflere dönmek söz konusu bile edilemez. Ama eskiden kullandığımız tek alfabenin Araplarınki olmadığını, bir yıl boyunca dergimizin her sayısında ayrı bir örnekle göstereceğiz.

İkinci yıldan başlayarak, sıra, bu alfabelerin tarih çalışmaları için en çok işe yarayanlarını öğretmeye gelecek. Meraklı okuyucularımızın Arap, Yunan ve Kiril harfleriyle yazılmış Türkçe metinleri, hiç değilse okumayı öğrenmelerine yardım edeceğiz.

Eğer milliyeti tanımlamak için en önemli öğe 'dil'se, o zaman ilkece, bütün bu yazıları kullananlar Türk' tür. Yine de, her örnekte, birçok çetrefil ve çözülmemiş sorunla karşılaşıyoruz. Bu çeşitli harflerle Türkçe yazanlar kimlerdi? Bu alfabeleri ne zaman ve ne kadar kullandılar? Böyle sorular, karşılıkları bilinebildiği ölçüde cevaplandırılacaktır.

Tarih ve Toplum

Yeryüzünde Türkçe kadar çeşitli alfabelerle yazılmış bir dil yoktur denilebilir. Tarih boyunca Türkçe'nin yazımı için kullanılmış olan alfabelerin sayısı bir düzineyi bulur: Göktürk (Orhon), Soğd, Uygur, Mani, Brahmi, Süryani, Arap, Grek, Ermeni, İbrani, Latin, İslâv... Bunlardan Soğd, Mani, Brahmi, Süryani, Grek, Ermeni ve İbrani alfabeleri öbürlerine nisbetle daha dar çevrelerde ve daha kısa süreli olarak kullanılmıştır. 1928'e kadar Arap alfabesi ile yazılan Türkçe (Osmanlıca, Türkiye Türkçesi) o tarihten beri Latin alfabesi ile yazılıyor. SSCB'deki Türk dilleri 1930-1940 yılları arasında, yani aşağı-yukarı 10 yıl kadar, Latin asıllı yeni alfabelerle yazıldı. 1939-40 yıllarından başlıyarak da bu diller (Türkmence, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Tatarca vb.) İslav asıllı alfabelerle yazılmaktadır. Doğu Türkistan'da, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sinkiang Uygur Otonom Bölgesi'nde yaşıyan Uygurlarla Kazaklar son zamanlara kadar dillerini Arap alfabesi ile yazıyorlardı. 1970'ten başlıyarak onlar da dillerini Latin asıllı yeni alfabeleri ile yazıyorlar. Bugün, Kerkük Azerileri ile İran Azeri ve Türkmenleri dışında Arap alfabesini kullanan Türk halkı kalmamıştır denilebilir.

Bu yazımızda İbrani alfabesi ile yazılmış Türkçe bir metin örneği sunacağız. Ancak daha önce, İbrani alfabesi ile bu alfabeyi kullanan Karayimlerden biraz söz etmek yerinde olacaktır. İbrani alfabesi, eski Sami alfabelerinden biri olan Arami alfabesinden çıkmıştır. "Asuri yazısı"da denilen bu alfabenin başlangıcı M.Ö.5. yüzyıla kadar gider. Eski İbrani alfabesi, diğer bütün Sami alfabeleri gibi, 22 harften oluşuyordu ve bu harflerin hepsi de ünsüz (konsonant) işareti idi. Daha sonra yapılan değişiklik ve ilâvelerle alfabedeki harf sayısı 29'a çıkmıştır. Ünsüz işaretleri bakımından zengin olan İbrani alfabesinde ünlüler için hiçbir işaret yoktu. İlk adım olarak, uzun ünlüleri ve diftongları göstermek için *ālef* (elif, *a), wāw* (vav) *hēt* (h) ve *yōd* (y) işaretleri kullanılmaya başlandı. Daha sonra da bütün ünlüleri işaret etmek için harflerin altına konulan hareke'ler veya "okuma işaretleri" (matres lectionis) kullanıldı.

Türk halkları içinde dillerini İbrani alfabesi ile yazanlar Musevi, Karayimler veya Karaylar olmuştur. Ka-

Metnin orijinali ve yazı çevrimi

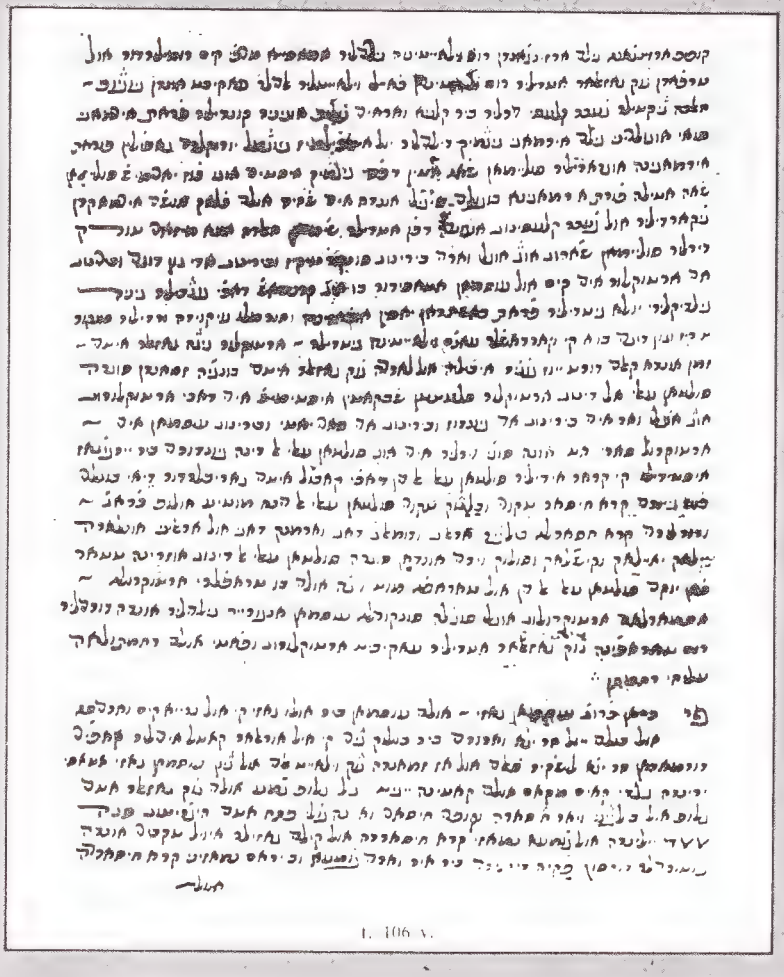

L. 106 v.

(süleyman şah acem memleketinden) 1) kopup erzincandan geldi rum vilayetine girdiler amasya tarafı kim rum il(1)eridür ol 2) tarafdan çok gazalar etdiler rum vilayetinden hayli vilayetler aldılar akıbet ondan g̈çüp - 3) halebe çıktılar caber kalesi derler bir kal'e varidi gelüp önine kondılar fırat ırmağı 4) suyı önlerine geldi ırmağı geçmek dilediler yol iz bilmez göçmel uruglaridi gafilin purat 5) ırmağına uğradılar süleyman şah atın defdi geçmek istedi öni hoz yarmış süleyman 6) şah atile furat ırmağına boğuldi eceli onda idi şehid oldı halk üşdi ırmakdan 7) çıkardılar ol caber kalesinün önünde defn etdiler şimdiki halde ona mezar-ı' türk 8) derler süleyman şahun üç oğlı vardı birinün (adı)sungur tekiz(1)ve birinün adı gün dogdı ve birinün 9) adı ertuglur idi kim osman atasıdur bu üç karındaş dahi göçdiler gine 10) geldikleri yola gitdiler fırat başından yasin ovasına ve sürmelü güküde (2) vardılar sungur 11) tekiz (3) ve gün dogdı bu iki kardaşlar acem vilayetine gitdiler - ertuglur niçe gazalar itdi - 12) zaman onda kaldı dört yüz göçer ivlih (4) ol arada çok gazalar itdi bu nice zamandan sonra 13) sultan ale-l-dinün ertuglur saltanatın şab (ü)k atın iştimiş (5) idi daki ertuglurun 14) üç oğlı var idi birinün adı gündüz ve birinün adı sarı yatı ve birinün osman idi - 15) ertugrul sarı yatı ona savcı derler idi oni sultan ale-l-dine göndürdi bir yercüğez 16) istediler ki karar ideler sultan ale-l-din dahi kabul itdi gariblerdür deyi bunları 17) hoş gördi kara hisar teküri ve balaçuk (6) teküri sultan ale-l-dine muti olup harac - 18) verürlerdi kara hisarla bilçir(7) aralığı tekure ve domalıç dağı ve ermenek dağı aralığı onlara 19) yeylak(8) yaylak ve kışlak ve uluk virdi ondan sonra sultan ale-l-dinün üzerine tatar 20) han yav(u)kdı sultan ale-l-din ol tarafa mütevec(c)ih oldı bu tarafları ertugrula - 21) ismarladı ertugrulun oğlı savcıla sungurla osman engüriye geldiler onda durdılar 22) rum tarafına çok gazalar etdiler akıbet ertugrulun vefatı oldı rahmetul(l)ah(i) aleyhi rahmeten -.23) fi beyan(-) huruc (-i) osman gazi-oldı osman bir ulu gazi ki ol nereye kim vardıysa 24) ol buldı yol her yana varurdı bir bölük çeri ki il uralar katl ideler kafiri 25) durmadan her yana leşker saldı ol az zamanda çok vilayet aldı ol çün osman gazi atası 26) yerinde geçdi kim makam oldı katına yigit yenil gelüp çem' oldı çok gazalar etdi 27) gelüp ol bilecügi ve yar hisar (9) ve köprihisarı ve ine göli feth etdi hicterün (10) sene 28) 677 yılında ev(v)el cum'a namazı kara hisarda ol kıldı gaziler ev(v)el tekbiri onda 29) götürdiler dursun fakih derlerdi bir ir vardı cum'a ve bayram namazını kara hisarda

(1) *tekin* yerine
(2) *çukura* yerine
(3) *tekin* yerine
(4) *ivli* veya *evli* yerine
(5) *işitmiş* yerine
(6) *bilecük* yerine
(7) *bilecük* yerine
(8) fazla
(9) *hisarı* yerine
(10) *hicretün* yerine

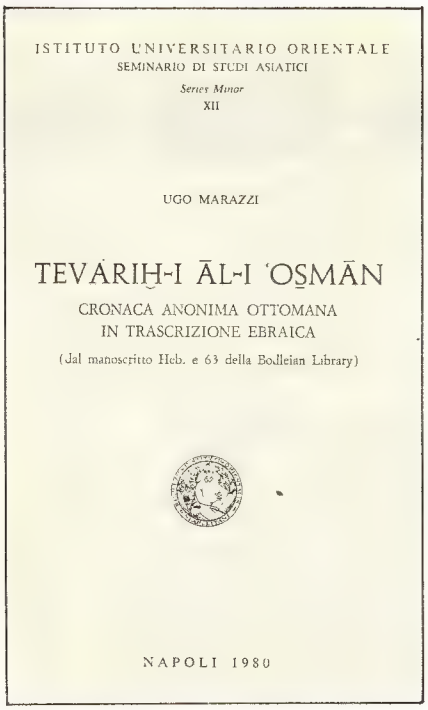

ISTITUTO UNIVERSITARIO ORIENTALE
SEMINARIO DI STUDI ASIATICI
Series Minor
XII

UGO MARAZZI

TEVĀRIḪ-I ĀL-I ʿOṢMĀN

CRONACA ANONIMA OTTOMANA
IN TRASCRIZIONE EBRAICA

(Jal manoscritto Hcb. e 63 della Bodleian Library)

NAPOLI 1980

Yan sayfada görülen metnin tümünün yayınlandığı kitabın kapağı.

rayim veya Karaim adı Arami-İbrani kökenli *gārā'īm* kelimesinden gelir. "Yazı bilenler", yani "İbrani yazısını bilenler" anlamına olan bu kelimedeki *-īm* çokluk ekidir. Litvanya, Polonya ve son zamanlara (2. Dünya Harbi'ne) kadar Kırım'da yaşıyan Karayimler dini eserlerini (dini öğütler, ilâhiler, dualar, vb.) İbrani yazısı ile yazıyorlardı. En eski Karayimce metinler 16. yüzyılla (Haliç diyalektinde) 18. yüzyıldan (Troki veya Trakay diyalektinde) kalmıştır. 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarından itibaren Polonya Karayimleri Latin alfabesini, Rusya Karayimleri de İslav alfabesini kullanmaktadırlar. Son zamanlarda SSCB Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü ve Polonya Bilimler Akademisi Doğubilimleri Enstitüsü tarafından yayımlanan Karayimce - Rusça - Lehçe sözlükte Karayimce kelimeler Rus alfabesi ile yazılmıştır.

Yanda bir sayfasının fotokopisini ve yazıçevrimini *(transcription)* örnek olarak verdiğimiz eser, anonim Osmanlı tarihi *Tevarih-i Al-i Osman*'ın 16. yüzyılda İbrani harflerine çevrilmiş bir kopyasıdır. Oxford'da Bodleian Kitaplığındaki İbrani yazmaları arasında 63 numara ile kayıtlı bulunan bu elyazması Ugo Marazzi tarafından yayımlanmıştır. Marazzi'nin belirttiğine göre bu yazma Neubauer tarafından 1896'da Kudüs'te satın alınmıştır. Yazmayı vaktiyle incelemiş olan Babinger'in de belirtmiş olduğu gibi, bu elyazması anonim *Tevarih-i Al-i Osman*'ın büyük bir kısmının İbrani harflerine çevrilmiş bir kopyasıdır. Yazmada kullanılan el yazısı İspanyol hahamlarının yazı özelliklerini taşımaktadır. 16. yüzyılda istanbul ve Selânik'te yazılmış olması kuvvetle muhtemel olan bu yazmanın müstensihi Türkiye'ye sığınmış kültürlü ve Türk tarihine meraklı bir İspanyol Yahudisi olmalıdır. Müstensih, muhakkak ki Türkçeyi ve Arap alfabesini iyi biliyordu. Ancak yazmada sık-sık rastlanan türlü istinsah yanlışları ve atlamalar onun pek dikkatli olmadığını göstermektedir. Ayrıca, *neverallâhu kabrehu, fî beyân-ı hurûc-ı Osman* vb. gibi Arapça ve Farsça ibareleri yanlış istinsah etmesi Osmanlıcasının kıt ve yetersiz olduğunun kanıtlarıdır.

Musevî Türkler hakkında, meraklı okuyucularımıza iki popüler kaynak salık verebiliriz:

★ *"19.1.1934 tarihinde Amikal Cemiyeti'nde, Dil Birliği'nin daveti üzerine, Kocaeli mebusu ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti âzâsından (Kara Şemsi) Reşit Saffet (Atabinen) Bey'in verdiği konferans".*

Hazar Türkleri Avrupa Devleti: VI-XII. Asır (*İstanbul: Kâatçılık ve Matbaacılık A.Ş. 1934). 55 s.*

★ *Yakınlarda ölen ünlü yazar Arthur Koestler'in (dilimize de Ada Yayınları arasında* 13. Kabile *adıyla çevrilmiş bulunan)* The Thirteenth Tribe'ı *(New York: Random Hourse, 1976).*

Bu konuda bir Türk bilim adamı tarafından yapılmış tek akademik inceleme ise, merhum Zeki Velidi Togan'ın İbn Fadlan'ın Seyahatnamesi hakkındaki Almanca doktora tezidir:

"İbn Fadlan's Reiseberichl," *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, Band 24, Nr. 3 (Leipzig, 1939). Söz konusu seyahatnamenin Türkçe çevirisi Ramazan Şeşen tarafından yapılmıştır:* İbn Fazlan Seyahatnâmesi *(İstanbul: Bedir Yay, 1975).*

Yabancı dillerde ayrıntılı bir bibliyografya için, Koestler'in kitabının sonuna bakılabilir.

TRANSKRİPSİYON	HARFLERİN İSİMLERİ	KARE YAZI	MODERN İŞLEK YAZI
ʾ	alef	א	ﻉ (isp. yumuşak)
b,v	bet	בּ,ב	ב,ﺏ
g,gh	gimel	גּ,ג	ﺝ,ﺟ
d,dh	dalet	דּ,ד	ﺩ,ﺫ
h	he	ה	ﻫ
v	vav	ו	ﻭ
z	zain	ז	ﺯ
ḥ	het	ח	ﺡ
ṭ	tet	ט	ﻁ
y	yod	י	ﻱ
k,kh	kaf	כּ,כ	ﻙ,ﻛ
	kaf (kelime sonu)	ך	
l	lamed	ל	ﻝ
m	mem	מ	ﻡ
	mem (kelime sonu)	ם	
n	nun	נ	ﻥ
	nun (kelime sonu)	ן	
s	sameh	ס	
ʿ	ayın	ע	ﻉ
p,f	pe	פּ,פ	ﭖ,ﻓ
	pe (kelime sonu)	ף	
ṣ	sade	צ	ﺹ
	sade (kelime sonu)	ץ	
k	kof	ק	ﻕ
r	reş	ר	ﺭ
ṣ, s	ṣ,n	שׁ,שׂ	ﺵ,ﺱ
t,th	tav	תּ,ת	ﺕ,ﺗ

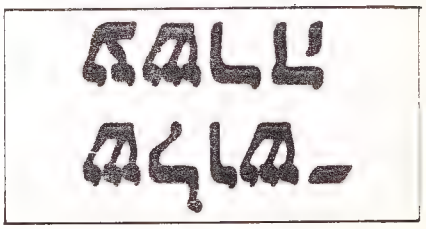

Yanda, üstte; İbranî alfabesi, altta kare yazı ile yazılmış çeşitli İbranî harfleri.

Moniteur III. Selim ve

Prof.Dr.
TANER TİMUR

Osmanlı Sultanı III. Selim, 8 Nisan 1789 tarihinde tahta çıktı. 1789 yılının evrensel tarih açısından önemini herkes bilir. Bu yılın 14 Temmuz'unda Bastil'i zapteden Paris halkı, Fransız İhtilâli'ni başlatıyor ve insanlık tarihine yeni bir çığır açıyordu. 1789 yılı, III. Selim'in tahta geçişiyle, Türk tarihi bakımından da büyük bir önem taşıyor. Gerçekten, günümüzde yerli ve yabancı tarihçiler arasında egemen olan görüşe göre, III. Selim'le birlikte Osmanlı Devleti'nde "reform" devri başlamaktadır. III. Selim'in başlattığı "reform" hareketleri kendinden sonra da - hatta radikalleşerek- devam etmiş ve Cumhuriyetçi reformlara kadar uzanmıştır. Aslında bu görüş, egemen görüş olmakla beraber, ittifakla benimsenen bir görüş olmaktan da uzaktır. Hatta daha önceki dönemlere de uzanarak kolaylıkla görürüz ki, herzaman egemen görüş de olmamıştır. Burada şöyle sorular sorabiliriz. III. Selim'in çağdaşları bu sultanın yönetimini nasıl görüyorlardı? Aynı dönemde Avrupa'da "III. Selim imajı" ne olmuştur? Bugünkü egemen görüşe nasıl gelinmiştir ve bu görüş ne gibi itirazlara uğramıştır? Aslında bütün bu sorular günümüzde de sorulmakta ve çeşitli biçimlerde yanıtlanmaktadır. Biz bu yazımızda, aynı konuda çok daha dar kapsamlı bir soru sorup, buna cevap arayacağız. Bu soru şudur: III. Selim'in ve Fransız İhtilali'nin ilk on yılında, Paris'te yayınlanan çok güçlü bir gazete olan "Moniteu Universel" de geliştirilen Osmanlı Devleti ve III. Selim imajı nedir?

Moniteur Universel - veya tüm ismiyle Gazette Nationale ou Le Moniteur Universel- 5 Mayıs 1789' da yayın hayatına başlayan bir Fransız gazetesiydi. O dönem Fransa'sının en önemli günlük yayın organıdır. Uzunca ismine rağmen daha çok "Le Moniteur" olarak bilinen bu gazete hakkında ileride bir miktar bilgi vereceğim. Fakat, asıl konuya girmeden, söylediklerime

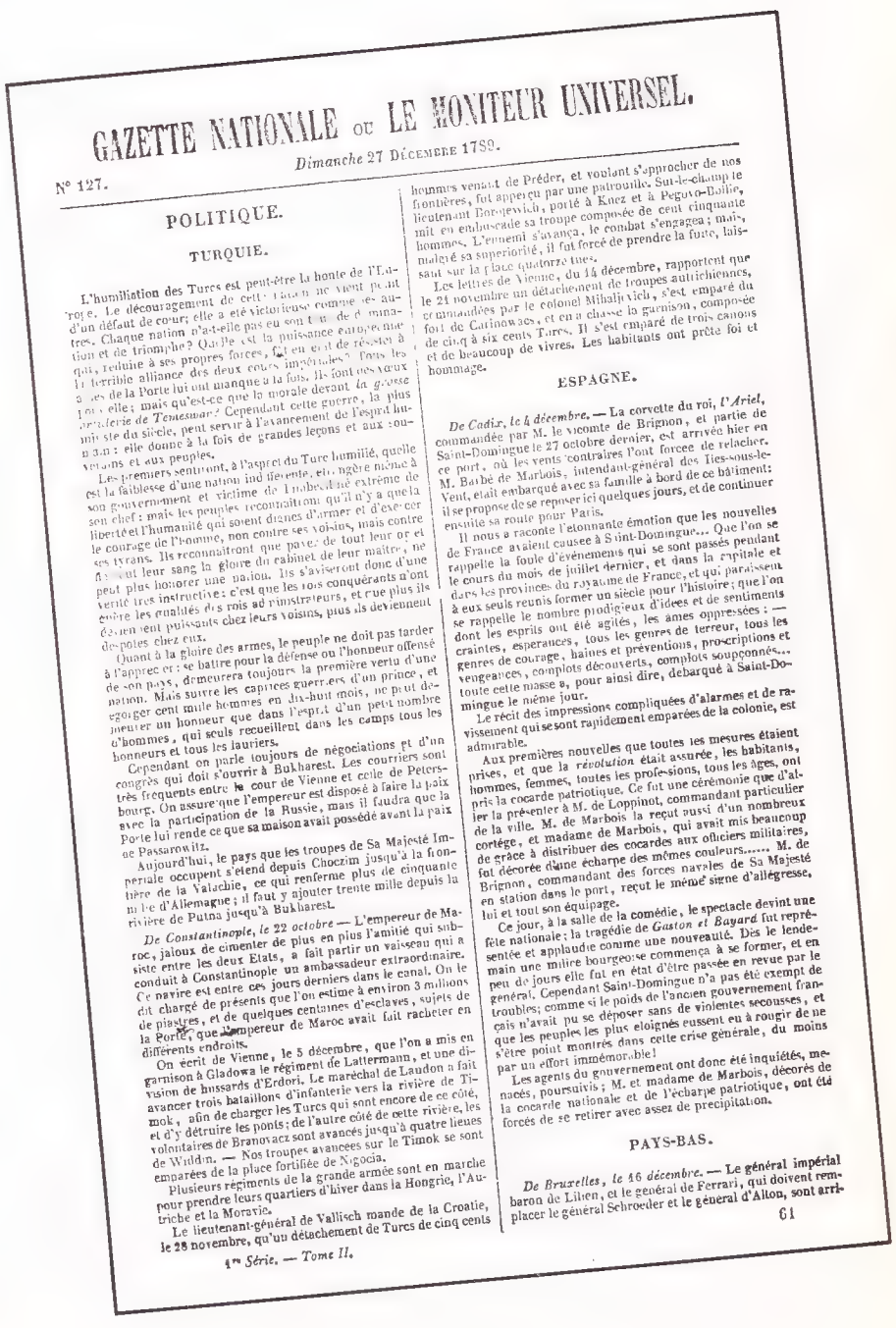

GAZETTE NATIONALE ou LE MONITEUR UNIVERSEL.

N° 127. *Dimanche* 27 Décembre 1789.

POLITIQUE.

TURQUIE.

L'humiliation des Turcs est peut-être la honte de l'Europe. Le découragement de cette nation ne vient point d'un défaut de cœur; elle a été victorieuse comme ses autres. Chaque nation n'a-t-elle pas eu son temps de domination et de triomphe? Quelle est la puissance européenne qui, réduite à ses propres forces, n'en ait pas résisté à la terrible alliance des deux cours impériales? Pour les alliés de la Porte lui ont manqué à la fois. Ils font des vœux pour elle; mais qu'est-ce que la morale devant *la grosse artillerie de Temesvar*? Cependant cette guerre, la plus injuste du siècle, peut servir à l'avancement de l'esprit humain: elle donne à la fois de grandes leçons et aux souverains et aux peuples.

Les premiers sentiront, à l'aspect du Turc humilié, quelle est la faiblesse d'une nation indifférente, et, ingère même à son gouvernement et victime de l'imbécillité extrême de son chef: mais les peuples reconnaîtront qu'il n'y a que la liberté et l'humanité qui soient dignes d'armer et d'exercer le courage de l'homme, non contre ses voisins, mais contre ses tyrans. Ils reconnaîtront que payer de tout leur or et répandre leur sang la gloire du cabinet de leur maître, ne peut plus honorer une nation. Ils s'aviseront donc d'une vérité très instructive: c'est que les rois conquérants n'ont entre les qualités des rois ad rimstrateurs, et que plus ils deviennent puissants chez leurs voisins, plus ils deviennent despotes chez eux.

Quant à la gloire des armes, le peuple ne doit pas tarder à l'apprécier: se battre pour la défense ou l'honneur offensé de son pays, demeurera toujours la première vertu d'une nation. Mais suivre les caprices guerriers d'un prince, et égorger cent mille hommes en dix-huit mois, ne peut donner un honneur que dans l'esprit d'un petit nombre d'hommes, qui seuls recueillent dans les camps tous les honneurs et tous les lauriers.

Cependant on parle toujours de négociations et d'un congrès qui doit s'ouvrir à Bukharest. Les courriers sont très frequents entre la cour de Vienne et celle de Petersbourg. On assure que l'empereur est disposé à faire la paix avec la participation de la Russie, mais il faudra que la Porte lui rende ce que sa maison avait possédé avant la paix de Passarowitz.

Aujourd'hui, le pays que les troupes de Sa Majesté Impériale occupent s'étend depuis Choczim jusqu'à la frontière de la Valachie, ce qui renferme plus de cinquante mille d'Allemagne; il faut y ajouter trente mille depuis la rivière de Putna jusqu'à Bukharest.

De Constantinople, le 22 octobre — L'empereur de Maroc, jaloux de cimenter de plus en plus l'amitié qui subsiste entre les deux Etats, a fait partir un vaisseau qui a conduit à Constantinople un ambassadeur extraordinaire. Ce navire est entré ces jours derniers dans le canal. On le dit chargé de présents que l'on estime à environ 3 millions de piastres, et de quelques centaines d'esclaves, sujets de la Porte, que l'empereur de Maroc avait fait racheter en différents endroits.

On écrit de Vienne, le 5 décembre, que l'on a mis en garnison à Gladowa le régiment de Lattermann, et une division de hussards d'Erdori. Le maréchal de Laudon a fait avancer trois bataillons d'infanterie vers la rivière de Timok, afin de charger les Turcs qui sont encore de ce côté, et d'y détruire les ponts; de l'autre côté de cette rivière, les volontaires de Branovacz sont avancés jusqu'à quatre lieues de Widdin. — Nos troupes avancées sur le Timok se sont emparées de la place fortifiée de Negocia.

Plusieurs régiments de la grande armée sont en marche pour prendre leurs quartiers d'hiver dans la Hongrie, l'Autriche et la Moravie.

Le lieutenant-général de Vallisch mande de la Croatie, le 28 novembre, qu'un détachement de Turcs de cinq cents hommes venant de Préder, et voulant s'approcher de nos frontières, fut apperçu par une patrouille. Sur-le-champ le lieutenant Borojevich, porté à Knez et à Pegano-Bollie, mit en embuscade sa troupe composée de cent cinquante hommes. L'ennemi s'avança, le combat s'engagea; mais, malgré sa supériorité, il fut forcé de prendre la fuite, laissant sur la place quatorze tués.

Les lettres de Vienne, du 14 décembre, rapportent que le 24 novembre un détachement de troupes autrichiennes, commandées par le colonel Mihaljevich, s'est emparé du fort de Carinowacz, et en a chassé la garnison, composée de cinq à six cents Turcs. Il s'est emparé de trois canons et de beaucoup de vivres. Les habitants ont prêté foi et hommage.

ESPAGNE.

De Cadix, le 4 décembre. — La corvette du roi, *l'Ariel*, commandée par M. le vicomte de Brignon, et partie de Saint-Domingue le 27 octobre dernier, est arrivée hier en ce port, où les vents contraires l'ont forcée de relacher. M. Barbé de Marbois, intendant-général des Iles-sous-le-Vent, était embarqué avec sa famille à bord de ce bâtiment: il se propose de se reposer ici quelques jours, et de continuer ensuite sa route pour Paris.

Il nous a raconté l'étonnante émotion que les nouvelles de France avaient causée à Saint-Domingue... Que l'on se rappelle la foule d'événements qui se sont passés pendant le cours du mois de juillet dernier, et dans la capitale et dans les provinces du royaume de France, et qui paraissent à eux seuls reunis former un siècle pour l'histoire; que l'on se rappelle le nombre prodigieux d'idées et de sentiments dont les esprits ont été agités, les âmes oppressées: — craintes, esperances, tous les genres de terreur, tous les genres de courage, haines et préventions, proscriptions et vengeances, complots découverts, complots soupçonnés... toute cette masse a, pour ainsi dire, débarqué à Saint-Domingue le même jour.

Le récit des impressions compliquées d'alarmes et de ravissement qui se sont rapidement emparées de la colonie, est admirable.

Aux premières nouvelles que toutes les mesures étaient prises, et que la *révolution* était assurée, les habitants, hommes, femmes, toutes les professions, tous les âges, ont pris la cocarde patriotique. Ce fut une cérémonie que d'aller la présenter à M. de Loppinot, commandant particulier de la ville. M. de Marbois la reçut aussi d'un nombreux cortége, et madame de Marbois, qui avait mis beaucoup de grâce à distribuer des cocardes aux officiers militaires, fut décorée d'une écharpe des mêmes couleurs..... M. de Brignon, commandant des forces navales de Sa Majesté en station dans le port, reçut le même signe d'allégresse, lui et tout son équipage.

Ce jour, à la salle de la comédie, le spectacle devint une fête nationale; la tragédie de *Gaston et Bayard* fut représentée et applaudie comme une nouveauté. Dès le lendemain une milice bourgeoise commença à se former, et en peu de jours elle fut en état d'être passée en revue par le général. Cependant Saint-Domingue n'a pas été exempt de troubles; comme si le poids de l'ancien gouvernement français n'avait pu se déposer sans de violentes secousses, et que les peuples les plus éloignés eussent eu à rougir de ne s'être point montrés dans cette crise générale, du moins par un effort immémorable!

Les agents du gouvernement ont donc été inquiétés, menacés, poursuivis; M. et madame de Marbois, décorés de la cocarde nationale et de l'écharpe patriotique, ont été forcés de se retirer avec assez de precipitation.

PAYS-BAS.

De Bruxelles, le 16 décembre. — Le général impérial baron de Lilien, et le général de Ferrari, qui doivent remplacer le général Schroeder et le général d'Alton, sont arri-

61

1re *Série.* — *Tome II.*

Universel, İhtilâl Fransası

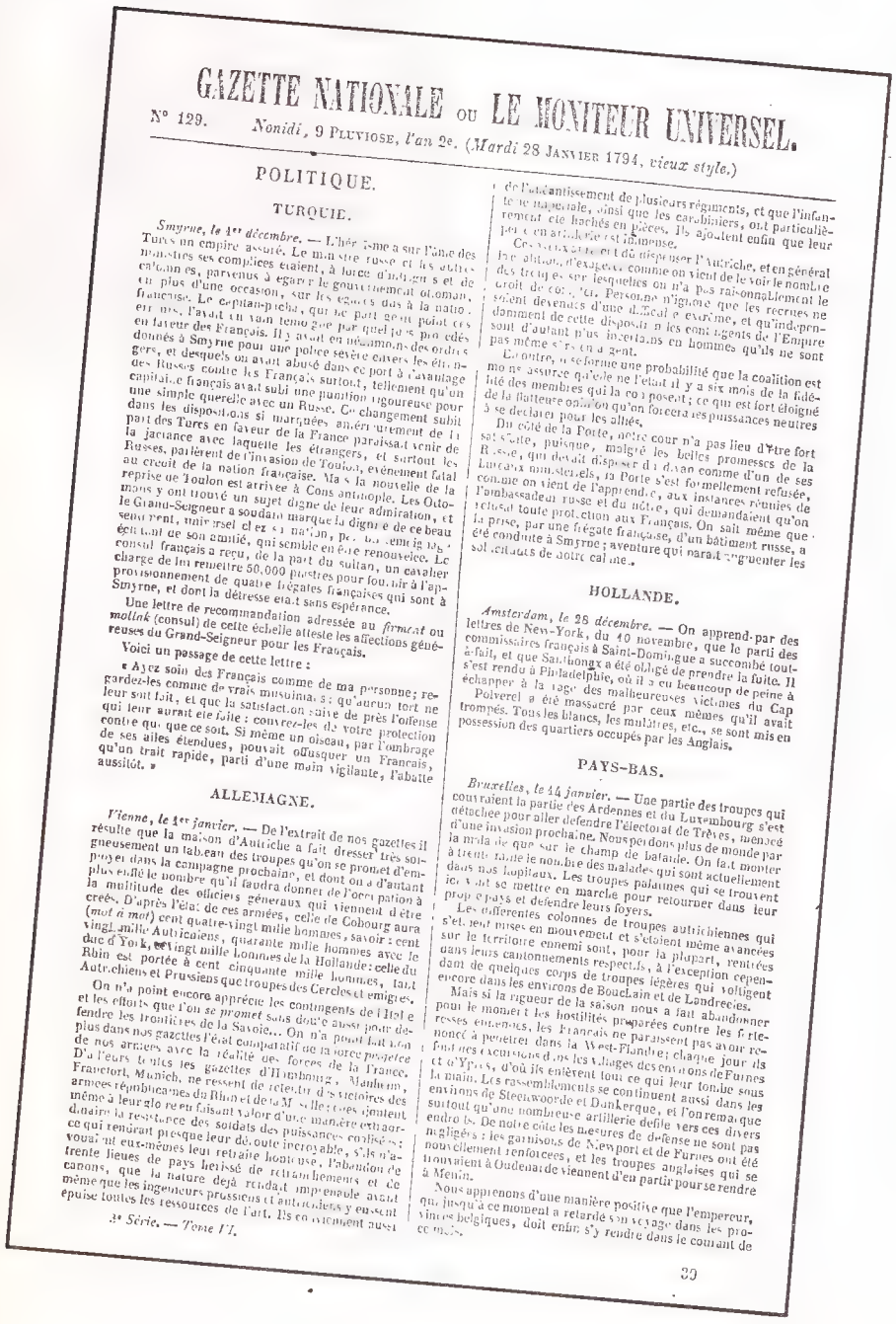

GAZETTE NATIONALE ou LE MONITEUR UNIVERSEL.

N° 129. *Nonidi*, 9 Pluviose, *l'an* 2e. (*Mardi* 28 Janvier 1794, *vieux style.*)

POLITIQUE.

TURQUIE.

Smyrne, le 1er décembre. — L'hérésie a sur l'âme des Turcs un empire assuré. Le manifeste russe et les autres manifestes ses complices étaient, à juste d'indignés et de calomnies, parvenus à égarer le gouvernement ottoman, en plus d'une occasion, sur les égards dus à la nation française. Le capitan-pacha, qui ne part qu'en point ces ennemis, l'avait un vain temoigné par quelques procédés donnés à Smyrne pour une police sévère envers les étrangers, et depuis on avait abusé dans ce port à l'avantage des Russes contre les Français surtout, tellement qu'un capitaine français avait subi une punition rigoureuse pour une simple querelle avec un Russe. Ce changement subit dans les dispositions si marquées auparavant de la part des Turcs en faveur de la France paraissait venir de la jactance avec laquelle les étrangers, et surtout les Russes, parlaient de l'invasion de Toulon, événement fatal au crédit de la nation française. Mais la nouvelle de la reprise de Toulon est arrivée à Constantinople. Les Ottomans y ont trouvé un sujet digne de leur admiration, et le Grand-Seigneur a soudain marqué la dignité de ce beau sentiment, universel chez cette nation, par les témoignages éclatant de son amitié, qui semble en être renouvelée. Le consul français a reçu, de la part du sultan, un cavalier chargé de lui remettre 50,000 piastres pour fournir à l'approvisionnement de quatre frégates françaises qui sont à Smyrne, et dont la détresse était sans espérance.

Une lettre de recommandation adressée au *firmacat* ou *mollak* (consul) de cette échelle atteste les affections généreuses du Grand-Seigneur pour les Français.

Voici un passage de cette lettre :

« Ayez soin des Français comme de ma personne; regardez-les comme de vrais musulmans; qu'aucun tort ne leur soit fait, et que la satisfaction saine de près l'offense qui leur aurait été faite : convrez-les de votre protection contre quelque que ce soit. Si même un oiseau, par l'ombrage de ses ailes étendues, pouvait offusquer un Français, qu'un trait rapide, parti d'une main vigilante, l'abatte aussitôt. »

ALLEMAGNE.

Vienne, le 1er janvier. — De l'extrait de nos gazettes il résulte que la maison d'Autriche a fait dresser très soigneusement un tableau des troupes qu'on se promet d'employer dans la campagne prochaine, et dont on a d'autant plus enflé le nombre qu'il faudra donner de l'occupation à la multitude des officiers généraux qui viennent d'être créés. D'après l'état de ces armées, celle de Cobourg aura (*mot à mot*) cent quatre-vingt mille hommes, savoir : cent vingt mille Autrichiens, quarante mille hommes avec le duc d'York, et vingt mille hommes de la Hollande : celle du Rhin est portée à cent cinquante mille hommes, tant Autrichiens et Prussiens que troupes des Cercles et émigrés.

On n'a point encore apprécié les contingents de l'Italie et les efforts que l'on *se promet* sans doute aussi pour défendre les frontières de la Savoie. On n'a point fait mention plus dans nos gazettes l'état comparatif de la force projetée de nos armées avec la réalité des forces de la France. D'ailleurs toutes les gazettes d'Hambourg, Manheim, Francfort, Munich, ne ressent de retentir des victoires des armées républicaines du Rhin et de la Moselle; elles ne font même à leur gloire qu'en faisant valoir d'une manière exagérée la résistance des soldats des puissances coalisées; ce qui rendrait presque leur défaite incroyable, s'ils n'avouaient eux-mêmes leur retraite honteuse, l'abandon de trente lieues de pays hérissé de retranchements et de canons, que la nature déjà rendait imprenable avant même que les ingénieurs prussiens et autrichiens y eussent épuisé toutes les ressources de l'art. Ils commencent aussi de l'anéantissement de plusieurs régiments, et que l'infanterie impériale, ainsi que les carabiniers, ont particulièrement été hachés en pièces. Ils ajoutent enfin que leur perte en artillerie est immense.

Ces assertions et du dispersion de l'Autriche, et en général des troupes sur lesquelles on vient de le voir le nombre croît de cent. Personne n'ignore que les recrues ne sont devenues d'une difficile exercice, et qu'indépendamment de cette disposition les contingents de l'Empire sont d'autant plus incertains en hommes qu'ils ne sont pas même sûrs en argent.

Au contraire, on reforme une probabilité que la coalition est mon assurée qu'elle ne l'était il y a six mois de la fidélité des membres qui la composent; ce qui est fort éloigné de la flatteuse opinion qu'on forcenait les puissances neutres à se déclarer pour les alliés.

Du côté de la Porte, notre cour n'a pas lieu d'être fort satisfaite, puisque, malgré les belles promesses de la Russie, qui devait disposer du divan comme d'un de ses bureaux ministériels, la Porte s'est formellement refusée, comme on vient de l'apprendre, aux instances réunies de l'ambassadeur russe et du nôtre, qui demandaient qu'on refusât toute protection aux Français. On sait même que la peine, par une frégate française, d'un bâtiment russe, a été conduite à Smyrne; aventure qui paraît augmenter les soi-disants de notre calme.

HOLLANDE.

Amsterdam, le 26 décembre. — On apprend par des lettres de New-York, du 10 novembre, que le parti des commissaires français à Saint-Domingue a succombé tout-à-fait, et que Santhonax a été obligé de prendre la fuite. Il s'est rendu à Philadelphie, où il a eu beaucoup de peine à échapper à la rage des malheureuses victimes du Cap.

Polverel a été massacré par ceux mêmes qu'il avait trompés. Tous les blancs, les mulâtres, etc., se sont mis en possession des quartiers occupés par les Anglais.

PAYS-BAS.

Bruxelles, le 14 janvier. — Une partie des troupes qui couvraient la partie des Ardennes et du Luxembourg s'est détachée pour aller défendre l'Electorat de Trèves, menacé d'une invasion prochaine. Nous perdons plus de monde par la main de que sur le champ de bataille. On fait monter à trente mille le nombre des malades qui sont actuellement dans nos hôpitaux. Les troupes palatines qui se trouvent ici vont se mettre en marche pour retourner dans leur propre pays et défendre leurs foyers.

Les différentes colonnes de troupes autrichiennes qui s'étendent mises en mouvement et s'étoient même avancées sur le territoire ennemi sont, pour la plupart, rentrées dans leurs cantonnements respectifs, à l'exception cependant de quelques corps de troupes légères qui voltigent encore dans les environs de Bouchain et de Landrecies.

Mais si la rigueur de la saison nous a fait abandonner pour le moment les hostilités préparées contre les frontières ennemies, les Français ne paraissent pas avoir renoncé à pénétrer dans la West-Flandre; chaque jour ils font des excursions dans les villages des environs de Furnes et d'Ypres, d'où ils enlèvent tout ce qui leur tombe sous la main. Les rassemblements se continuent aussi dans les environs de Steenwoorde et Dunkerque, et l'on remarque surtout qu'une nombreuse artillerie défile vers ces divers endroits. De notre côté les mesures de défense ne sont pas négligées : les garnisons de Newport et de Furnes ont été nouvellement renforcées, et les troupes anglaises qui se trouvaient à Oudenarde viennent d'en partir pour se rendre à Menin.

Nous apprenons d'une manière positive que l'empereur, qui jusqu'à ce moment a retardé son voyage dans les provinces belgiques, doit enfin s'y rendre dans le courant de ce mois.

3e Série. — Tome VI. 39

bir bütünlük sağlamak amacı ile, III. Selim "imaj" ları konusunda birkaç şey söylemek istiyorum.

Osmanlı Devletinde III. Selim döneminin tablosunu, o yıllarda resmi vakanüvislik yapan Ahmet Vasıf ve Halil Nuri Efendiler çizmişlerdir. Bunlardan özellikle Ahmet Vasıf Efendi Osmanlı tarihinin ileri gelen vakanüvislerindendi. Kendisi, döneminin savaşlarına ve diplomatik ilişkilerine bizzat katılmış ve birçok önemli olayları görgü tanığı olarak kaleme almıştır. Bu arada zaman zaman ödüllendirilmiş, zaman zaman da cezalandırılmış ve 1789-99 arasında vakanüvisliğe resmen üç kez gelmiştir. Ahmet Vasıf Efendi, III. Selim'in takdirini kazanmış bir tarihçi olarak, bizzat diğer vakanüvislerin yazdıklarını da değerlendirerek yarım yüzyıllık bir dönemin tarihini kaleme almıştır. Bu tarihin 1752-1770 dönemini kapsayan kısmı, Dr. Müçteba İlginel'in çabalarıyla Latin harfleri ile günümüz okurlarına sunulmuş bulunuyor. Fakat III. Selim dönemi ile ilgili kısım ne yazık ki, sadece el yazmaları halinde mevcuttur. Ahmet Vasıf Efendi, son derece süslü üslubu dolayısı ile kolay okunur bir yazar değildir. III. Selim'in "açık ibare ile müverrihane, riya ve müdahenesizce yazsun" (İlginel zikrediyor, s. XLV) ikazına rağmen, Vasıf Efendi bugün için anlaşılması pek zor bir dil kullanmıştır. F. Babinger de Osmanlı Tarih yazıcılığı ile ilgili önemli eserinde Ahmet Vasıf Efendi'nin üslubunu hele hele kişiliğini ("kendini beğenmiş, cimri, kıskanç") çok eleştirmekle beraber, tarihçiliği hakkında olumlu şeyler söylemiştir. (F. Babinger, s. 335-337) Hammer-Purgstall 1774'de bitirdiği tarihin devamı için, Ahmet Vasıf Efendi'yi önemli bir kaynak olarak zikretmiştir. Fakat Ahmet Vasıf Efendi'yi asıl değerlendiren Osmanlı vakanüvisi Ahmet Cevdet

Fransız İhtilâli'nin arifesinde Paris'te yayımlanmaya başlayan "Moniteur Universel" (Evrensel Haberci) gazetesinde, zaman zaman III. Selim Türkiye'si hakkında yazılar çıkmıştır. Yanda Osmanlı Devleti ustüne makalelerin yeraldığı iki sayının ilk sayfalarının küçültülmüş tıpkıbasımları görülüyor.

Paşa'dır. Cevdet Paşa, III. Selim'e bir kaç cilt ayırdığı meşhur Tarih-i Cevdet'inde, yer yer eleştirmek ve düzeltmekle beraber, esas itibarıyla Ahmet Vasıf Efendi'yi kullanmıştır. Dönemin diğer tarihçisi, Mustafa Nuri Paşa'ya gelince, o meşhur Netayicü'l Vukuat'ında bu dönem için, tüm ayrıntılarda Tarih-i Cevdet'i referans vermektedir. Bu yüzden III. Selim ile ilgili olarak çağdaş değerlendirmeyi başlatan bir eser olarak "Tarih-i Cevdet" i almamın yanlış olmayacağı kanısındayım. Elyazmasını bizzat değerlendiremediğimiz Ahmet Vasıf Efendi ile bilgileri, Cevdet Paşa'ya kaynak teşkil etmesi açısından ve kaynak dökümü bakımından yararlı olur düşüncesiyle verdik.

Cevdet Paşa, klasik anlamıyla dini ilimlere dayanan, muhafazakar bir formasyona sahipti. Bununla beraber Batı kültürüne de belli bir ölçüde ilgi duyuyordu. Tezakir'deki biyografik bir açıklamasında belirtildiğine göre, bir ara Fransızca da öğrenmek istemiş, fakat çevrenin olumsuz tutumunu gözönünde bulundurarak bundan vazgeçmiştir. Muhafazakar formasyonuna rağmen Ahmet Cevdet Paşa, genellikle "ıslahat hareketleri"ne karşı çıkmamış, aksine Reşid Paşa'nın desteği ile yükselmiş biri olarak bu hareketlere katkıda da bulunmuştur. H. Bowen, II. Abdülhamit devrindeki tutum ve tavırlarını da dikkate alarak, Cevdet Paşa'nın kişiliğinde "tutuculukla ilericiliğin garip bir karışımını" görüyor (**Encyclopedie de l'Islam**, Leiden)

TÜRK MİLLETİNE HAYIR VE SAADET GETİREN YOL

Cevdet Paşa tarihinde III. Selim dönemiyle ilgili, epeyce ayrıntılı, fakat sistemsiz ve analizsiz bilgiler vermiştir. Bu dönemle ilgili genel hüküm olumludur. Özellikle alandaki "usulü cedide"yi övgüyle anlatmış ve barut imalinde olduğu gibi, "Avrupakari" yöntemleri örnek göstermiştir. Bunun dışında III. Selim'in ilme ve eğitime hizmetlerini de dile getirmiş ve sultanın kişiliği hakkında genel hükmü vermiştir: "Velhasıl, şu mahasini asarı ve devletinin saadeti hali için sem'ü hamiyetine nihayet yok idi" (Cilt 8, s. 317). Buna rağmen Ahmet Cevdet Paşa ve -genel olarak XIX. Yüzyıl yazarlarının- "usulü cedide" anlayışlarının tüm bir Batı hayranlığından uzak olduğunu ve daha çok askeri girişimleri ifade ettiğini belirtmek gerekir. Batılı bir dil öğrenmenin bile pek makul sayılmadığı bir ortamda, başka türlü bir görüş egemen olabilirmiydi? Yine de Cevdet Paşa, tarihinde III. Selim dönemine olumlu bir tavır takınmıştır. Bu tavırın gelişimi -özellikle Abdülhamid döneminin son yıllarında ve İkinci Meşrutiyet fikir akımları içinde gelişimi- ne olmuştur? Hiç kuşkusuz incelenmesi gereken bir konudur bu. Fakat Osmanlı tarihçileri arasında, Cumhuriyete kadar bu konuda radikal bir değişiklik olduğunu sanmıyorum. Herhalde II. Meşrutiyeti hazırlayan yıllarda başlayan "garpçılık" cereyanına paralel olarak III. Selim'in itibarı giderek daha da artmış ve Cumhuriyet döneminde Prof. Enver Ziya Karal'ın çalışmalarıyla somutlaşan III. Selim imajı ortaya çıkmıştır. Gerçekten Cumhuriyet döneminde III. Selim konusunda en ayrıntılı çalışmaları yapan ve Türk Tarih Kurumu yayınları çerçevesinde bir görüşe adeta egemenlik kazandıran tarihçimiz Prof. Enver Ziya Karal' dır. Karal'ın görüşündeki orijinallik şuradadır: Yazara göre III. Selim zamanındaki "ıslahat hareketleri" dar askeri alanı aşan, tüm uygarlığı kapsıyan anlamda değerlendirilmelidir. Yani III. Selim devrinde adeta gönüllü olarak bir "Batılılaşma" hareketi başlamıştır. Bu hareket giderek gelişmiş, önündeki engelleri birer birer yenmiş ve sonunda Kemalist reformlara ulaşmıştır. İslam Ansiklopedisi'ne III. Selim maddesini yazan A. Cevat Eren de aynı görüşü şu şekilde dile getirmiştir: "(Üçüncü Selim'in) Avrupa medeniyetine kavuşmak için açtığı yol, Türk milletine hayır ve saadet getiren yolun başı oldu". Bu görüş, ders kitapları kanalı ile, sürekli olarak Cumhuriyet kuşaklarına öğretilmiş ve benimsetilmiştir.

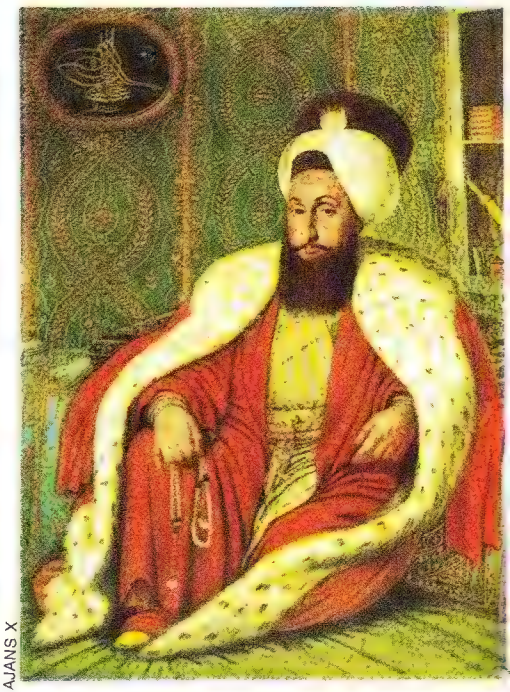

AJANS X

III. Selim'in ressam Konstantin Kapıdağlı tarafından 1804'te yapılmış portresi (Tuval üstüne yağlıboya, Topkapı Sarayı Müzesi).

Batı tarihçileri arasında ise III. Selim dönemi ile en ayrıntılı çalışmayı Amerikalı tarihçi Prof. S.T. Shaw, "Between Old and New, The Ottoman Empire Under Sultan Selim" başlıklı eserinde yapmıştır. Prof. Shaw'ın III. Selim ile ilgili görüşü, Prof. Karal'ınkinden daha ılımlıdır. Fakat aynı yöndedir. Prof. Shaw, bir "modernist" olarak nitelediği III. Selim'in, yönetimiyle "batıya bir pencere" açtığını (s. 180) ileri sürmüştür. Fakat Batılı yazarın, III. Selim reformizmi hakkında çok da iyimser olmadığı, bu konuda sık sık sınırlayıcı gözlemler yaptığı, özellikle dönemin askeri reformlarının, Batılı sayılabilecek siyasal ve sosyal reformlarla tamamlanmadığını belirttiği de (s. 406) bir gerçektir. Bu biçimiyle, Prof. Shaw' un görüşünün, Batılı Türkologlar arasında en yaygın görüş olduğunu söyleyebiliriz.

Konunun çeşitli boyutlarının aydınlatılması açısından çok kısa, fakat bizzat makalenin amacı açısından uzunca bu girişten sonra, şimdi tekrar le Moniteur Universel'e dönelim ve bu konuda biraz daha bilgi verelim.

● MONİTEUR UNİVERSEL'DE TÜRKİYE

Le Moniteur Universel, 5 Mayıs 1789'dan itibaren yayınlanmakla beraber, asıl 24 Kasım 1789'da Charles Joseph Panckouke'un girişimi ile asıl niteliğini kazandı. Gazete daha çok bir haber gazetesi olma iddiasındaydı. Açıkça bir politik tutumu ve rengi olmadığını söylüyordu. Bununla beraber, Fransız İhtilâli'nin temsil ettiği fikir ve ilkelere sempati ile bakıyordu. Daha önce Diderot ve Ansiklopedi'sine yakın bir çizgi izlemiş olan Panckouke için normal bir eğilimdi bu. 1796'dan itibaren ise, Moniteur hükümetin resmi sözcüsü oldu. Zamanında Moniteur ne derece etkili bir gazeteydi? Fransız basın tarihi ile ilgili ciddi bir incelemeye göre, "dağıtımı sayesinde, Moniteur bütün diğer gazetelerden son derece (infiniment) daha etkileyiciydi" (s. 489) O zamana göre çok büyük, 800 kişi çalıştıran bir basımevinde basılıyordu. Sözünü ettiğimiz incelemede tirajla ilgili olarak verilen bazı bilgiler "abone" sayısı olarak sunuluyor. O dönemde "abone" sayısının, tirajı tamamen mi yoksa kısmen mi temsil ettiği konusunda bir bilgiye rastlıyamadık. Fakat verilen bilgiler şunlar: 1803'de Paris'te 15 gündelik gazete toplam oarak 25. 454 aboneye sahiptir. Bunlardan en önemlisi olan Moniteur'ün 2450 abonesi vardı. Ancak tarihçilerin Moniteur'ün önemi ile ilgili fikirlerini gözönünde bulundurursak, gazetenin gerçek tirajının bu rakamın hayli üstünde olduğunu düşünebiliriz.

Moniteur Universel, genellikle dış haberler olarak veriliyordu. O dönemin tüm gazetelerinde görüldüğü gibi, ilk haberleri daima en uzak ve en yabancı ülkelerden gelen haberler teşkil ediyordu. Bu yüzden Türkiye ile ilgili haberler çoğu kez ilk haberler olmuşlardır. Ancak Uzakdoğu, Afrika v.b. gibi uzak bölgelerden gelen haberler Türkiye'den önce yer alıyordu. Moniteur dış ülkelerle ilgili olarak az, fakat genellikle özlü bilgi vermiştir. Osmanlı Devleti (Gazete bugünkü gibi "Turquie" diyor) ile ilgili bilgiler çok sık ve çok ayrıntılı değildir. Bununla beraber Moniteur'de sık sık Osmanlı Vakayinamelerinde bile bulunmayan ilginç bilgilerle karşılaşıyoruz. Gazete haberleri genellikle İstanbul'dan, bazen de İzmir'den imzasız olarak yollanıyor. Bu haberlerin içeriğinden, yazarlarının muhtemelen Türkçe bildikleri (veya bizzat Osmanlı oldukları) ve Osmanlı Devleti'nde olup bitenleri iyi izledikleri anlaşılıyor. Haberler gazeteden ayrı bir tarih taşıyor ve bu haber tarihi gazete tarihini aşağı yukarı birbuçuk-iki ay geriden izliyor. Başka bir deyişle, Moniteur okuyucusu olayları epeyce geriden takip ediyor.

Moniteur'de Türkiye ile ilgili yargılara ve bütüncü analizlere pek az rastlıyoruz. Gazetenin iddiasına uygun olarak, daha çok haberlerle karşı karşıyayız. Gazetenin Türkiye imajı, bu haberlerin selektif niteliğinden ve bunlara verilen önem derecesinden doğuyor.

● HALKLAR CESARETLERİNİ KOMŞULARINA KARŞI DEĞİL TİRANLARINA KARŞI ÇEVİRMELİ...

Moniteur yayın hayatına başladığı zaman Osmanlı devleti Rusya' ya ve Avusturya'ya karşı savaş, Fransa ise ihtilâl içindeydi. Fransa İhtilâl'inin tüm Avrupa saraylarında yarattığı korku ve içgüdüsel bir ittifak eğilimi, bu ülkede kamu oyunu diploması ve savaşla ilgili gelişmeleri dikkatle izlemeye itiyordu. Gerçekten Moniteur'de Türkiye ile ilgili haberlerin de en önemli bölümünü, bu alandaki gelişmeler teşkil etmektedir. Fransa'nın savaş teknolojisi ve askeri eğitimle ilgili katkıları da övgüyle ve iftiharla anlatılmaktadır. Moniteur'de, ikinci olarak, savaşın ve savaş ekonomisinin başta İsanbul halkı olmak üzere tüm halk üzerindeki etkileri anlatılmaktadır. Buna paralel olarak, Moniteur, bir "genel memnuniyetsizlik" olarak özetlenebilecek bu tepkilere, III. Selim rejiminin ne gibi önlemlerle cevap verdiğini anlatmaktadır. Bu alandaki bilgiler, III. Selim rejiminin siyasal niteliğini ortaya koymakta ve geleneksel Osmanlı siyasal rejimi açısından bir değerlendirme yapmamıza olanak sağlamaktadır. Moniteur'un diğer bir alandaki ilginç bilgileri, İstanbul ve İzmir'deki Fransızlar ve bunların eylemleri ile ilgilidir. Gazetenin "Fransız milleti" dediği ve çoğu tüccarlardan oluşan bu koloni, tam bir ihtilâlci tutum içindedir ve İstanbul'daki diğer Avrupalılarla çatışma halindedir. Gazetenin bu konuda verdiği bilgiler Osmanlı Devleti'nin Fransız İhtilâli'ne karşı tutumunu da ortaya koymaktadır. Nihayet, gazete, merkez ve eyaletlerde olup bitenlerle ilgili olarak sosyal, kültürel v.b. bilgiler de vermektedir.

III. Selim yönetiminin ilk ayları savaşın devamı ve Avusturya'ya karşı bozgunlarla geçti. Ruslar Bender ve Akkerman kalelerini, Avusturya ise Belgrad kalesini ele geçirdiler. Kırım'ın kaybından sonra uğranılan bu yenilgiler yönetimde ve halkta derin bir üzüntü yaratmıştı. Moniteur, Türkiye ile ilgili ilk yorumlarından birini bu yenilgi ile ilgili olarak 27 Aralık 1789 tarihli sayısında yapıyor. Önce yazıları okuyalım. "Türklerin küçük düşürülmesinden Avrupa belki de utanmalıdır. Bu ulusun cesaretini kaybetmesi hiç de yüreksizlikten doğmuyor. O da başka uluslar gibi zaferler kazandı. Her ulusun egemenlik ve zafer sırası yok mudur? Tek başına kalmış hangi Avrupa devleti, iki imparatorluk sarayının korkunç ittifakına karşı koyabilir? Osmanlıların tüm müttefikleri ortadan kayboldular. Sadece temennilerle yetiniyorlar. Temeşvar'ın ağır topları karşısında ahlak ne ifade eder? Bununla beraber yüzyılın en haksız savaşı olan bu savaş insan zekasının gelişmesine yardım edebilir. Çünkü hem krallar, hem de halklara büyük dersler veriyor. Krallar gururu kırılmış Türk'e bakarak, hükümetine ilgisiz, hatta yabancı ve hatta liderinin sonsuz budalalığının kurbanı bir ulusun zaafını hissedecekler. Fakat halklar da, insan cesaretini komşularına karşı değil fakat tiranlarına karşı silahlandıracak ve kullanılacak tek şeyin insanlık ve özgürlük olduğunu anlayacaklar." Moniteur, bu yorumunda tam anlamıyla devrim ilkele-

AJANS X

rının savunucusu rolündedir. Her zaman bu çizgiyi izlememiştir.

Rusya ve Avusturya orduları karşısındaki başarısızlıktan bizzat askerleri sorumlu tutan Sultan, yayınladığı bir Hatt-ı Şerif'te orduyu suçluyor ve ordunun bir kısmının "yollarda, savaş meydanında, özellikle düşman karşısında her şeyi mübah gören eşkiyalar" olduğunu ileri sürüyor. Savaşa kararlı ve mutlaka bir zafer kazanılmasını özleyen Sultan savaş bütçesini doğrultmak üzere Saraydan, para basılmak üzere 15 milyon kuruş değerinde altın gümüş eşya gönderiyor ve tüm halkı da kendi örneğini izlemeye davet ediyor (4 Ocak 1790), Moniteur'e göre halktan da 35 milyon kuruşluk bir bağış bekleniyor. Aynı yönde ikinci bir girişimi ulemaya da savaş yükü dolayısıyla olağanüstü ve ezici bir verginin konması teşkil ediyor. Bu alışılmamış vergi ulemayı çok tedirgin ediyor ve bunlar arasında 60 tanesi kılıcı, tabancayı çekip, kızgın halk kitlelerini de peşine takarak ayaklanıyorlar ve Sultan'ın da o anda içinde bulunduğu Sultan Ahmet Camii'ne saldırıyorlar. Yeniçeriler, Şeyhülislâmı ve Sadrazam Kaymakamını zor kurtarıyorlar. Fakat Sultan Selim, derhal Camii'nin kapılarını kapattırarak ülemanın çoğunu kılıçtan geçirtiyor. Kalanlar da hapise gönderiliyor ve orada öldürülüyorlar. Bütün bu olan bitenler halkın memnuniyetsizliğini çok daha artırıyor (19 Mart 1790). Aynı haberin devamını, 21 Mart tarihli Moniteur'da okuyoruz. Buna göre savaş hazırlıkları şehirde büyük bir kıtlık yaratıyor ve "her zaman pek çok miktarda bulunan" ekmek, et, sebze, kuruyemiş fiyatları görülmemiş derecede artıyor. 1790 yılı içinde cephelerden kötü haberler gelmeye devam ediyor. İstanbul'dan 15 Aralık 1790 tarihini taşıyan bir habere göre, Osmanlı orduları Tuna boylarında ve Karadeniz'de yenilgiler içinde. Ancak bu haberler fermanlarla yasaklanıyor. Sultan tüm kahveleri kapatıyor ve ölüm cezaları tehdidi ile sokaklardaki en küçük toplulukları bile yasaklıyor. Rus savaşından bahsedenler denize atılıyor ve hiç kimse birşey bilmiyor. Moniteur, Sultan'ın itibarının çok düştüğünü ilave ediyor (16 Şubat 1791). Buna rağmen Sultan ne olursa olsun savaşa devam azminde ve Saraydaki barışçı güçleri destekleyen annesine çok kötü davranıyor ve onu eski saraya kapatıyor. Tüm imparatorlukta kahvehaneler yasaklanıyorlar. 20 Mart 1791 tarihli Moniteur'e göre, başkentte genel bir ayaklanmanın koşulları var. İşte bu sıralarda İstanbul'da yangın üstüne yangın çıkmaya başlıyor. Gazetenin tahminine göre bu yangınlar kasten çıkarılıyor ve özellikle yeniçerilerin eseri. Suçlular bulunamıyor. İstanbul tam bir çöküntü içinde. 15 Eylül 1791 tarihli Moniteur'de (22 Temmuz tarihli mektup),alaycı bir biçimde, artık para için kafası kesilecek zengin paşaların da fazla bulunmadığı belirtiliyor. Sultan, İngiltere filosunun Karadeniz'de Rusları yenerek Osmanlıları kurtaracağı inancında. Oysa İngiltere, Prusya ve Hollanda ile Osmanlılar arasında barış aracılığı yapıyor ve 1791 Ağus-

AJANS X

Yanda, yoğun bir trafik içindeki Kasımpaşa tersanesi limanında bir Fransız gemi mühendisi (resmin ortasında solda) Liman Reisi ile konuşuyor. O sırada, III. Selim'in büyük takdirini kazanmış kaptanıderya Hüseyin Paşa'nın 7 çifte kürekli kayığı (solda) karaya yaklaşmakta, onu kayığıyla tersane emini izliyor (Melling'in gravüründen ayrıntı, 1819). Üstte, III. Selim döneminde Tophane meydanındaki günlük yaşamdan bir görünüm (Melling'in gravüründen ayrıntı, 1819).

tosu'nda Avusturya ile barış antlaşması bu koşullarda imzalanıyor. Moniteur'de Avusturya Barış Antlaşması'nın uygulanması ile ilgili ilginç bir habere rastlıyoruz. Haber savaş esirlerinin iadesi ile ilgili. Gazete'ye göre Osmanlıların elinde 12.000 kadar Avusturyalı esir var. Bunlar devlet ricaline, yeniçerilere ve halka satılmış bulunuyorlar. Ancak, anlaşma hükmüne göre devletin bunları geri alması ve Avusturya'ya iade etmesi gerekiyor. Devlet bunları 100'er kuruşa geri almak üzere harekete geçiyor. Oysa bunların çoğu, özellikle kadınlar 300, 400 hatta 500 kuruşa satılmışlar. Bu yüzden sahipleri bunları gizliyor, hatta bazılarını Müslüman yapıyorlar. Gazete devletin bu konuda "çok sert" önlemler aldığını kaydediyor, güçlükleri yendiği konusunda pek iyimser değil (13 Ocak 1792).

Avusturya ile barışa rağmen, Rusya ile savaş devam ediyor. Savaş'la birlikte genel hoşnutsuzluk da devam ediyor. Bu ortam içinde Sultan'a camide namaz kılarken bir suikast yapılıyor. Osmanlı kronikle-rinin pek sözünü etmediği bu başarısız suikast, Moniteur'e göre, bir "Arap" tarafından yapılıyor. Mütecaviz derhal öldürülüyor ve şehirde çok büyük ve "zalimce" güvenlik önlemleri alınıyor. Şüphelenilen "çok büyük sayıda" insan "en küçük şüphe üzerine" İstanbul' dan sürülüyorlar (10 Ocak 1792 tarihli haber, 1 Mart 1792 tarihli gazete). İstanbul'da bu eylem, daha ziyade "deliliğe" atfediliyor. Şubat 1792'de Ruslarla barış anlaşmasının imzalanmasına rağmen sıkıntılar ve savaş ortamı devam ediyor. Sultan lüks eşyaları yasaklayan fermanlar çıkarıyor. Hatta, Moniteur'e göre halkın şeker kullanımı bile yasaklanıyor ve şeker bulunan dükkanlara el konuyor. (8 Temmuz 1792)

Sultan 1792 Temmuzu'nda bir "gizli" komite kuruyor. Sadrazama ait tüm yetkiler bu komiteye veriliyor. Böylece sadrazam, bir anda bir isimden ibaret kalıyor. Kasım ayında Moniteur'de yeniden bu "gizli komite"den söz edildiğini görüyoruz. Komitenin 24 kişiden oluştuğu belirtiliyor. Reis efendinin de üye yapıldığı ilave ediliyor. 9 Kasım tarihli Moniteur'de ise "gizli komite"nin aldığı iktisadi ve sosyal önlemlerin halkta büyük bir hoşnutsuzluk yarattığı belirtiliyor. Aynı tarihlerde büyük yangınlar İstanbul'u sarıyor. 9 Kasım tarihli Moniteur, İstanbul'da korkunç bir yangın çıktığını ve sehrin 1/10'unun yandığını haber veriyor. Yeniçeri ağası yangından sorumlu görülerek asılıyor. Buna rağmen yeniden yangınlar çıkıyor. Gazeteye göre, yangınlar halkın umutsuzluğunu göstermesinin tek yolu haline gelmiş (11 Ocak 1793). Oysa aynı tarihlerde Kapudan Paşa, Sultan'ın yeğeni ile görülme-

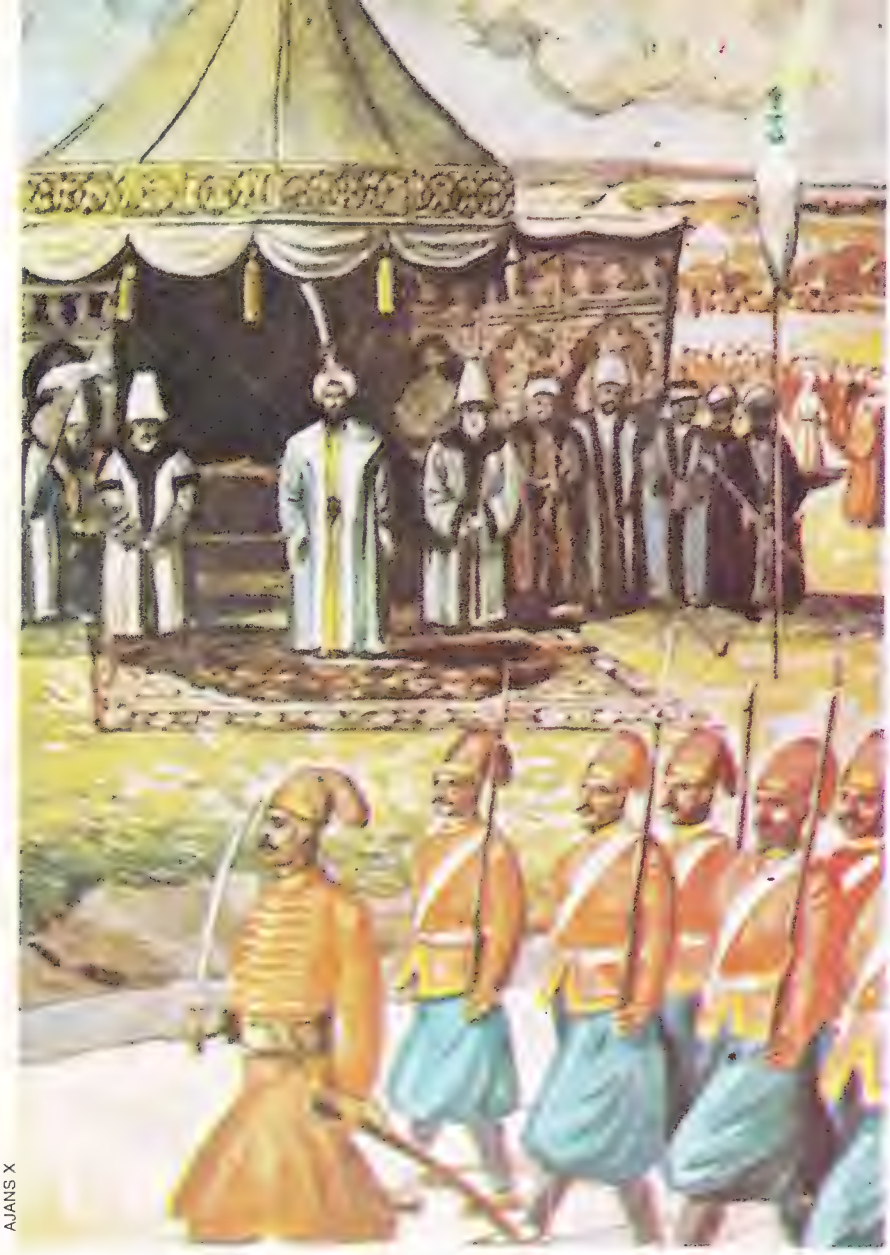

AJANS X

III. Selim Nizam-ı Cedid askerlerini teftiş ederken (TSM)

miş lüks ve zenginlikte bir düğünle evleniyorlar. 3 Mart 1793 tarihli Moniteur (15 Ocak 1793 tarihli haberde), "Kapudan Paşa'nın düğünündeki haşmet ve sükseye bakılırsa, Osmanlı Devleti'nin yıkıcı ve öldürücü bir savaştan çıktığına inanmak güçtür" deniliyor.

Aynı tarihlerde Mısır'da da müthiş bir kıtlık var ve sokaklar açlıktan ölen insanların cesetleriyle dolu (26 Şubat tarihli mektup). 10 Haziran 1793 tarihli Moniteur'de İstanbul'da da büyük bir kıtlık belirtileri başlıyor. Gazete, neden olarak, Fransa ile birçok Avrupa ülkesi arasında başlayan savaş dolayısıyla, yabancı gemilerin Ege adaları, Temeşvar ve Mısır'dan geniş ölçüde hububat ithal ettiklerini gösteriyor. Rusya ve Avusturya, Fransa'yı suçluyorlar ve gazeteye göre Fransa aleyhinde dolaplar çeviriyorlar. 17 Haziran tarihli gazetede (25 Nisan tarihli haber) ekmek ve et fiyatlarının çok arttığı ve kalitenin düştüğü belirtiliyor. Bu duruma rağmen, Avrupa'daki savaştan yararlanmak üzere, Osmanlılar yine hızla savaşa hazırlanıyorlar. Bunun için sürekli Divan toplantıları yapılıyor ve normal olarak Divan üyesi olmayan 7 itibarlı paşa da, fikirlerinden yararlanılmak üzere Divan'a çağrılıyorlar (22 Ekim tarihli gazete, 27 Eylül tarihli haber). 1793 sonbaharında olağanüstü bir Rus elçisi büyük bir heyetle İstanbul'a geliyor ve etkili olmaya çalışıyor. Moniteur'de Rus elçisinin hareketleri büyük bir dikkatle izleniyor. Fransa ile diğer ülkeler arasındaki, ihtilâlin yarattığı gerginlik ve çatışmaları ayrıca ele alacağım.

Bu sıralarda İstanbul'da kıtlık devam ediyor ve alınan önlemlerden biri olarak, İstanbul'da yerleşme yeri olmayan herkes taşraya sürülüyor (4 Mayıs 1794 tarihli gazete). Fransız subay ve eğitimcilerinin de yardımıyla 1794 Sonbaharı'nda savaş hazırlıkları devam ediyor. 1795 İlkbaharı'nda tekrar kıtlık ve yangın haberlerine rastlıyoruz (2 Nisan 1795). Kıtlığa çare için 20 savaş gemisinin koruduğu bir sürü nakliye gemisi Suriye'den hububat getirmeye gidiyorlar (30 Nisan 1795). İskenderiye'den gemiler bol bol hububat taşıyorlar. Ancak bu arada, kıtlıktan sonra veba salgını başlamıştır ve bu salgına karşı hiçbir ciddi önlem alınmadığı için 1796 İlkbaharı'nda Moniteur'de Türkiye ile ilgili çok kötü haberler okuyoruz. 28 Ocak 1796 tarihli gazetede kıtlık ve vebadan onbinlerce insanın kırıldığını, Mısır ve Suriye'den buğday ve pirinç getirmek üzere giden büyük bir geminin fırtınada battığını okuyoruz (15 Aralık 1794 tarihli haber). Fransız ve İsveçli subaylar Osmanlı ordusunu eğitiyorlar ve savaş hazırlıkları devam ediyor. Fransa'nın Avrupa'daki askeri başarıları Osmanlı devletinde sevinçle izleniyor. Bu tarihlerden itibaren Moniteur'de muhtemelen savaşların ve Fransa İhtilâli'ndeki iç gelişmelerin de etkisi ile dış haberler çok azalıyor ve ancak 1798 Ağustos'unda Napoleon'un İskenderiye'ye çıktığı haberlerinin İstanbul'a ulaşmasıyla, Türkiye yeniden haber konusu olmaya başlıyor. Haber İstanbul'da büyük hayal kırıklığı ve kızgınlığı yansıtıyor. O zamana kadar, biraz sonra anlatacağım gibi, el üstünde tutulan Fransız generalleri, Türkiye'den kovuluyorlar. Moniteur'de artık bu tepkilerden çok Napoleon'un bildirilerini, kararnamelerini ve reformlarını anlatmaya başlıyor. Konumuzu doğrudan ilgilendirmediği için bunlar üzerinde durmayacağım. Şimdi incelediğimiz

on yıllık dönemdeki askeri reformlar ve dış ilişkilere geçelim.

Moniteur'un çizdiği tabloya göre, III.Selim'in ilk 10 yılı, daima savaşlarla ya da savaş hazırlıkları ile geçmiştir. Bunlar ise, zaten III. Selim'den önce sarsılmış bulunan Hazine'yi daha da kötü duruma getirmiş ve olağanüstü önlemler gerektirmiştir. Bu önlemler, olağanüstü vergiler, İstanbul'dan sürgünler, para tağşişi ve hayat pahalılığını artıran ve sık sık kıtlıklar doğuran çeşitli zorlamalar şeklinde ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar halkta büyük bir hoşnutsuzluk yaratmış ve halk bazen ulemanın, bazen de yeniçerilerin önderliğinde, bu hoşnutsuzluğunu kısmi ayaklanmalarla, suikastlerle ve yangınlarla ortaya koymuştur. III. Selim bu genel memnuniyetsizliği yenmek için tüm kahveleri kapattırmış, üç kişinin biraraya gelmesini yasaklamış, devamlı taşraya sürgünler yaptırmış ve savaştan ve cepheden bahsedenleri denize attırmıştır. Öte yandan kıtlıkların da etkisiyle büyük şehirlerde veba salgınları sık sık insanları kırmış geçirmiştir.

Moniteur'de III. Selim, biraz sonra sözünü edeceğim "reformcu" yönü dışında, bir "despot" olarak sunulmaktadır. Hatta 2 Mart 1791 tarihli gazetede, Sultan Selim Han, "yeryüzünün en yıpranmış despotu" olarak nitelenmektedir. Gerçekten, Avrupa'da Osmanlı rejimi ile ilgili olumsuz izlenimler yaratan eylemlerin hemen hepsine, III. Selim zamanında da tanık oluyoruz ve Moniteur bu yönde sürekli haberler vermektedir: Ülkenin "gizli komite" ile yönetilmesi, idamlar, müsadereler, saray cinayetleri v.b. Örneğin 25 Mart 1796 tarihli Moniteur'de Rumeli Beylerbeyi'nin kafasının kesilerek Saray'ın duvarına asıldığını ve teşhir edildiğini okuyoruz. 17 Haziran 1792 tarihli gazetede yer alan habere göre de Sultan, Sadrazam Yusuf Paşa'yı huzuruna çağırıyor ve onunla görüşüyor. Oysa aynı anda **Defterdar** Sadrazamın mülklerini mühürlemekte, yani müsadere etmektedir. 29 Mart 1795 tarihli Moniteur ise Reis Efendi'nin bir fincan kahve içtikten biraz sonra kıvrana kıvrana öldüğünü ve bunun tamamen bir cinayet olarak yorumlandığını haber veriyor. Rastgele seçtiğimiz bu haberler, III. Selim ile ilgili genel imajı yaratan unsurlardı. Bununla beraber Moniteur III. Selim'i yer yer "reformcu" olarak öven yazılar da yazmıştır. Bunları yerine oturtmak için şimdi Osmanlı Devleti'nin dış ilişkileri ve askerlikteki gelişmelerle ilgili haberlere bakalım.

III. Selim dönemi, incelediğimiz zaman diliminde, Rusya ve Avusturya'ya karşı savaşlar ya da savaş hazırlıkları ile geçti. Bu etkinlikler, Osmanlı Devleti'nde hem savaş teknolojisini hem de diplomatik ilişkileri ilgilendiriyordu. Savaş teknolojisindeki gelişmeler, özellikle Fransız askeri heyetlerinin yardımıyla gerçekleşiyordu. Moniteur bu gelişmeleri yakından izlemiş ve okurlarına olumlu bir şekilde aktarmıştır. Fransa'dan askeri eğitimcilerin gelişi III. Selim'den önce başlamış, fakat onun zamanında da devam etmiştir. 25 Şubat 1790 tarihli Moniteur'daki habere göre, "Osmanlı tersanelerinde, büyük kısmı Avrupalı olan 2000'den fazla işçi bulunmaktadır." Bu haber doğru ise Osmanlı Savaş sanayii, "askeri heyetlerin" çok ötesinde Avrupa'nın kontrolü altındadır. 16 Ocak 1794 tarihli Moniteur'de, yeni Osmanlı savaş hazırlıklarının yoğunlaştığı bir sırada şu haberi okuyoruz: "Türklerin adetlerinde hergün olumlu gelişmeler görülüyor. Avrupalı davranışlar gitgide Türkler arasında kabul görüyor". Haber, askeri teknik ve eğitimdeki gelişmelerle ilgili bilgiler vererek devam ediyor. Gazeteye göre "Türkiye'nin düşmanları, bunları görüyor ve bu ilerlemelerle ilgili endişelerini güç saklıyorlar" 13 Ocak 1795 tarihli Moniteur ise, 40 toplu bir gemi inşa eden Fransız mühendisine 30.000 kuruş mükafat verildiğini ve 90-100 toplu bir gemi için de daha büyük bir mükafat vadedildiğini yazıyor. Gazete ayrıca, askeri yeniliklerle ilgili olarak halk, ulema ve yeniçeriler arasında başlayan hoşnutsuzluklara yer veriyor. Ancak, gazetenin tüm haberlerini okuyan bir okuyucunun, bu hoşnutsuzluğunun nedenlerini başka yerlerde arayacağını sanıyorum. Bu konuda gazetenin haberleri arasında çelişkiler göze çarpıyor ve okuyucu da gazetenin tarafsızlıktan uzaklaştığı izlenimi doğuyor. Örneğin Moniteur'ün askeri yeniliklerden ilk söz ettiği sıralarda, 19 Haziran 1794 tarihli gazetede şu haberi okuyoruz. "Yeniçeri ocağı Fransız subaylarına kardeşlik duygularını sunmak üzere heyet yolladı ve çeşitli hediyeler sundu". Buna rağmen gazetenin birkaç ay sonraki bir sayısında (31 Aralık 1794), "Yeniçerilerin disiplin getirici yeni düzenlemelere uymadıkları ve geleneksel uyumsuz kıyafetlerini terketmek istemedikleri için Selim'in bunları yok etmek istediği" haberi yer alıyor. 1795 başlarında (2 Şubat 1795) Yeniçerilerin yeni elbiselere ve nizamlara "daha uyumlu davrandıkları" bildiriliyor. 18 Haziran 1795 tarihli Moniteur ise

AJANS X

Nizamıcedit askerinin üniforması yeniçerilerinkinden farklıydı. Başında barata, ayağında dizlik, sırtında da ceketten ibaretti. Silahı çakmaklı ve süngülü tüfekti. Bunun yeniçeri silahlarından farkı süngüsüydü (TSM).

"Avrupa saraylarınınen iyi kurumlarının Osmanlı Devleti'ne girdiğini" yazıyor ve özellikle Fransız ve İtalyan heyetlerinin liderliğinde topçuluk istihkam ve matematik konularında yeni okullar açıldığını anlatıyor. 26 Eylül 1795 tarihli gazetede ise, yeniliklere karşı "eski kafalıların" halkı kışkırttığı ve Divan üyelerinin evlerinde yangınlar çıkartıldığı haberleri yer alıyor. Aynı tarihli sayıda İstanbul'daki kıtlık ve veba salgını ile ilgili haberlere de yer veriliyor. 4 Şubat 1796 tarihli Moniteur, yeni kurulan 40.000 kişilik Avrupai ordunun "disiplin ve manevralarının kesinliği ile temayüz ettiğini" bildiriyor ve Sultan'ın Nizam-ı Cedid'in ulufeleri ile yeniçerilerininkini eşitleyerek ihtilâfı ortadan kaldırdığını ilave ediyor. Napoleon'un Mısır seferine kadar Moniteur'de bu konuda başka bir habere rastlamıyoruz.

OSMANLI TARİHÇİLERİ VE MONİTEUR: FARKLI BAKIŞ AÇILARI...

Diplomatik ilişkilerle ilgili gelişmelere ve Fransız İhtilâli'nin İstanbul'da yarattığı sorunlara gelince, Moniteur'da bu konularda birçok habere rastlıyoruz. Fransız İhtilâli'ne kadar Osmanlı Devleti Fransa ile dostluk içindeydi. Daha 1755'de Baron de Tott, Fransız Elçisi Vergennes ile birlikte İstanbul'a gelmiş ve "askeri ıslahat"a başlanmıştı. Baron de Tott, hatıralarını, Türklere karşı antipatisini açıkça ortaya koyduğu dört ciltlik bir eserde kaleme almıştır. Çağdaş Fransız yazarlarının bile taraflı ve anti-Türk bulduğu bu eser Avrupa'da çok etkili olmuştur. Fransız Elçisi Vergennes ise Osmanlıların Ruslara karşı, sonu felâketle biten 1768 savaşına girmesinde baş rolü oynamıştır. Bu, bugün için herkesin bildiği tarihi bir gerçektir ve Prof. Uzunçarşılı'nın yayınladığı Şehzade III. Selim- XIV. Louis yazışmalarına göre, Şehzade Selim bile XIV. Louis'ye bu gerçeği hatırlatmıştır. (Belleten, cilt II, No 5-6) Zaten III. Selim dönemini de devamlı olarak bu savaşın sonuçları işgal etmiştir.

Fransız İhtilâli Osmanlı yönetimini şaşırtmakla beraber, Osmanlı-Fransa ilişkilerini pek etkilememiştir. Oysa, İhtilâl'in yaydığı fikirler tüm Avrupa saraylarında korku salmış ve giderek Fransa'ya karşı bir koalisyon oluşmasına yol açmıştı. Osmanlı Sarayı Hıristiyan bir ülkede olup biten bu garip olaylardan, siyasal ve kültürel planda kendini tamamen bağımsız hissetmiştir. Prof. B. Lewis, bu konudaki incelemesinde, İhtilâl'in Osmanlı Devleti'nde, daha ziyade Rum, Ermeni gibi Hıristiyan milletler arasında bir miktar etkili olduğunu yazmıştır. (Journal of World History, N; 1, 1953). Bu görüş. Moniteur'dan edindiğimiz bilgilere de uygundur. Nerdeyse yüzyıl sonra, Cevdet Paşa Tarihi'nde bile, Fransız İhtilâli ile ilgili olarak, "reziller takımı sokaklara düştü" ve "fitne ve fesat ateşi" diye sözedildiğine göre bunda şaşılacak birşey yoktur. Fransız İhtilâli döneminde de, Osmanlı Devleti Rusya ve Avusturya'ya karşı, Fransa'da destek aramaya çalışmıştır. Bu iyimser yaklaşım özellikle Osmanlı büyük şehirlerindeki Fransız kolonisine karşı tutumda somutlaşmaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki Fransızlar genellikle tüccar (burjuva) nitelikte kişilerdi. Bunlar İhtilâli gayet olumlu bir biçimde karşılamışlardı. Ancak bu tutum kısa zamanda özellikle başkentte Fransızlarla diğer Avrupalılar arasında gerginliğin artmasına yolaçmıştır. Bu gerginlik 1793 de İhtilâl radikalleştiği bir sırada doruğuna erişmiş ve yer yer kavgalar çıkmaya başlamıştı. 10 Mayıs tarihli bir habere göre, İzmir'de İngilizler yanlarına Venediklileri de alarak Fransızlara saldırmışlar ve çatışmada on bir kişi ölmüş, kırkdan fazla kişi de yaralanmıştır. Aynı yıl İngilizler ve Ruslar Fransızlara 14 Temmuzu kutlatmamak için Saray'a baskı yapmışlar ve Saray da Fransızların ancak kapalı bir yerde bayramlarına kutlamalarına izin vermiştir. 1793 sonlarında ise olağanüstü Rus Elçisi Kutuzof büyük bir heyetle İstanbul'a gelmiş ve gösterişli yürüyüşlerle Saray'ı korkutmaya çalışmıştır. Bu buhranlı dönemde, Osmanlı Devleti Fransa'ya daima dostça yaklaşmış ve ülkedeki Fransızları da korumaya çalışmıştı. Bu tutumun en iyi örneğini, Sultan Selim'in İzmir'deki Fransız konsülüne verdiği tavsiye mektubunda görüyoruz. 28 Ocak 1794 tarihli Moniteur'den, bu mektupta Sultanın ağzından şu satırların yer aldığını okuyoruz: "Şahsıma gösterdiğiniz ihtimamı, Fransızlara da gösteriniz, onlara gerçek Müslümanlarmış gibi davranınız. Eğer bir kuş açılmış kanatlarının gölgesi ile bir Fransızı rahatsız ederse, usta bir elden çıkan ok, o kuşu hemen öldürsün" Bir kaç ay sonraki bir Moniteur'de ise İstanbul'da Fransız İhtilâli'ni temsil eden başlıkların "cocarde" ların birden bire arttığını ve bunların Saray'ı ürkütmek isteyen İngiliz ve Rus provakatör ajanların eserleri olduğu yazılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Fransız kolonisine tutumu, ihtilâlci Fransız yönetimine karşı tutumunun aynasıdır. Gerçekten bu dönemde Fransa'ya karşı devamlı olumlu bir tavır olmuş, Fransız ordusunun zaferleri İstanbul'da hep sevinçle karşılanmış ve şenliklere yol açmıştır. Ta ki, hiç beklenmedik bir şekilde, 1798 Ağustosu'nda Napoleon'un askerleriyle birlikte Mısır'a çıktığı haberi başkente ulaşsın. Elbetteki bu konudaki hayal kırıklığını Moniteur sayfalarında ayrıntılı bir biçimde bulmak mümkün değildir. Bu konuda Osmanlı kaynaklarına müracaat etmek gerekir.

Moniteur Universel'de, III. Selim'in ilk on yılında, Osmanlı toplumu ile ilgili olarak çıkan haberlerin en önemlilerini aktarmış bulunuyoruz. Bu bilgileri daha anlamlı kılabilmek amacıyla yer yer bazı açıklamaları da gerekli gördük. Yazımızı "sonuç" niteliğindeki gözlemlerle bitirmek istiyoruz.

Moniteur Universel aynasında III. Selim kesinlikle "Avrupalı" veya Avrupalılaşmak isteyen bir hükümdar olarak görülmemektedir. Tam tersine bir "despot" olarak sunulmaktadır. III. Selim'le ilgili olarak yer yer yapılan övgüler ise, Ordunun ve askerlik sanatının "Batılılaşması" ile ilgilidir. Ancak, bu reformların Fransa kontrolünde ve

AJANS X

Osmanlı Devleti ile Fransa arasında III. Selim döneminde de süren "sıcak" ilişkiler, Avusturya-Macaristan için tedirginlik konusu olmuştur. Üstte, Fransız subaylarının yeniçerileri eğitmesini alaya alan bir Avusturya karikatürü görülüyor. Karikatürün Fransızca ve Almanca altyazısı şöyle: "Günümüzde Türklerin Fransız askerlik usullerini nasıl kafa göz yararak öğrendiklerinin tasviri, 1793." (J.M. Will tarafından yapılmış bu karikatür ilk kez dergimizde yayınlanmaktadır.)

Fransa çıkarlarına uygun bir biçimde yürütüldüğü ve Osmanlı ordusunun bağımsızlığını yitirdiği gözden uzak tutulmamalıdır. Avrupalılaşmak konusunda XIX. yüzyılın önemli Osmanlı tarihçileri de pek farklı şeyler söylememektedirler. Gerek Cevdet Paşa'ya, gerek Mustafa Nuri Paşa'ya göre, Sultan Selim'in ilhamı Avrupa'da değil, Osmanlı tarihindedir. İdeal olarak seçtiği örnekler, Fatih Sultan Mehmet, I. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman gibi haşmetli Osmanlı sultanlarıdır. Fakat, çağında, savaş biçimi ve teknikler tamamen değiştiği için, askeri alanda Avrupa'ya kendini muhtaç hissetmektedir. Cevdet Paşa ve Mustafa Nuri Paşa tarihlerini Moniteur'dan asıl ayıran nokta şurdadır: Osmanlı tarihçileri III. Selim dönemi ile ilgili eleştiriler yapmakla beraber, bunları daha çok Sultanın tecrübesizliğine, idareci seçmekteki başarısızlıklarına ve genel olarak yönetim düzenindeki hatalara hasretmektedirler. Onlar için bu hataların halk düzeyinde nasıl karşılandığı ne gibi sıkıntılar ve tepkiler yarattığı çok önemli değildir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında da Halk-Reaya-Sürü ilkesi yürürlüktedir. Moniteur'da ise Osmanlı Devleti'nde halk katında olup bitenler, muhtemel sonuçları ile birlikte izlenmektedir. Muhtemelen Fransız politikasının tayininde bu unsurlar da geniş ölçüde hesaba katılmaktadır.

Osmanlı tarihçilerinin halkın sorunları ve yaşantısı ile ilgili pek bilgi vermemeleri, Cumhuriyet döneminde daha da ağırlık kazanan bir görüşe temel hazırlamaktadır. Bu görüşe göre, Sultan Selim çok yararlı yenilikler yapmakta, buna karşılık bağnaz ulema, yeniçeriler ve cahil halk bunlara karşı çıkmaktadır. Moniteur de sırf Fransız çıkarları açısından yer yer bu dili kullanmakla beraber, genellikle verdiği haberler okuyucunun çok farklı bir görüşe varmasına yol açmaktadır. Zaten Moniteur'ün temel görüşü de bu yöndedir.

Dar askeri alanı ilgilendiren ve Osmanlı bağımsızlığını giderek ortadan kaldırıcı nitelikte "reformlar" dışında, III. Selim Avrupa yaşantısına hiç ilgi duymamış mıdır? Duymuştur ve bu ilgi ve özentiyi Mustafa Nuri Paşa, eserinde şöyle anlatıyor:

"Sultan Selim Han, zevkle ve şevkle vakit geçiriyordu. Devrin akıllı ve etkili kişileri de onun ardından gittikleri için, Boğaziçi'nde, mehtaplı gecelerde, gezinti yerlerinde, konaklarda, yalılardaki yapılan eğlence ve sefahatı nizam-ı cedid icaplarından olan bazı alafranga şeyler görenlerin, bağımsızlıkları ve devlet yöneticileri haklarındaki düşmanlıkları gün geçtikçe artıyordu." Sanırım bu satırlar, Osmanlı Devletinde "Batılılaşma"nın nasıl başladığını bir miktar gözler önüne sermektedir. Bu başlangıca bakarak, okuyucularım, herhalde neden bir türlü sonuca ulaşılmadığı konusunda da bazı şeyler düşüneceklerdir.

BAZI TEMEL ESERLER

Ahmet Vasıf Efendi: *Mehasinül Âsâr ve Hakaikü'l Ahbar* (Haz.Dr.Müçteba İlginel), İstanbul, 1978

A.Cevdet Paşa: *Tarihi Cevdet*, 12 cilt, İstanbul 1209 baskısı (IV-VIII ciltler)

Mustafa Nuri Paşa: *Netayic'ül Vukuat* (Haz. Prof.Dr.N.Çağatay) Ankara, 1980, III.-IV. cilt

E.Ziya Karal: *Osmanlı Tarihi*, cilt V, Ankara, 1947

S.J.Shaw: *Between Old and New; The Ottoman Empire Under Sultan Selim III, 1789-1807* Massachusetts, 1971.

Histoire Générale de La Presse Française, Kollektif Eser, Paris, 1969

F.Babinger: *Die Geschichtsschreiber de Osmanen und Ihre Werke*, Leipzig, 1927.

Türkçesi: (Çev. Prof.Dr.Coşkun Üçok) *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları - Ankara, 1982.

FETİHTEN ÖNCEKİ İSTANBUL
Cristoforo Buondelmonte'nin Liber insularum Archipelagi (Ege Adaları Kitabı)'ndan, 1422

Türkiye Haritacılığı

LEO BAGROW

"Harita kolleksiyonculuğu yeni bir uğraş değildir. Bizanslı keşiş Maksimos Planoudes (1260-1310), uzun bir aramadan sonra, İskenderiyeli astronom Batlamyos'un (Ptolemaios, İ.S. 2'nci yüzyıl) *Geographia*'sının yazma bir nüshasını bulmuş ve bu keşfini bir şiir yazarak kutlamıştır (Vatikan Kütüphanesinde, Vat. Gr. 177.). Yazmanın haritaları eksik olduğu için, metindeki tariflere göre bunları kendisi çizmiş, çalışmasını tamamlayınca, bunu da bir şiir yazarak kutlamıştır. Türk Sultanı II. Mehmet 1453'te Bizans'ı fethedince, eline geçen saray kütüphanesinde, Batlamyos'un Coğrafya'sının bir yazmasını bulmuştur, fakat bunun içindeki dünya haritası da eksik olduğundan, maiyetindeki filozof Georgios Amirutzes'e, Batlamyos'un metnine göre bir dünya haritası düzenlemesini buyurmuştur. Fatih böyle bir haritanın yanlış ve modası geçmiş olacağını bilmektedir - fakat, tam istediği de budur, yani eski bir harita. Sonra bunu ölümsüzleştirmek için, yapılan çizimden büyük bir de halı dokutmuştur."

Ünlü bir Haritacılık Tarihi kitabı, bu sözlerle başlıyor. Leo Bagrow (R.A. Skelton tarafından gözden geçirilmiş ve genişletilmiştir), **History of Cartography** (Cambridge: Harvard Univ. Press, 1963).

Kitabın Türk Haritacılığı hakkındaki bölümünü (s. 209 vd.) aynen çevirip, birkaç not ekleyerek sunuyoruz.

Gelecek aydan itibaren, her sayımızda, okuyucularımıza, 16'ncı yüzyıldan itibaren Batı ülkelerinde basılmış eski Türkiye Haritalarından renkli tıpkıbasımlar vereceğiz.

●

Arap ve Bizans kültürlerinin kalıtçısı olarak Türk İmparatorluğunun gerisinde zengin bir haritacılık geleneği vardı. Türk haritacılığının, Türklerin daha Orta Asya'da oldukları zamandan kalma ilk örneği, Mahmut al-Kaşgarî'nin Türkçe Sözlüğü'nde (1074) bulunan, benzeri görülmedik ve özgün bir dünya haritasıdır(1). Daha sonra, Moğol yayılması karşısındaki göçleri sırasında, Türkler göçebe zihniyetini benimsemiş ve bilimle ilgilerini yitir-

AVRUPA HARİTASI
(Anadolu, Afrika'nın içinde gösterilmiş)
Frederik de Wit, 1680 dolayları

AJANS X

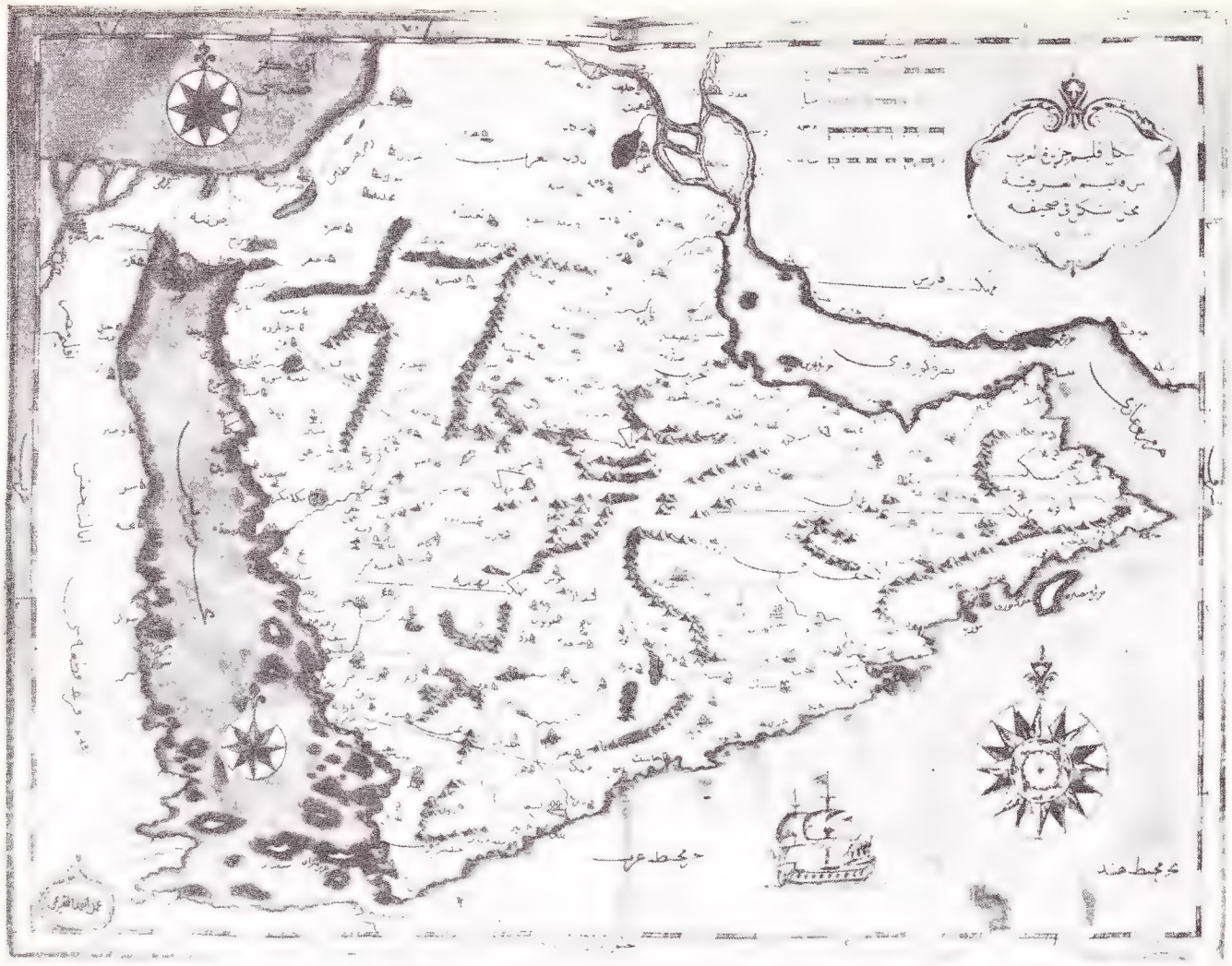

Mercator-Pondius'un ATLAS MİNOR'*undan Katip Çelebi'nin aktardığı Arabistan haritası-İstanbul 1654-55.*

mişlerdir. Ancak Anadolu'ya yerleştikten sonra, bu kez Yunan örneklerini izleyerek edebiyat ve bilime dönmüşlerdir. İstanbul'u fetheden II. Mehmet, çevresine, Bizans sanat eserlerini ve antikalarını korumakla görevlendirdiği birçok bilgin ve sanatçıyı toplamıştır. Bu Bizanslı doktor, filozof, astrolog ve matematikçilerden biri de, Georgios Amirutzes'ti. Fatih Mehmet, Batlamyos'un *Geographia'*sıyla ilgilenmiş ve bu yapıtın saray kütüphanesinde bulduğu yazmasında, dünya haritaları olmadığı için, Georgios'a Yunanca ve Arapça bir harita yaptırıp bunu da büyük bir halı halinde dokutmuştur. Sonra, Georgios'la oğlunu *Geographia'*yı Arapçaya çevirmekle görevlendirmiştir. Bu yapıtın İtalya'da iyi bir Latince çevirisi (Jacopo d'Angiolo, 1406) olduğunu öğrenince, muhtemelen 1450 dolaylarında Floransalı Francesco di Lapacino tarafından yapılmış bir nüshasını edinmiştir. Fatih Mehmet'in Batlamyos'un eserlerine meraklı olduğunu bilen Francesco Berlinghieri de, daha sonra ona *Geographia'*nın yeni basılmış (1482) bir nüshasını imzalı ithafıyla göndermiştir. Batlamyos'un *Geographia'*sının yukarıda anılan elyazması, bugün Topkapı Sarayı Kütüphanesindedir, fakat Georgios'un dünya haritasının izi bulunamamıştır.

Bu kütüphanede, XIV. yüzyıldan kalma ilginç bir Katalan haritasının parçalarıyla bazı İtalyan deniz haritaları da bulunmaktadır. Bunların arasında, Cristoforo Buondelmonte'nin Ege *Isolario'*su ile XV. yüzyılın ikinci yarısında Grasioso Benincasa tarafından yapılmış 12 haritadan oluşan bir atlas da vardır. Bu haritaların Topkapı Sarayı Kütüphanesinde bulunmaları bir rastlantı değildir; ünlü Türk denizcisi ve deniz haritacısı Pirî Reis'in haritaları da aynı koleksiyondadır ve bunlar, herhalde onun eserlerinin kaynaklarını oluşturmuşlardır. Pirî Reis'in Bahriye haritalarının bazıları, yabancı haritalara dayanmaktadır. 1521'de Sultan Selim'e sunduğu bir atlas, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarıyla adalarını göstermekte, ayrıca bu denizleri anlatan metinler içermektedir. Pirî Reis, 1526'da ikinci ve daha geniş bir atlas hazırlamıştır. Bu yapıtın önsözünde, bir süre önce en yeni keşiflere göre, Hint Okyanusunun ve Çin Denizinin bir haritasını yaptığını söylemektedir: "Bu âciz, eski haritalardan çok daha ayrıntılı bir harita yapmış; buna Diyarı Rum'da hiç kimsenin bilmediği Hint Okyanusu ve Çin Denizi'nin yeni alınmış haritalarını da katmış ve Kahire'de Bâbıâli'ye sunmuştur..." (2)

1935'te Saray Kütüphanesinde, Afrika ve Amerika kıyılarını gösteren bir Atlantik haritası bulunmuştur. Bu parçanın üstünde, 1513 Nisanında Pirî Reis tarafından çizildiği, Amerika kıyılarını gösteren batı kesiminin ise, Pirî Reis'in amcasının Colombus'un üç seferine katılan bir İspanyol esirden aldığı Colombus'un haritasından kopya edildiği açıklanmaktadır. (3) Bu harita, bir kere büyük Pirî Reis'in Türk haritasının bir parçası, ikincisi

de Colombus'un kendi haritalarından birinin kopyası olarak iki bakımdan değerlidir. Daha yakın zamanlarda, 1528-29'da çizilen bir başka harita parçası bulunmuştur. Bu parçada da Atlantik'in batısı kapsanmaktadır. Bundan, İstanbul'un aradan geçen onbeş yıl (1512-1528) boyunca yapılan bütün keşifleri izlediği anlaşılmaktadır. Bayezid zamanından (1481-1512) kalma Türk kaynaklarında, "Colon diye bir Frenkin İstanbul'a geldiği ve 'Bana birkaç gemi verin, size yeni bir dünya bulayım' dediği" de anlatılır; fakat Saray hamhayal saydığı bu öneriyi kabul etmemiştir.

O sıralar, Türkiye denizde güçleniyor, haritacılık da bu amaçla geliştiriliyordu. Pirî Reis *Kitab-ı Bahriyye*'sinde gemi yönetimi ve donatımı için gerekli herşey hakkında ayrıntılı bilgi verirken, haritayı da şöyle tanımlar: "Harita, üstüne denizin ve rüzgârların şekillerinin çizildiği bir deridir." Türkiye'nin, Akdeniz gibi, Kızıldeniz'de ve Basra Körfezi'nde de filoları vardı. 1538'de Portekizlileri atmak için, Kızıldeniz'den Hindistan'a büyük bir filo gönderilirken, haritacı Seydî Ali Reis de bir deniz rehberi hazırlamakla görevlendirilmişti. Donanma ödevini başaramamış, ama Seydî Ali *Muhit*'ini tamamlamıştır (1554). Bize, eserini Hürmüz ve Hindistan kılavuzlarının deneylerine, Portekizlilerin önceki seyir defterlerine ve seyrüsefer yönergelerine dayandırdığını söylemektedir; ayrıca, Magellan Boğazı gibi en yeni haritaları ve keşifleri de bilmektedir. Günümüze haritaları olmadan yalnızca metni kalan bu kitap 27° Güney enlemine kadar Afrika kıyısını, Kamboçya ve (Filipinler'le Yeni Gine arasındaki) Moluk adalarına kadar da Doğu'yu kapsamaktadır. Seydî Ali Reis, bir de *Mirat ül Memalik* (Ülkelerin Aynası) adlı eser vermiştir.

Bundan sonra, Türk harita üretimi bir süre durmuştur. Pirî Reis'in seyrüsefer yönergeleri tekrar tekrar kopya edilmiş ve ufak kıyı haritaları yapılmıştır. Fakat Balkan ülkelerinin haritaları, ancak Vavassore ve Gastaldi gibi Batılılarca çizilmiştir. 1648'de Kâtip Çelebi adıyla tanınan Mustafa bin Abdullah diye bir Türk allâmesi (4), eski Arap coğrafyacılarına dayanarak *Kozmografya*'sını yazmaya başlamıştır. Kâtip Çelebi bu yapıtı kısmen tamamlamış, sayfa kenarlarına her sancak için bir harita yapmıştır. Bu eser bitmeden, Mercator'un *Atlas Minor*'unu görmüş ve bir Fransız dönmesinin yardımıyla onu Türkçeye çevirmeye başlamıştır. Fakat bunu da tamamlayamamış ve bu kere yalnız Arap kaynaklarından değil, yeni keşfedilen ülkeler hakkında bilgi vermek istediği için Batı materyalinden de yararlanarak *Kozmografya*'sını yeniden yazmaya koyulmuştur. Ne yazık ki, 1657'deki ölümüyle bu yapıt yarım kalmış - o zamana değin yeni haritalar da yapamamıştır. Esere Ebubekir bin Behram ed-Dimisqî devam etmiş, Kâtip Çelebi'nin metnine ekler koyarken, her vilâyet ve sancağın haritalarını da yapmıştır. Fakat 1675'te IV. Mehmet Hollanda Sefirinin kendisine armağan ettiği onbir ciltlik *Geographia Blaviana*'yı çevirmesini buyurduğu için, Ebubekir de bu yapıtı tamamlayamamıştır.

Yarım yüzyıl sonra Kâtip Çelebi ile Ebubekir'in natamam eseri, 1728'de İstanbul'da ilk Türk matbaasını kuran İbrahim Müteferrika adlı bir Macar dönmesi tarafından ele alınmıştır. İbrahim Müteferrika, iki bilginin yazmalarını kullanarak onları genişletmiş ve tamamlamış, matbaasının 11. kitabı olarak *Cihannüma* adıyla basmıştır. Kitapta 40 levha ve harita bulunmaktadır, bunlardan ikisi (Azerbeycan ve Anadolu) Ebubekir'in, biri de (Boğaziçi) muhtemelen İbrahim'in kendisinindir. Diğerleri, başlıca Hondius'tan kopyalardır. İbrahim, daha sonra başka basma ve yazma haritalar da hazırlamıştır; fakat bunlar genellikle *Cihannüma*'ya dayanmaktadır - örneğin şimdi Viyana askerî arşivinde bulunan geniş bir elyapımı Anadolu haritası, *Cihannüma*'daki bir haritanın büyültülmüşüdür.

Türk haritacılığı tarihi pek az araştırılmıştır. Harita bulunabilecek arşivler, şimdiye kadar çok az sayıda araştırıcıya açılmıştır. İleride ilginç keşifler yapılacağını umabiliriz; fakat Türk haritacılığı üstüne tam bir değerlendirme yapmak için, bulunabilecek bütün materyalin ortaya konulmasını beklemek gerekmektedir. (5) Zaman zaman, Mustafa Resmî'nin ipek üstüne elle yapılmış Karadeniz haritası (1785) gibi münferit keşifler yapılmaktadır. Şimdiye kadar Mustafa Resmî bir yazar olarak tanınırdı - bu, onun haritacı olarak ilk ortaya çıkışıdır.

---

(1) Bu şematik haritanın renkli tıpkıbasımları, Ahmet Caferoğlu'nun yazdığı Kâşgarlı Mahmut *(Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1970), 1000 Temel Eser: 30'un sonunda ve* Türk Dili *dergisinin 'Divan-ü Lûgat-it-Türk Özel Sayısı'nın arasında verilmiştir. (Yıl 22, cilt XXVII, sayı 253, 1 Ekim 1972). Kaşgarlı'nın adı geçen sözlüğü Türkiye Türkçesine çeşitli kereler çevrilmiştir. En yeni çeviri, Besim Atalay'ınkidir, 3 cilt (Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1939-41) + yapıtın Dizin'i (1943).*

(2) Burada çevirisi verilen sözün aslı, Kitabı Bahriyye'*nin Y. Senemoğlu sadeleştirmesindeki şu cümle olmalı:*

"Bu fakir de bundan evvel bir harita yaptım. Onda birçok yerleri göstermeyip böylece Hint ve Çin denizlerini gösterdim ki, yeni yapılan haritalarda batıda kimse onu bilememiştir. Ben hepsini kaydedip makamı cennet olası rahmetli Sultan Süleyman Han Hazretlerinin saadet kapısına takdim ettiğimde makbule geçmiştir."

Cilt 1, kitabın Yazılış Sebebi, s-28.

(3) Pirî Reis Haritası'*nın 62×88,5 cm. boyutlarında renkli tıpkıbasımı (21 sayfalık Türkçe, Almanca, İngilizce ve Fransızca notlarla birlikte), Türk Tarih Kurumu tarafından 1935'te yayınlanmıştır. Daha sonra Seyır ve Hidrografi Dairesi de bu haritayı 1/4 oranında küçültmüş olarak yeniden basmıştır.*

Pirî Reis'in Kitab-ı Bahriyye'*sinin tıpkı basımı, Haydar Alpagut ve Fevzi Kurtoğlu'nun Önsöz'üyle yine 1935'te T. Tarih Kurumu'nca yayınlanmıştır. Daha sonra, Em. Dz. Alb. Yavuz Senemoğlu tarafından günümüz Türkçesine aktarılmıştır:* Denizcilik Kitabı, *2 cilt (İstanbul: Tercüman Yay., 1973), 1001 Temel Eser: 19*

Âfet İnan'ın da, Pirî Reis'in Hayatı ve Eserleri *diye bir kitabı vardır (Ankara, T. Tarih Kurumu Yay., 1974). (Aynı kitabın İngilizcesi, 1975'te çıkmıştır.)*

(4) Orhan Şaik Gökyay'ın Katip Çelebi *incelemesine bakınız. (Ankara, T. İş Bankası Kültür Yay., 1982) Yazarın, denizcilikle ilgili yapıtı,* Tuhfet'ül-Kibar... *ile dini-ahlâki denemeleri,* Mizanü'l-Hakk... *da yine O.Ş. Gökyay tarafından yeni harflere çevrilip notlanarak, önce M.E.B. yayınları arasında, sonra Tercüman'ın 1001 Temel Eser dizisinde çıkmıştır.*

(5) Eskilerin "çapnüvis" dedikleri Türk haritacıları üstüne araştırmalar, gerçekten devam etmektedir. Tam anlamıyla haritacı sayılmasa da, yazma metninin renkli tıpkıbasımıyla birlikte, çevrim yazısı Hüseyin Yurtaydın tarafından hazırlanıp 1976'da T. Tarih Kurumu'nca basılan (Matrakçı) Nasuhü's Silâhi'nin Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-Sultan Süleyman Han *adlı yapıtı, bu arada anılabilir.*

Pars Tuğlacı'nın
son kitabı

Ayvazovski Türkiye'de

AJANS X

"Özel Kolleksiyondan"

AYVAZOVSKİ

AJANS X

"Özel kolleksiyondan" detay, 190×120 cm. (Istanbul).

İvan Konstantinoviç Ayvazovski (1817-1900), İstanbul'a da birçok kereler gelmiş. Ermeni kökenli bir Rus ressamıdır. Romantik deniz tablolarıyla dünya çapında ün kazanmış olan bu sanatçının özelliği, dalgalardan püsküren su zerreciklerinde ışığın yansımasını başarıyla canlandırışıdır.

Pars Tuğlacı'nın 27,5x28,5 cm. boyutundaki 112 sayfalık kuşe kâğıda basılmış, ciltli kitabı *Ayvazovski Türkiye'de* (İstanbul: İnkılâp ve Aka, 1983- altı bin lira) Ayvazovski'nin çoğu İstanbul'da bulunan ya da İstanbul manzaralarını yansıtan yetmişi aşkın tablosunun renkli reprodüksiyonlarını içeriyor. Yazar, Ayvazovski'nin yaşamının yanı sıra iki bölümde de, "Ayvazovski'nin Sanat Yaşamı Boyunca İstanbul'da Resim Alanında Gelişmeler" (s. 24-42) ve "Türkiye'de Faaliyette Bulunan, Ayvazovski ile Çağdaş Yabancı Ressamlar ve Çalışmaları: 1839-1900" (s. 43-51) konularında bilgiler vermiş. Bunların eksiklikleri hemen belli olmakla birlikte, yine de yararlı oldukları söylenebilir.

Kitabın dış kapağında, "Dizi" yerine "Dizin" (yani İndeks) denilmesi, herhalde bir dizgi yanlışıdır. Ama bazı tablolara, fotoğrafların bulanıklığını gidermek için çini mürekkebiyle yapılan rötuşlar kötü olmuş.

Bir ön çalışma olarak övgüye lâyık bulduğumuz bu kitap, herhalde Ayvazovski konusunda son söz değildir. Örneğin, Sayın Taha Toros'un evinde Ayvazovski'nin Arap harfleriyle imzaladığı bir karakalem resmini görmüştük. Değerli araştırmacının elinde, bu ressamla ilgili bir takım belgeler de bulunduğunu biliyoruz. Bunlar ortaya konuldukça 'Ayvazovski Türkiye'de' konusu, daha büyük bir aydınlık kazanacaktır.

S. 10'daki bir resimaltında, ressamın ağabeyi Gabriyel Ayvazovski'nin 1841-42 yıllarında Venedik'te Ermenice olarak iki cilt halinde yayımlanan 'Osmanlı Devleti Tarihi'nin Türkçeye çevrilmekte olduğu haber veriliyor. Bu yapıtın da çıkmasını merakla bekliyoruz.

Son yıllara değin, kamuoyumuzun sözlükçü (leksikograf) olarak tanıdığı, çalışkan dostumuz Pars Tuğlacı, henüz yayımlatma olanağı bulamadığı "Büyük Ansiklopedi"sinden başka, bir süredir Ermenilerin Türk-Osmanlı kültür kalıtındaki paylarını vurgulayan yapıtlar veriyor. Hemen söyleyelim ki, biz onun bu çalışmalarını faydalı buluyoruz. Sanat tarihimize ışık tutan böyle katkılar, elbette sevindiricidir. Ancak ırkdaşlık gayretiyle abartmalardan kaçınılmalıdır. Bu konudaki ilk büyük kitabı, (*Osmanlı Mimarisinde Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi,* İstanbul: İnkılâp ve Aka K.,1981), çeşitli yönleriyle tartışılır, örneğin İtalyan mimar Foscatti'nin yaptığı bazı binaları Balyanlara mal etmesi gibi yanlışları konuşulurken, Pars Tuğlacı'ya bir eleştiri de, Mimar Sinan'ın etnik kökeni hakkındaki şu iddiasından ötürü geldi:

"XVI. yüzyıl Osmanlı mimarlık sanatına damgasını vurmuş olan Koca Sinan'ın da, Hazine-i Evrak'ta rastlanan bir belgeden Ermeni asıllı olduğu anlaşılmaktadır." (S.4)

Buna karşılık, Prof. Dr. Nejat Göyünç, yeni çıkan *Osmanlı İdaresinde Ermeniler* adlı kitabının (İstanbul: Gültepe Yay., 1983 Ekim) Önsöz'ünde şöyle diyor:

"Sayın yazarın Başbakanlık Arşivi'nde hiç çalışmamış olduğu, ancak oradaki dostlarını ziyaret ettiği bilindiğine göre, adı geçen kitaptaki belgeleri ve fotokopileri de arkadaşlarının temin ettiklerini tahmin etmek zor değildir. Yazarın Osmanlıca bir belge okuyabileceği de ayrıca şüphelidir. Hizmetinde bulunan sözde uzman arkadaşları kendisini yanıltmışlardır. Bahis konusu belge, gösterildiği gibi 123. Mühimme Defteri'nde değil,23 numaralı olanındadır. Belgeden Mimar Sinan'ın akrabalarından Kıbrıs'a sürülecek olanların affedildikleri öğrenilmektedir. Akrabalar üç kişidir, isimleri okunabilmektedir, lâkin bunların hiçbiri Ermeni ismi değildir. Türkçe isimlerdir. Ayrıca Mimar Sinan'ın köyü Ağırnas'ta, onun doğduğu yıllarda oturanların bir kısmının Karamanlı olduğu anlaşılmaktadır. Karamanlı adı verilen topluluk, Anadolu'daki Hıristiyan Türklerdir. Muhtemelen, Mimar Sinan da bu gruba mensuptur."(S.VI)

1. "Özel kolleksiyondan" (İstanbul, 39.5×31 cm.) 2. "Özel kolleksiyondan" (İstanbul, 110×67.5 cm.) 3. "Maria" (Ayvazovski Sanat Galerisi, 212×339 cm.) 4. SSCB Ankara Büyükelçiliği'ndeki "Maria" tablosunun benzeri (240×145 cm.).

Pars Tuğlacı, kitabında Ayvazovski'nin Türkiye'deki eserlerinin tam bir envanterini çıkartmaya çalışmış. Özel koleksiyonlardaki tablolarından başka, Tuğlacı'nın hazırladığı listeye göre, müzelerimizde Ayvazovski'nin 56 tablosu bulunuyor. (Dolmabahçe Sarayı'ndaki tablolarından bir kısmının resimlerinin çekilmesine izin verilmemiş.)

Şüphesiz, ülkemizde bu ressamın daha birçok tabloları vardır. Dergimiz, Tuğlacı'nın çalışmasına bir katkı olarak, onun saptayamadığı beş tane Ayvazovski tablosunu tanıtıyor. SSCB'nin Ankara'daki Büyükelçiliği'nin tören ve toplantı salonunda asılı, 1892 tarihli yağlıboya tablo (240×145 cm.) ile ilgili bir sorun var. Aynı tablonun bir buçuk kat büyüğü: "Fırtınaya yakalanmış Maria Gemisi", Feodosiya'daki Ayvazovski Sanat Galerisi'nde bulunmaktadır (339×212 cm). Benzerliği göstermek için, o tablonun da bir reprodüksiyonunu sunuyoruz.

3

4

14 Temmuz 1683'te Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa kumandasındaki bir Osmanlı ordusu Viyana'yı kuşatır. İmparator Habsburg hanedanından I. Leopold bir hafta önce, yani 7 Temmuz akşamı saat 8'de ailesi ile birlikte şehri terk ederek batıya, Linz istikametine gitmiştir. Şehir halkından da 60.000 kişi mallarını, mülklerini bırakarak Viyana ve çevresinden kaçmışlardır. Civarda oturan fakir halk da şehir meclisinin uyarılarına uyarak evlerini bırakıp Viyana surlarının içerisine sığınmışlardır. Bu kaçışın ve göçün nedeni Viyana'ya doğru ilerleyen Osmanlı ordusu hakkında alınan haberlerdir. Ertesi günü Viyana'nın savunmasına Starhemberg Kontu Ernst Rüdiger atanmıştır.

12 Eylül 1683'te, iki aylık kuşatma, şehre yardıma gelen Polonya Kralı Jan III. Sobieski, Bavyera Prensi Max Emanuel ve diğer düklerin kumandasındaki birliklerle Osmanlı ordusu arasındaki katî sonuçlu muharebenin kaybedilmesinden sonra biter, Osmanlı ordusu kısmen dağılır, kısmen de Raab (Györ, Yanık-kale) yönünde çekilir. Sadrazamın çadırı, hazinesi, Osmanlı ordusunun ağırlıkları harp sahasında kalmış, ganimet olarak müttefik orduların eline düşmüştür.

Kısaca, bir ana-çerçevesinin çizilmesine çalışılan bu olay, İkinci Viyana Kuşatması, Osmanlı Tarihi'nde bir dönüm noktası sayılır, "Gerileme devri"nin başlangıcı olarak nitelenir. Avrupa Tarihi bakımından da durum aynıdır. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa içlerine uzanan Türk tehlikesi ve istilâsı sona ermiş, işler tersine dönmüş, yani artık Osmanlı Devleti kendisini ve varlığını, sahip olduğu toprakları koruma gayretine düşmüştür.

Diğer taraftan, bu tarihî olay biz Türkler için bir kuşatma ve başarısızlık, Avusturyalılar ve Avrupa için bir istilâdan kurtuluştur. Bu bakımdan bu olay özellikle ellili, yüzlü yıldönümlerinde Avusturyalılar tarafından özenle kutlanır, anılır, bu vesile ile yayınlar yapılır, sergiler açılır.

1933 yılında Viyana'daki Türkiye Büyükelçisi, kuşatmanın 250. yıldönümü dolayısı ile yapılan törenleri, Türkiye aleyhinde ve dostça olmayan girişimler olarak niteleyerek protesto etmiştir. Bu sene aynı olayın 300. yıldönümünü anmak için yapılan hazırlıklara Türkiye de, büyük bir olgunluk göstererek, kısmen katılmakla, Türkiye lehine yayınlar yapılmasına, Türk Kültürünün Avrupa'ya tesirine ait makaleler kaleme alınmasına fırsat vermiştir.

12 Eylül 1683'te Viyana önlerinde son çarpışma (Viyana Tarih Müzesi, 17.

II. Viyana Kuş

I– İKİNCİ VİYANA KUŞATMASI'NIN NEDENLERİ

Devrinin Türkçe kaynakları olayın nedenini, Kara Mustafa Paşa'nın şöhret ve büyük bir başarı kazanmak hırsı olarak açıklamaya çalışırlar.

Aslen Merzifonlu olan Kara Mustafa Paşa, Köprülü Mehmet Paşa tarafından yetiştirilmiş, ona damat olmuş bir devlet adamıdır. Köprülü Mehmet Paşa 1656'da hayli yaşlı olmasına rağmen, sadrazam olmuş, beş senelik yönetimi sırasında iç ve dış bunalımları çözümleyebilmiş, isyanları bastırmış, Bozcaada ve Limni'yi geri alarak Çanakkale Boğazı'nın Venedikliler tarafından kapatılmasını önlemiş, Erdel, Eflak ve Boğdan'da Osmanlı hâkimiyetini yeniden sağlamıştır. Ölümünden sonra, kendisinin öğütü üzerine 1661'de sadrazamlığa getirilen oğlu Fazıl Ahmet Paşa da 1663'te altın ve gümüş madenleri bulunan Uyvar'ı zapt etmiş, Avusturya

üzyıl, 236.5×389 cm.),

şatması

Prof.Dr. NEJAT GÖYÜNÇ

Kuşatma sırasında Osmanlı ordusunun kullandığı tuğlar (yanda) ve bayrak (altta).

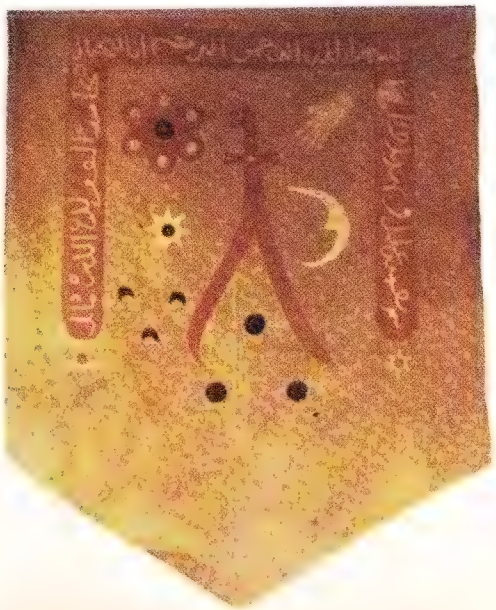

ile 1664'de yirmi senelik Vasvar Anlaşması'nı yapmış, 1645'ten beri devam eden Girit Harbi'ne 1669'da Kandiye Kalesi'ni alıp Venedik ile sulh yaparak son vermiş, 1672'de de Lehistan seferinde Kameniçe Kalesi'ni almıştır. 1676'da onun da vefatından sonra sadarete getirilen Kara Mustafa Paşa Avusturya'ya, yani o tarihlerde Avrupa'nın en güçlü devletlerinden birisi olan Habsburg İmparatorluğu'na karşı başarı kazanmayı uygun görmüş, bu yolda da elinden geleni yapmıştır.

Macaristan'ın bir bölümü Kanunî Süleyman devrinde Osmanlı yönetimine girmiş,1541'de Budin Beylerbeyliği kurularak, ele geçen kısım merkeze bağlanmıştı. Bu ülkenin bir kısmı da Avusturyalıların elindeydi, yani Habsburg hanedanının. Bu bölüme Orta Macar deniliyordu. Osmanlı yönetimi Macarların dinine karışmıyordu, fakat Habsburg hükümdarları Katolik Macarları himaye edip Protestanları da aynı mezhebe girmeye zorluyorlardı. 1664'ten sonra Macar soylularından üçü (Wesselényi, Nadasdy ve Zrinyi) Viyana'daki Fransız elçisi ile temasa geçtiler. Kendilerini imparator I. Leopold'a karşı savunmak için, Fransız malî yardımı ile, özel bir Macar ordusu kurdular. Bu durum ihanet olarak nitelendirildi. Wesselényi bu sırada ölmüştü. İmparator diğer iki Macar soylusunu, bir diğeri (Frangepan) ile birlikte önce hapsetti, sonra da ölüme mahkûm etti (30 Nisan 1671). Bununla beraber âsi Macarlar (bunlara "Kuruzzen" deniyor) Osmanlı Devleti ile de ilişki kurup faaliyetlerine devam ettiler. Bunların başına geçen Tököli İmre 1672'de ve 1675'de Osmanlıları Avusturya'ya karşı harekete geçmeye teşvik etmişse de, Fazıl Ahmet Paşa Avusturya ile harbin ağır masraflara ve kayıplara yol açacağını düşünerek kabul etmemişti. Lâkin yeni sadrazam Kara Mustafa Paşa'yı İstanbul'a yolladığı elçiler vasıtası ile, hediyelere boğarak yardımını sağlamaya muvaffak oldu. 1678'de Macaristan'ın kuzey kesiminde bir şerit halindeki bölgede Tököli'nin kuvvetleri şehir ve kasabaları basıp yağma etmeye, etrafa dehşet saçmaya başladı. Kendisini Lehistan Kralı Jan III. Sobieski ve Fransa Kralı XIV. Louis de destekliyordu.

I. Leopold'un bu olaydan yaptığı şikâyetler Osmanlı sadrazamı tarafından padişah IV. Mehmet'ten gizleniyor, hatta sultana Avusturyalıların hudutlarda 1664 anlaşmasını bozdukları haberleri iletiliyordu. 1681 yazında Budin Beylerbeyi Avusturya hududunda bir çok kaleleri aldı. Bu durumda Viyana'dan İstanbul'a Kont Alberto Caprara elçi olarak gönderildi. Bu zat 22 Haziran 1682'de İstanbul'a geldi. Gayesi daha iki sene yürürlükte olması gereken sulhün korunmasını sağlamaktı. Kendisinden Yanık-kale (Raab, Györ)'nin Osmanlılara teslimi istendi, yoksa *"sefer mukarrerdir* (kararlaştırılmıştır)" denildi. Türk kaynaklarında hiç bahsedilmemekle beraber, İstanbul'daki Fransız ElçisiGuilleragues'ın da Kara Mustafa Paşa'yı Avusturya ile harbe teşvik ettiği batı kaynaklarında belirtilmektedir. Aynı tarihlerde Fransa'da XIV. Louis Avrupa'nın en kudretli hükümdarı idi. En büyük rakibi de Habsburg hanedanı, yani Avusturya İmparatoru idi. Bu itibarla Avusturya'nın doğusunda bir harbe girmesini kendi menfaati için faydalı buluyordu.

Böylelikle Kara Mustafa Paşa'yı Avusturya'ya karşı harbe girmeye özendiren iki dış kuvvet Macar soylusu Tököli ve Fransa Kralı idi. Sadrazam da Osmanlı sultanını sefere ikna etmişti. Lâkin bunun da yönü Viyana değildi. Yanık-kale ve civarındaki Komorn Kalesi'nin alınması için 31 Mart 1683'te Edirne'den Osmanlı ordusu sefere çıktı. IV. Mehmet Belgrad'a kadar gelecek, orada kalacaktı. Kara Mustafa Paşa serdar tayin edilmişti. Lâkin, ordu 25 Haziran'da İstolnibelgrad sahrasına geldiği zaman toplanan harp meclisinde sadrazam gerçek fikrini söylemiştir: *"Gerçi kasdımız feth-i Yanıkkalesi'yle Komorn Kalesi'dir. Fazl-ı hakk ile teshiri* [Allah'ın yardımı ile alınması] *mümkün. Lâkin kale almış oluruz, memleket değil. Muradım inşallah Beç'e gitmektir"*. Beç Osmanlı tarihlerinde Viyana'nın adıdır.

Aynı mecliste Kırım Hanı Murad Giray, bu fikre karşı çıkmış, adı geçen iki kalenin bu sene alınmasını, kışı hudutta geçirmeyi, ertesi sene de Viyana üzerine yürünmesini istemiştir.

Kara Mustafa Paşa, bu toplantıdan sonra huzuruna çağırıp fikrini sorduğu Budin Beylerbeyi Vezir İbrahim Paşa'ya da *"kürsî-i memleket* [devlet merkezi, başkent anlamına] *elde olmadıkça, tutalım, bütün vilâyeti ahz* [alıp] *ve harâb etmişiz, ne faydadır. Beç kalesi ele girince, bu boybeyleri değil, bütün Frengistan halkı devlet kapusunda boynu bağlı kul olur. Ol zaman Yanık-kalesi'yle Komorn Kalesi bütün ada ve kurâsıyla* [köyleriyle] *amân ile kabza-i tasarrufa girer* [teslim olur, hakimiyetimize girer]", şeklinde fikrini açıklamıştır. İbrahim Paşa'nın cevabı bu yaşlı ve tecrübeli vezirin ne denli haklı ve ileri görüşlü olduğunu ortaya koyar niteliktedir: *"Bu düşmanı sâire kıyas buyurmayasız. Küffâr millet-i vâhidedir* [Hıristiyan âlem bir bütündür], *feryâd ey-*

Viyana Kuşatması günlüklerinde aynı bir gün: 12 Ağustos 1683 Perşembe

Kuşatanlar Açısından:

Devlet-i Aliyye Teşrifatçıbaşısı Ahmet Ağa'nın **Vekayi'-i Bec**'inden (Viyana Olayları)

"Geceleyin İslâm Ordusundan toplarla düşmana karşı öyle bir ateş açıldı ki yer gök inledi. Düşmanlar şaşkına dönmüş akıllarıyla ne yapacaklarını bir türlü bilemediler... İkindiden sonra tabyanın altına yerleştirilmiş bulunan her iki lağım patlatıldı. Ancak istenilen ölçüde etkili olamadılar. Fakat Allahın yardımıyla hücuma geçilip tabyanın içine ayak basıldı ve burada siperlere girildi. O zaman top ve tüfeklerle acı bir savaş başladı. Her ne kadar İslâm askerlerinden bir hayli yaralanan olduysa da, çok sayıda gâvur ölüm toprağına düşüp cehennemin alev uçurumlarına yuvarlandılar. Lağım patlamasından İslâm savaşçılarından da birkaçı şehit oldu Ama düşman eliyle önemli hiçbir kayba uğramadılar. Sonunda iki gâvurun pis kellesi şimşek gibi çakan kılıçlarla koparılıp Sadrazama getirildi. Bir topçu, kuşatma toplarından biriyle düşmanın toplu bulunduğu yere nişan alıp tam isabet yaptı ve bu suretle rezillerden otuz kırk kadarını cehennem ateşinin içine yolladı. ... Sol kanat serdengeçtilerinin ağası yaralandı ve üç dört saat içinde şehitlik rütbesine erişti. Görevi bir başkasına verildi."

İkinci Viyana Kuşatmasına katılan Teşrifatçıbaşının günlüğünün aslı kayıptır. Bir yazma kopyası, Topkapı Sarayı Revan Köşkü kitaplığında 1310 numarada kayıtlıdır. Ancak, yukarıdaki alıntı, bu özgün Türkçe metinden değil, Ekselans Prof. Dr. Richard F. Kreutel'in Almanca çevirisinden Esat Nermi' nin yeniden Türkçeye aktardığı şu yapıttan alınmıştır: *Viyana Kuşatması Günlüğü* (İstanbul: Milliyet Yay., 1970). s. 86-87.

Viyana Kuşatmasını Gösteren Türk Krokisi

Ortada sola doğru görülen St. Stephan Kilisesinin alemine - Türk topçusunun ateş etmesini önlemek için- bir hilâl konulmuştur. Önde İmparatorluk Sarayı yer alıyor. 1688'de Avusturyalıların Belgrad'da ele geçirdikleri bu kroki, halen Viyana Şehir Müzesinde bulunmaktadır. *Die Türken vor Wien* adlı yapıttan alınmıştır.

Kuşatılanlar Açısından:

Viyana'daki Baron Anselm von P.'nin Günlüğünden Anno MDCLXXXIII

"Geceleyin, çepeçevre siperlenmiş Türklere karşı bir huruç hareketi daha yapıldı ve düşman, kalenin önündeki üçüncü istihkâm hattına kadar geri atıldı. Sonra, öğlene doğru şu olay meydana geldi: saat onbir ile oniki arasında küçük türden iki mayın patladı, sonra öyle müthiş bir patlama oldu ki, yataklarındaki dizanterili hastalarımız havaya sıçradılar, sokaklarda yürüyen düzinelerce adam yere düştü. Burg tahkimatının dışı bir toprak yığını haline geldi. Daha toz duman dinmeden, 300 Türk merdivenler ve yalın kılıçlarla bize saldırdı. Bir saat, sonra bir saat daha, dalga dalga geldiler, dişleri tırnaklarıyla bizi yenmek istiyorlardı. Fakat, sonunda yine geri çekilmek zorunda kaldılar. Topçumuz iyi iş becerdi, her atışta çekilen Türklerin iki düzineden çoğunu biçti. Mustafa Paşa, Türk cesetlerini toplayıp yakabilmek için bir ateşkes istemek üzere, tutsak bir Hıristiyan gönderdi. Fakat düşman (Türkler) şimdi ele geçirdiği bütün esirlerin kafasını kestiği için, ona bu izin verilmedi. Günde 20-30'umuz dizanteriden ölüyoruz. Beş haftadır düşmanı şehre sokmadık ama artık Lothringer nerede, ordu nerede? Lehliler yollarını mı yitirdi?"

1683 yazında başlayan kuşatma günlüğünün yazarının adı, yalnızca Anselm von P. diye geçmektedir. Bir rastlantı sonucu yeniden keşfedilen bu günce Viyana'da Edition Tusch tarafından yayımlanmıştır. Yazarının tam adı bilinmiyor. Baron Anselm von P., Güney Almanya'daki Swabia'dan gelmiş ve Viyana'ya yerleşmiş olabilir. "Lothringer", muhtemelen Lorraine Düküdür. (*Austria Today* dergisinin 1/83 sayısından, S 29.)

ledikte dîb-i Frengistan'a varınca [Avrupa'nın en ucuna kadar] *buna iânet* [yardım] *ederler. Yakın olan krallar bi-nefsihi* [bizzat] *gelirler, baîd* [uzak] *olanlar hazîne ve asker ile imdâd ederler''.*

Yine, Kara Mustafa Paşa'ya Viyana'ya gidilmesini önerenin de Tököli olduğu kaynaklarda belirtilir. Çok zengin olan bu şehir alınırsa, hem sefer masrafları çıkartılacak, hem de padişahın hazineleri dolacaktır. Tököli kendisinin Viyana'da kalmasını, hatta Presburg(Bratislava)da Mukaddes Roma Germen İmparatorluğu tacını giymeyi düşünmektedir.

IV. Mehmet, sadrazamı ve serdarı Kara Mustafa Paşa'nın seferin yönünü Viyana'ya çevirdiğini ancak temmuz ayının ilk haftası sonlarında duymuş, buna kızmak ve hayret etmekle beraber, yine de kendisine kürk, kılıç ve benzeri hediyeler yollayarak onu onurlandırmıştır.

II. SEFERE VE KUŞATMAYA AİT ÖNEMLİ OLAYLAR, GÜNLER

İkinci Viyana Kuşatması ile sonuçlanan Avusturya Seferi'ne ait önemli olaylar ve günleri tarih sırasına göre, şöyle sıralamak mümkündür:

21 Ocak 1683.Edirne'deTunca Nehri kıyısında, saray kapısı önüne tuğlar dikilmesi. Bunun anlamı sefere çıkılacak demektir. Rumeli ve Anadolu'daki vezirlere ve beylerbeyilere ve diğer askerî teşkilât beylerine kendi askerleri ve eyâlet askerleri ile, çok iyi donanmış olarak, rûz-ı hızır (6 Mayıs)'da Belgrad Sahrası'nda bulunmaları emredilir.

30 Mart 1683'te Osmanlı ordusu Edirne'den Avusturya imparatorundan intikam almak *(ahz-ı intikam-ı çâsâr-ı Nemçe)* niyetiyle, Belgrad yönünde hareket eder.

10 Nisan 1683'te Filibe yakınlarında konaklama sırasında Tököli'nin üç elçisi (Peter Faigel, Stefan Szirmay ve Paul Ubrizy) Kara Mustafa Paşa'yı ziyaret ederler. Tököli Osmanlı himayesine girmiş, bir yıl önce Orta Macar Kralı ilân edilmiş, Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın Avusturya hudutlarında zapt ettiği kaleler kendisine verilmiştir.

3 Mayıs 1683'te Osmanlı ordusu Belgrad Sahrası'na gelir.

13 Mayıs 1683.Kara Mustafa Paşa Yanık-kale fethine memur edilir. IV. Mehmet Belgrad'da kalacaktır.

25 Haziran 1683. İstolnibelgrad'a geliş, Kara Mustafa Paşa'nın harp meclisini toplaması, fikir alış-verişi.

1 Temmuz 1683.Yanık-kale önüne gelinmesi. Kale Györ (Macarca) ve Raab (Almanca) isimlerini taşır. Kanuni devrinde alınmış, sonra tahrip edildiğinden ismi Yanık-kale kalmıştır. Türk kaynaklarında Györ'den bozma Gülvar adı ile de geçmektedir.

Budin Beylerbeyi Vezir İbrahim Paşa, kale yakınındaki Raab Suyu köprüsünün korunma ve savunmasına bırakılır. Yanında 25.000 Türk, 10.000 Kırım askeri vardır.

14 Temmuz 1683.Kara Mustafa Paşa ve ordununViyana önüne gelmesi.

15 Temmuz 1683. Şehrin tesliminin istenmesi ve reddi. Kara Mustafa Paşa'nın atla kalenin her tarafını görmek üzere, yüksek bir tepeye çıkarak, kuşatma hakkında karar vermesi. Şehre top atışlarına başlanması. Sadrazamın Tuna üzerinde, kalenin karşısındaki adanın da zaptına karar vermesi ve uygulanması.

29 Temmuz 1683.Tököli'nin bir elçisi vasıtası ile Presburg'u ve civarındaki bir kaç kaleyi aldığını, kendisine takviye gönderilmesini bildirmesi (İki gün sonra Tököli'ye 10.000 Kırım askeri gönderilmiştir).

22 Ağustos 1683.Kara Mustafa Paşa'nın ziyaretine Erdel Voyvodası Apafi Mihal'in gelmesi.

8 Eylül 1683.Kaleye gitmekte olan bir Alman askerin esir edilip sorguya çekilmesi.Viyana'ya büyük bir Hıristiyan ordusunun gelmekte olduğunun anlaşılması. Presburg tarafında Tököli'ye yardıma giden Eğri Beylerbeyi Kör Hüseyin Paşa'nın üstün düşman birlikleri karşısında, Tököli'den yardım da görmeksizin, muharebeye girişip şehit olması. Yanık-kale'de bırakılan Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın Viyana'ya çağrılarak gelmesi.

9 Eylül 1683.Kırım Hanı Murad Giray'ınSadrazam'ınordusuna katılması, üç saat boyunca harp durumunun görüşülmesi.

10 Eylül 1683.Diyarbekir Beylerbeyi Kara Mehmet Paşa'dan öğle ezanından sonra, düşmanın iki koldan

Osmanlı ordusunun kuşatma sırasında kullandığı ve halen Viyana'da sergilenmekte olan çeşitli silahlar (en üstte), bomba (üstte) ve teçhizat (yanda).

Polonya Kralı Jan II. Sobieski

ordugâha üç saatlik mesafede olduğu hakkında bilgi gelmesi.

Kuşatma süresince kaleye lâğım kazılarak girilmesi veya zarar verilmesine çalışılmış, fakat başarı sağlanamamış, 26 Ağustos'ta yapılan hücum da başarısız olmuştur.

11 Eylül 1683. Sabahın erken saatlerinde Kara Mustafa Paşa'nın maiyetindekiler tam teçhizat ve sancaklar, davullarla toplanırlar. İki saat kadar beklerler, düşmanın gelmemesi üzerine çadırlarına dönmeleri emri verilir.

Aynı gün düşman ile Osmanlı öncü kuvvetleri kumandanı Kara Mehmet Paşa arasında muharebe başladığı haberinin gelmesi de gecikmez.

12 Eylül 1683. Sabahın erken saatlerinden itibaren Kahlenberg'den Tuna'ya doğru, Osmanlı ordusunun sağ kanadına Leh Kralı Jan III. Sobieski ve müttefik kuvvetlerin hücumu başlar. Olayın tanığı bir Osmanlı tarihçisine göre düşman bir fırtına bulutu gibi süratle gelmektedir. Bir süre sonra önce Osmanlı ordusunun sağ, sonra da sol kanatları bozulunca, Sadrazam Kara Mustafa Paşa,Sobieski'nin hücumuna uğrar. Saatlerce süren savaş yenilgi ve Osmanlı ordusunun bozgunu ile sonuçlanır.

13 Eylül 1683.Jan III. Sobieski Viyana'ya girer.

14 Eylül 1683,I. Leopold da Viyana'ya döner. Yanık-kale'ye çekilmeye muvaffak olan Kara Mustafa Paşa, bozulmanın nedeni olarak nitelediği İbrahim Paşa'yı boğdurtur.

Harp meydanında Osmanlı hazine çadırı, Kara Mustafa Paşa'nın muhteşem çadırı, baha biçilemeyecek zenginlikte mücevherli kılıçlar, hançerler, kutular, silâhlar, elbiseler kalmıştır. Bunlar galiplerce yağma edilir.

III. VİYANA'YA YARDIMA KOŞANLAR

Osmanlı Devleti'nin Ocak 1683'te Avusturya'ya karşı bir sefere çıkacağı öğrenilince, Avrupa'da da bir takım gelişmeler olur.

26 Ocak 1683'te Bavyera Prensi Max Emanuel, İmparator I. Leopold ile bir savunma anlaşması yapar. 12 Eylül'deki muharebeye 11.300 Bavyeralı asker katılmıştır.

31 Mart 1683'te Papa XI. İnnozenz'in aracılığı ile I. Leopold ve Polonya Kralı Jan III. Sobieski aralarında bir ittifak anlaşması yaparlar. Sobieski, Fazıl Ahmet Paşa zamanında yapılan Leh seferi, onun ölümünden sonra Kara Mustafa Paşa'nın Ukrayna'ya ve Lehistan'a yaptığı seferlerden dolayı Osmanlı Devleti'ne karşı kırgındır. Macar Protestan soylularını Fransa Kralı'ndan aldığı yardımlardan dolayı desteklemiştir. Lâkin, Papa araya girince,Hıristiyanlık hisleri galip gelmiş, Avusturya ile ittifak yapmıştır. Leh Kralı 15 Ağustos 1683'te Krakow'dan 21.000 kişilik bir kuvvetle hareket ederek, Mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu'nun her tarafından gelen toplam 65.000 kişilik bir ordunun başında Viyana'nın kurtarılmasında başrolü oynamıştır.

6 Mayıs 1683'te de Lothringen (Lorraine) Dükü Karl, imparator tarafından başkumandanlığa tayin edilmiş, başarıda onun da büyük payı olmuştur.

IV. SONUÇ

Kara Mustafa Paşa, çok büyük bir başarı kazanarak, kendinden önceki Köprülü ailesinden gelen iki sadrazamınkilerini de aşacak bir iş yapmak istemiş, Fransa'nın ve Macar asilzâdesi Tököli'nin de tahrikleri ile Viyana'yı zapt etmek sevdasına düşmüştür. Burası 1529'da da Kanuni Süleyman tarafından bir kaç hafta süre ile kuşatılmış, alınamamıştı. Bu defa da, ağır toplar getirilemediğinden, kalenin teslimi için iki ay beklendiği halde, bir sonuç alınamadı. Viyana'nın Avrupa için önemi unutuldu. Mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu'nun, diğer bir deyimle Habsburg İmparatorluğu'nun başkenti Hıristiyanlık âlemi için de bir semboldü. Bugün bile Papa'nın,Viyana'da bütün Hıristiyanâlemi ve Avrupa'nın kendisini savunduğunu söylediği gözönüne alınırsa, bundan üç yüz sene önce de bu şehrin önemi daha iyi anlaşılır.

Kara Mustafa Paşa, tecrübeli kumandanlarının kendisine yaptıkları uyarıları da dinlememiş, Viyana civarındaki kalelere Tököli'nin isteği ile bir kısım kuvvetlerini göndermiş, yardıma gelen kuvvetlerin Tuna'yı geçip kendisine yaklaşmasına engel olamamıştı.

Sonuçta yalnız Viyana alınamamış olmadı, bozgun düşmanın ilerleyerek kısa sürede diğer bazı Osmanlı kalelerini almasına yol açtı. 25 Aralık 1683'te Belgrad'ta Kara Mustafa Paşa hatalarını kellesini kaybederek ödedi.

Papa'nın teşviki ile 1684'te Türklere karşı kutsal bir ittifak yapıldı. 1699'da Karlofça'da anlaşma yapıldığı zaman Osmanlı Devleti yalnız Macaristan'ı ve Balkanlarda bazı yerleri rakiplerine terk etmekle kalmadı, ağır harp masrafları, maddî kayıplar bir yana, bir daha belini doğrultamadı, 18. yüzyılda yenilgiler birbirini izledi.

V. OLAYIN 300. YILDÖNÜMÜNÜ KUTLAMA GİRİŞİMLERİ

Avusturyalılar bu olayın kutlanması hazırlıklarına senelerce evvel başladılar. Bu hazırlıkları iki safhada incelemek gerekir:

A. Bilimsel Yayınlar, Çalışmalar

Olayın Avusturya ulusal tarihi bakımından önemi açıktır. Walter Sturminger *Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerungen Wiens 1529 und 1683* (Graz-Köln,1955) adlı eserinde Viyana'nın 1529 ve 1683'te Türkler tarafından kuşatılmasına ait bibliyografya ve resimli yayınların listesini yapmıştı. Onun ömür tüketici bu çalışması 4270 yayın ismini kapsıyordu.

Richard F. Kreutel (2 Mayıs 1916 Viyana-29 Ekim 1981 Kabil) ömrünün pek çok yılını aynı konuya ilişkin çalışmalara ve yayınlara adayan bir başka Avusturyalı oldu. Osmanlı tarihine ait birçok Türkçe eseri Almanca'ya çevirerek, bunlardan daha geniş alanlarda faydalanılmasını sağladığı gibi, II. Viyana Kuşatması'na ait Türkçe kaynakları da bulup, eleştirip bazı kısaltmalarla Almancaya çevirmeyi kendisine bir ödev ve görev bil-

1

2

3

4

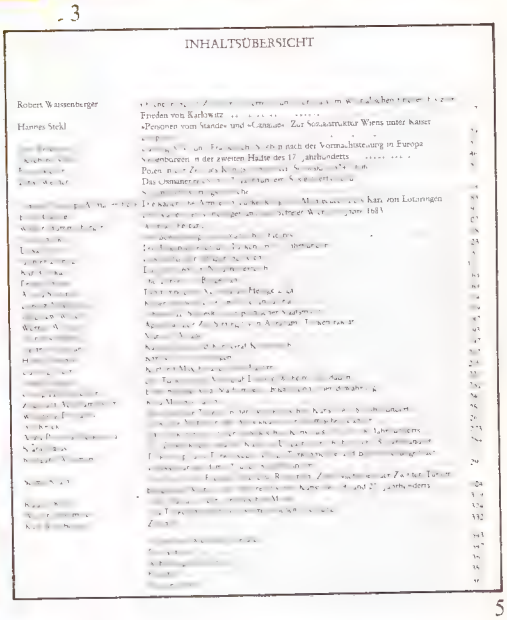

5

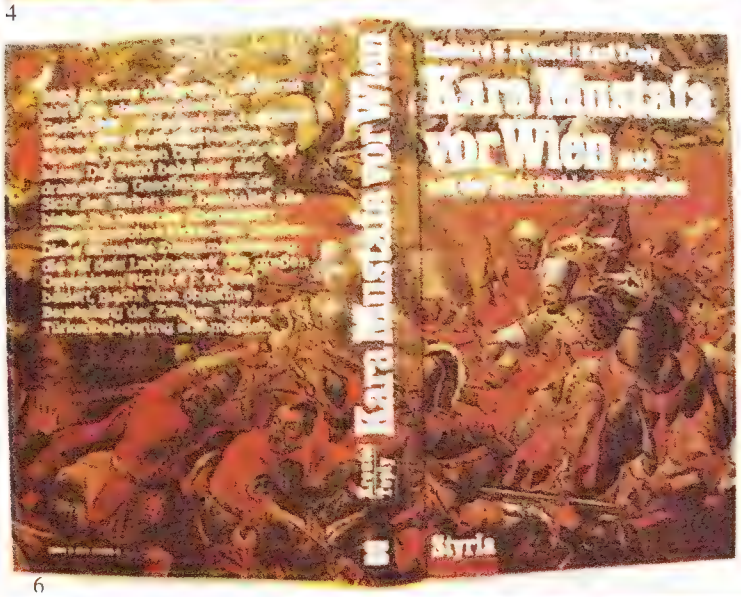

6

1. Viyana'da olay münasebetiyle açılan sergi için hazırlanan bir katalog: Österreich und die Osmanen
2. Perchtoldsdorf'te ki müzede açılan serginin katalogu: Was von den Türken blieb
3. Viyana'da ki sergi için hazırlanan bir diğer katalog: Die Türken vor Wien
4. Birbirinden güzel makalenin yer aldığı, Residenz Yayınevi tarafından çıkarılan Die Türken vor Wien adlı bilimsel eser ve "İçindekiler" sayfası (5)
6. Richard F. Kreutel ve Karl Teply'nin birlikte hazırladıkları bir başka eser: Kara Mustafa vor Wien 1683

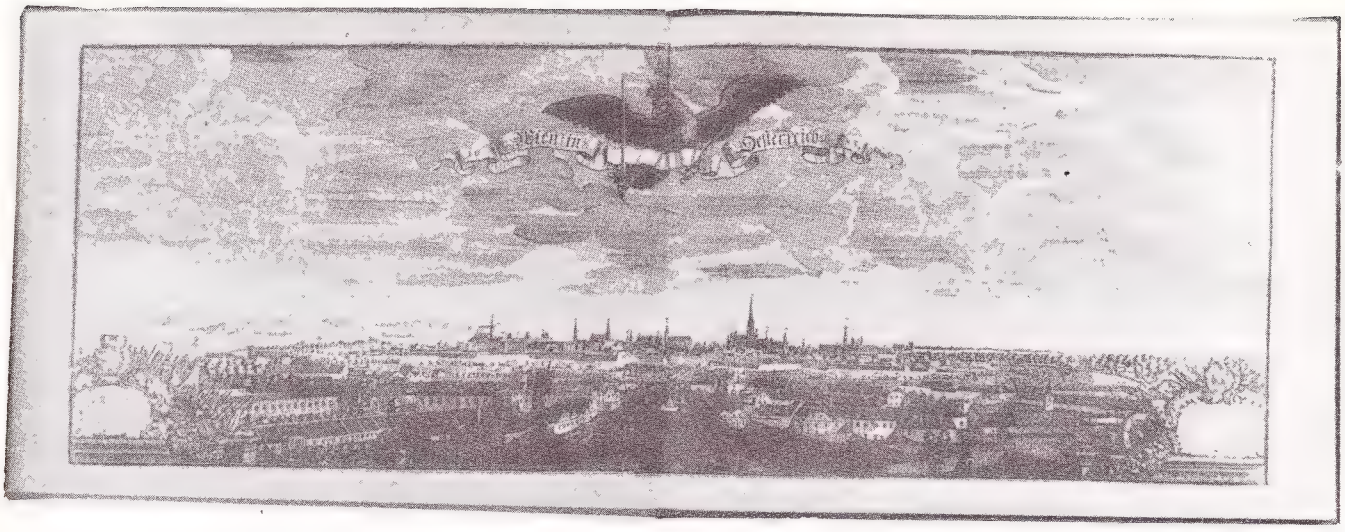

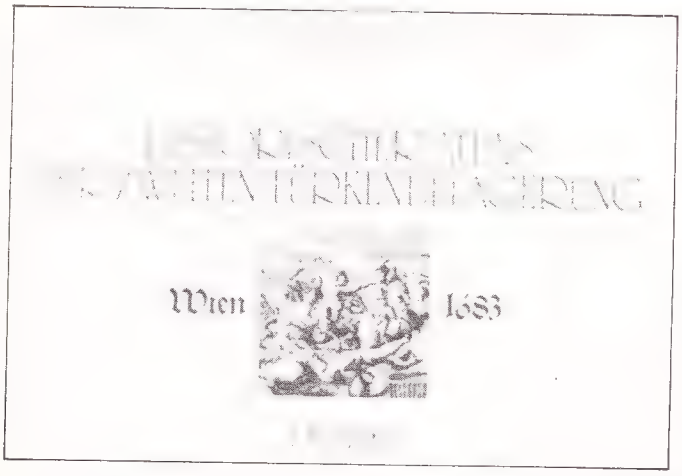

Historiche Atlas zur Zweiten Türkenbelagerung Wien 1683 adlı eserin cilt kapağı içinde kullanılan gravür (üstte) ve iç kapağı (yanda).

di. Hatta Kreutel'in bu Almanca çevirileri, bazı Türk gazetecileri ve yayınevi sahipleri tarafından tekrar Türkçe'ye aktarıldı: *Der Gefangene der Giauren,* "Osmanische Geschichtschreiber" dizisi, 4. kitap, Graz-Wien- Köln 1962 ve *Temeşvarlı Osman Ağa: Gâvurların Esiri,* (Milliyet yayınları Tarih dizisi, İstanbul 1971) ve *Kara Mustafa vor Wien. Das Tagebuch der Belagerung Wiens,* "Osmanische Geschichts Schreiber" dizisi I.kitap,1955'ten sonra pek çok defalar basıldı. Türkçe çeviri: *Devlet-i aliyye Teşrifatçıbaşısı Ahmet Ağa, Viyana Kuşatması Günlüğü,* Milliyet yayınları Tarih dizisi, İstanbul 1970.

Son senelerde 300. yıldönüme yetiştirilmek üzere hazırlanan bilimsel eserler arasında ise birbirinden güzel ve kıymetli makalenin yer aldığı *Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683* (Residenz Verlag, Salzburg - Wien 1982), *Historische Atlas zur zweiten Türkenbelagerung Wien 1683* (Wien 1983), Anton C. Schaendlinger, *Die Schreiben Süleymans des Prachtigen an Karl V., Ferdinand I. und Maximilian II.,* (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1983), Günter Düriegl, *Wien 1683, Die Zweite Türkenbelagerung* (Wien- Köln-Graz, 1981) bu yayınlara birer örnek teşkil ederler.

Viyana'da bu olay münasebeti ile açılan iki büyük sergi için hazırlanan katalogları da bilimsel yayınlar arasında saymak bir borç, zevkli bir görevdir: *Österreich und die Osmanen* ve *Die Türken vor Wien* (Wien 1983). Kuşatmadan bir gün sonra büyük hasar gören Viyana yakınındaki Perchtoldsdorf'te müzede açılan serginin katalogu aynı türdendir: *Was von den Türken blieb* (Türklerden ne kaldı), 16 Nisan-30 Ekim 1983 arasında açık kalacak serginin katalogudur.

Gerek bu kataloglarda yer alan bilgilerden, gerekse sergide sunulan eserlerden Türklerin Viyana'ya yaptıkları, bir zamanlar Türkler hakkında ağır hükümlere yol açan seferin, Avusturya'ya, hatta komşu ülkelere kültürel tesirlerini de sergilemektedir.

Residenz Yayınevi tarafından yayınlanan kalın makaleler kitabında *(Die Türken vor Wien)* ise, Türk sanatının, musikisinin Avrupa'ya tesiri hakkında yazılar yer almaktadır.

B.Halka Yönelik Yayınlar

Bunlardan birisi *Austria Today/L'Autriche presente* adlı İngilizce ve Fransızca yayınlanan derginin 1983 yılı I. sayısında yer alan makalelerdir. Türk görüşüne de yer verildiği gibi, tarafsız ve aşırılığa kaçmayan, hatta eski tutucu ve bağnaz fikirlerden arınmış bir şekilde olay anlatılmakta, bunun Avusturya kültür mirasları üzerinde durulmaktadır.

Diğer bir yayın ise *Türkenbote* (Türk haberleri) adını taşıyan sergi dergisidir. Bunun 28. sayfasında yer alan aşağıdaki sözler ilginçtir: *"Kafası kızan insan rakibinin kültürüne hiç bakmaz. Sade elindeki kıvrık kılıç görünür. Buna rağmen, Viyana önlerine gelen Türkler, hayran olunacak bir kültüre sahip bir milletti. Sergideki bir çok örnekler ve bu sahifede yer alan bir kaç parça eserin resmi,* (Kara Mustafa Paşa'nın ele geçmiş olması muhtemel halısı, erişilmez temizliği ve renk hususundaki zarafeti ile İznik çinileri, son derecede güzel bir şekilde işlenmiş bezler gibi) *buna tanıklık ederler."*

VI. GENEL SONUÇ

Avusturyalı bilim adamları, müzeciler ve sanatkârlar bir millet için bir iftihar kaynağı, diğeri için hüzünlü bir anıdan ibaret olan tarihî bir olayın nasıl kutlanması lâzım geldiğinin, fikrimizce, güzel bir örneğini vermişlerdir. bu vesile ile gerek sergiledikleri eşyalarla, gerek yayınlarında yer alan görüşlerle hem kendi lehlerine propaganda yapmak olanağı bulmuşlar, hem de karşı taraf olan biz Türkler için de belki de bizim bile başaramayacağımız bir propaganda, Türk kültür ve sanatının zenginliğini sergileyen bir gösteri hazırlamışlardır. Böylece günümüzde milletleri yaklaştırmak için tarihî olaylardan nasıl faydalanılabileceğini de mükemmel bir şekilde göstermişlerdir.

''Alla turca''nın Batı müziğine etkisi ve

Avusturya'ya müzik getirmek...

GERHARD STRADNER

Avusturya'ya müzik getirmek, Eskimo'ya buzdolabı ya da tereciye tere satmak gibi birşeydir. Fakat müzik çalmak için çalgı gerekir; çalgı yapımı deyince de, akla öncelikle Avusturya gelmez. Oysa, daha onyedinci yüzyılda Viyana'da çok tanınmış lâvta ve keman yapımcıları vardı. Yaptıkları sazların kalitesi için şu kadarını söylemek yeter ki, sahtekârlar bunlara İtalyan ustalarının damgalarını vurup, uluslararası piyasada çok yüksek koleksiyoncu fiyatlarıyla satabiliyorlardı. Ayrıca, tahtadan nefesli sazlar üretiminin de bir geleneği vardı; bunlarsız, Viyana orkestralarının o taklit edilemeyen sesi düşünülemez bile.

Bütün bunlar doğru olmakla birlikte, hemen her çalgının gerçek kökeni Doğu'dur. Avrupa'ya ve Batı dünyasına müzik yaratıları için 'araçlar' sağlayanın, Doğu ile Batı arasındaki savaşçı ilişkiler olduğu da trajik bir olgudur.

Aşağı yukarı İ.S. 800 yılı dolaylarında, İberya Yarımadasını fethetmeleriyle, Avrupa'ya ilk obua benzeri üfleme sazlarını getiren Araplardı. Avrupalı Haçlılar bu süreci bir başka biçimde yinelemişler, Orta Doğu'da ele geçirdikleri sazları vatanlarına 'ithal' etmişlerdir. Örneğin, lâvta (lût-ud) adı, Arapça tahta demek olan *al'ûd'* tan gelir.

1683 yılındaki başarısız Viyana kuşatmasından sonra, Türk askerleri aceleyle geri çekilirlerken, yeniçeri bandoları, İmparatorluk askerlerinin eline geçmiştir. O zaman tümüyle bilinmedik araçlar olan bu sazlardan kimileri, şimdi çağdaş orkestraların geleneksel öğeleri sayılmaktadır.

Ele geçirilen bu bandoların egzotik sesi, onları işitenlerde güçlü bir izlenim bırakıyordu. Doğu flütünün (nısfiyye) keskin tonlarından başka, birçok vurmalı sazlar da tümüyle yeniydi. At kuyruklarıyla süslenmiş 'Türk hilâli' ya da 'çıngıraklı âsâ' (Çevgân) örneğin, kıta Avrupası'nın askerî bandolarında, özellikle de Alman ordularında olağan bir araç haline gelmiştir. Kenarları çam ağacından yapılmış olan çerçevesine bir sürü küçük çıngıraklar asılan bu çalgı, geçit sırasında bandonun önünde taşınır. Vi-

Devamı 70. sayfada

Surname-i Vehbi'den Mehter Takımı (18.yüzyıl)

Bilinen bütün yağlıboya, suluboya tabloları, gravürleri ve fotoğrafları ile

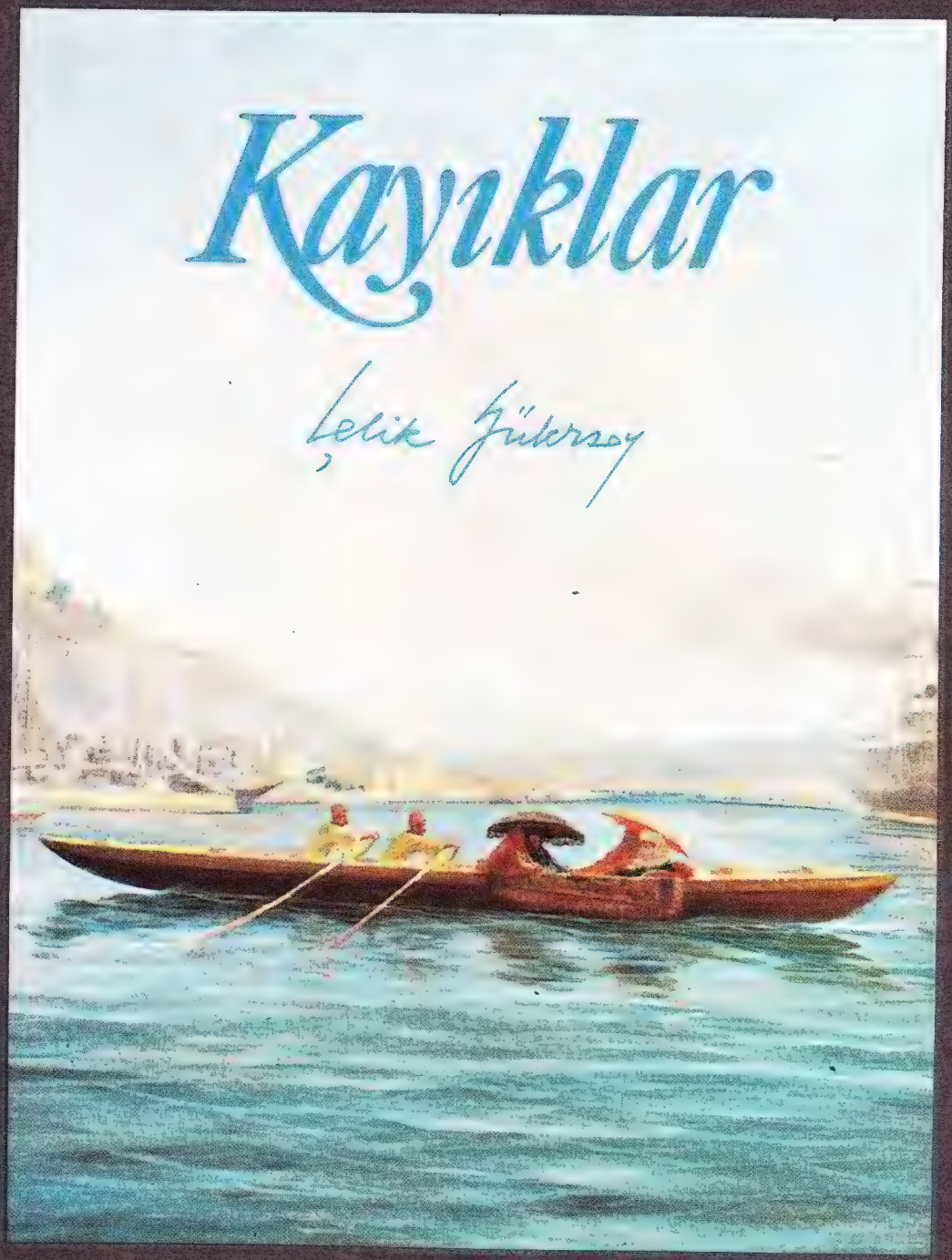

244 SAYFA 3500 TL.

ŞİŞLİ'DE TURİNG,
ÇAĞALOĞLU'NDA MİNNETOĞLU, SAHAFLAR'DA ELİF ve İNAL,
ANKARA'DA TARHAN KİTABEVİNDE

bir Turing yayını

Yük.Müh. SALİH M. KUYAŞ

Posta tarihi ve kapitülasyon postaneleri

Bugün "siyah bir peni" (one penny black) adı verilen ve üzerinde devrin İngiltere Kraliçesi Victoria'nın küçücük bir resmi bulunan siyah renkli ilk posta pulunun tedavüle konduğu 6 Mayıs 1840'dan kısa bir süre sonra, gene İngiltere'de mavi renkli ve aynı resimli 2 pens'lik pul çıkmış, ertesi yıl 1 penilik pul rengi değiştirilerek basılmış ve daha sonra ise, 1843 yılında İsviçre kantonlarında ve aynı yıl Brezilya'da çıkarılan pullar bunları izlemiştir. Böylece giderek çoğalan bu ufak ve renkli kâğıt parçalarının oluşturduğu ve adına "pul koleksiyonculuğu" denilen uğraşı büyük bir hızla yaygınlaşmış, aradan 25 yıl gibi kısa sayılacak bir zaman dahi geçmeden ulusal ve uluslararası düzeyde pul sergileri düzenlenmeye başlamıştır. Böylece daha yaygınlaşan pul koleksiyonculuğu bugün dünyamızda milyonların tutkusu haline gelmiş ve insanoğlunun en yoğun şekilde uğraştığı bir "hobby"yi oluşturmuştur.

İlk pulun çıkarılışındaki maksat, mektubun postaya verildiği anda posta ücretinin tahsilini amaçlıyan bir uygulamadan ibaretken, insanlar, üzerlerinde genellikle devrin hükümdarlarının portreleri veya rakamlar, armalar gibi dizaynlar bulunan ve kullanılış amaçlarına göre değişik renklerde basılan bu küçük kâğıt parçalarına öylesine bir tutku ile bağlanmışlardır ki, aradan pek kısa bir zaman geçtikten sonra, sırf bir ücretin peşin tahsili gayesiyle ihdas edilen posta pulları, bu gayenin yanısıra süratle çoğalan koleksiyoncuların albümlerini süslemek gibi ikinci bir işlev kazanmışlardır.

Yanda, 1 Ekim 1914'te İmtiyazat-ı Ecnebiye'nin Lağvı için çıkarılan hatıra serisinden çeşitli örnekler, altta ise yüzyıl başında çekilmiş bir fotoğrafta, Galata'daki Alman Kapitülasyon Postanesi

Trabzon

Çanakkale

Sakız

İzmir

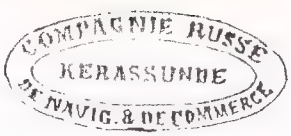

Giresun

Selanik

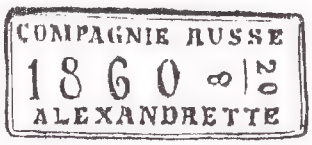

İskenderun

İskenderiye

İstanbul

Selanik

Volos

Larissa

1721 yılında, "kendi tebaasının posta muamelelerine münhasır" Viyana-İstanbul arası posta teşkilatının kurulması, diğer devletlere örnek olmuş, adeta tabii hakları imişcesine teker teker kendi postanelerini, kurmaya başlamışlardır. Yukarıda, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dahilinde faaliyete geçmiş teşkilatlardan: İlk üç kolonda Rus Çarlığı, 4.kolonda Yunanistan, 5.kolonda Mısır ve Fransa, son üç kolonda ise Avusturya'nın damgalarından örnekler görülüyor.

İlk zamanlar meraklılar yalnız posta pullarını toplamakla yetinmişler, bugünkü gelişmiş görüşle adeta numune olarak niteliyebileceğimiz kullanılmamış (damgasız) pulların yanısıra, posta hizmetini görmüş pulların zarflardan çıkartılması suretiyle elde edilen damgalı pullardan oluşan koleksiyonlar da geliştirmeye başlamışlardır.

Her koleksiyoncunun koleksiyonunu yaptığı nesneyi kendi zevkine göre bir saklayış veya tasnif ediş tarzı vardır. Gerek bu kriterden hareket edilmesi ve gerekse üzerindeki puldan ziyade mektubun hatırasına saygı ile yaklaşmış olması, pulu ve damgaları ile birçok zarfın veya posta dokümanının da tam olarak birikimine neden olmuştur.

Ayrıca başlangıç yıllarında ve uzunca bir süre posta idarelerinin kullandıkları çeşitli damgaların çok net ve dekoratif oluşları bir kısım koleksiyoncuların dikkatini çekmiş ve pulların yanısıra bu çeşitli damga tiplerinin de biriktirilmesine neden olmuştur. Buna paralel olarak ve bu tip damgaların 1840'dan önceleri de kullanıldığına tanık olan bu tür koleksiyonculardan bazıları, dekoratif damgaları nedeni ile pul öncesi döneminin posta dokümanlarını da toplamaya ve giderek aramaya başlamışlardır.

Gerek pul öncesi (prefilâtelik) ve gerek pul devirlerinde saklanmıya başlanan bu dokümanlar, o devirlerdeki ulaşım imkânlarının günümüzdeki çok gelişmiş ulaştırma araçlarına kıyasla çok daha basit olmaları nedeniyle, takibedilen belirli posta yolları ile, gönderilerin ağırlık ve katedecekleri mesafelere göre belirlenen tarifeler açısından da tasnif şekilleri oluşturmaya başlamışlardır. İşte bugün kısaca "Posta tarihi" diye adlandırdığımız filâtelinin bu bölümünün temeli böylece atılmıştır. Bugün, yakın tarih bilgisi ile posta pulu koleksiyonculuğu, filâtelik yönden genel olarak kaçınılmaz bir beraberlik arzetmektedir. Herhangi bir ülke veya yörenin ileri düzeyde koleksiyonunu yapmak ancak yakın tarihi iyi bilmekle mümkün olmaktadır. Yazı dizimiz süresince bu kriter okurlarımıza daha somut olarak açıklanacak, ve belki bu yazı dizimiz, bizlere günümüz filâtelisinin sihirli branşı olan "posta ve yakın tarih" ikilisini birlikte yürütmek isteyecek olan yeni koleksiyoncular kazandıracaktır Esasen filâtelide amaç, gerek yurt çapında ve gerekse büyük bir aile oluşturan uluslararası alanda bu ailenin genişlemesine ve gelişmesine yönelik çalışmalar yapmaktır.

Gayet kısa olarak değindiğimiz "posta tarihinin gelişimi" konusuna dizimizin devamı süresince giderek daha derinlemesine gireceğiz. Ancak şimdilik bu kısa girişle yetinerek, Cumhuriyetimizin 60'ıncı yılını kutladığımız 1983 yılında ilk yazılarıma posta tarihi yönünden fevkalâde ilginç olması yanında, bize cumhuriyet yönetiminin faziletini belgeliyen ve günümüz insanının kavramakta bile güçlük çekeceğine inandığım bir konuyla başlamak istiyorum. Bu konu günümüz filâtelistlerinin kısaca Lövan (Levant) pulları diye adlan-

Rodos

Leros

Midilli
(Fransız postası)

Larnaka (Kıbrıs)

Lloyd Vapur No.ları

Resmo

Hanya

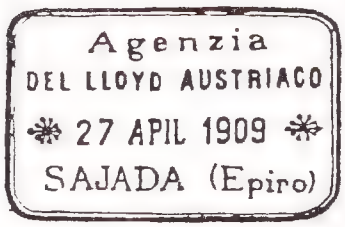

Sayada

Trablusşam

Lloyd Lövan postası

dırdıkları ve ilginç olduğu kadar da eşine kolay rastlanmıyacak bir uygulamayı yansıtması yönünden ibret ve dikkatle izlenecek "ŞARK POSTALARI" konusudur.

Şark postaları veya uluslararası alanda Levant (Lövan) postaları diye isimlendirilen posta teşkilâtları, Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki asırlık hayatı boyunca, sonraları "Düveli muazzama" diye isimlendirilen güçlü devletler ile bunların yanısıra,bazen İmparatorluk'tan yeni ayrılmış ve hatta İmparatorluğun vesayeti altında bulunan, küçük veya yarı-sömürge devletlere, "Kapitülasyonlar" adı altında genelleştirdiğimizİmtiyazat-ı ecnebiye, veya bugünkü dille "yabancı ülkelere tanınan ayrıcalıklar"ın bir bölümüdür. Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü dönemi olarak kabul edilen Kanunî Sultan Süleyman devrinde, çeşitli ilişkiler içinde bulunulan devletlere, çeşitli nedenlerle tanınan bazı ayrıcalıklar, giderek imparatorluğun güçsüzleştiği dönemde, "müktesep hak" ve "kapitülasyon"a dönüşmüş ve sonuçta egemenlikle bağdaşmıyacak ve ancak sömürge veya yarı-sömürge vasfında yönetimlerde görülen uygulamalara dönüşmüştür. Bu ayrıcalıkların en önemlilerinden biri olan yabancı postaların faaliyeti, "Posta Tarihi" konusundaki yazı dizimizin ilk bölümü olacaktır.

1718 yılında akdedilen Pasarofça andlaşmasını takiben 1721 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, evvelâ İstanbul'daki sefareti ile başkenti Viyana arasında muntazam posta teşkilâtı kurma bahanesi ile ve başlangıçta sanki yalnız diplomatik kuryeye mahsus bir uygulama gibi gösterilen ve hemen ardından "kendi tebaasının posta muamelelerine münhasır" bir uygulama şeklini alan bir imtiyaz elde etmiştir. Bu girişim henüz muntazam bir posta teşkilâtı bulunmayan ve hatta vatandaşların ve özel kişilerin haberleşmesine yönelik bir kamu kuruluşu bulunmayan Osmanlı yönetimince adeta normal karşılanmıştır. Bunu takiben evvelâ Rus Çarlığı ve bilâhare Fransa ve İngiltere'nin bu anlaşmayı bahane ederek benzeri teşkilâtlar kurduklarını görüyoruz. Bu uygulama öylesine gelişmiştir ki, bilâhare bu devletlerden herhangi bir tanesi yeni bir ayrıcalıklı uygulamaya başlayınca, diğerleri de aynı uygulamadan adeta kendi tabiî hakları imişçesine yararlanmayı taleb etmişler ve İmparatorluğun da aczinden istifade ile bunları yasal hale getirmeyi amaçlamışlar, bunda başarılı da olmuşlardır. İşin daha da garibi, Avusturya, Rusya, Fransa, İngiltere ve daha sonraları Almanya ve İtalya gibi devrin güçlü devletleri yanında komşumuz Yunanistan ve İmparatorluğun vesayeti altında bulunan Mısır Hıdivliği de Osmanlı Devleti hudutları içinde postaneler açmışlardır.

Şimdi kısaca bu yabancı postanelerin nerelerde açıldığına bir göz atalım. Bunların başında gelen ve Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde en yaygın posta teşkilâtına sahip olan Avusturya, "Avusturya Lloyd" ve "Tuna Nehri Buharlı Gemileri" vapur kumpanyaları dışında, aşağıda isimlerini sıraladığımız 78 posta merkezi ve şubesini çeşitli dönemlerde faaliyete geçirmiş bulunuyordu:

Avlonya - Aya Sarandi - Beyrut - Bozcaada - Burgaz (Bulgaristan) - Çanakkale - Çeşme: Sakız - Dedeağaç - Draç - Edirne - Filibe - Gelibolu - Giresun - Hanya - Hayfa - İnebolu - İskenderun - İstanbul (3 postane) - İşkodra - İzmir (2 şube) - Kandiya - Kavala - Kudüs - Lagos (Karaağaç Garbî) - Larnaka (Kıbrıs) - Lâzkiye - Leros - Mersin - Midilli -

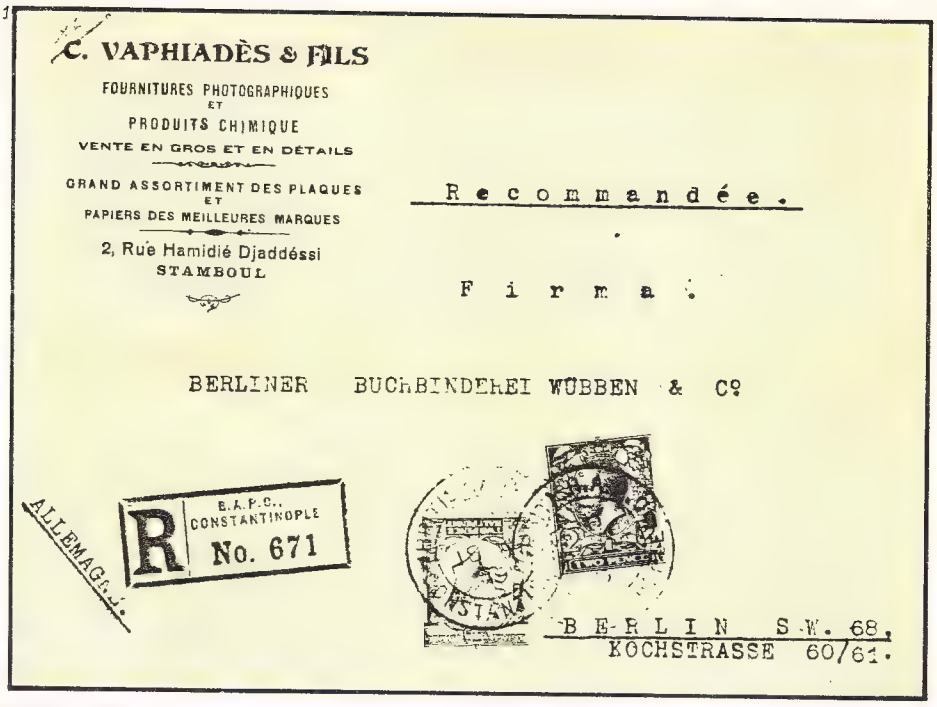

1. İstanbul'da, İngiliz İşgal Postası: 18 Ekim 1919
2. İzmir'de, İngiliz İşgal Postası: 10 Ocak 1922
3. İzmir'de, Fransız İşgal Kuvvetleri Postası: 10 Ekim 1922

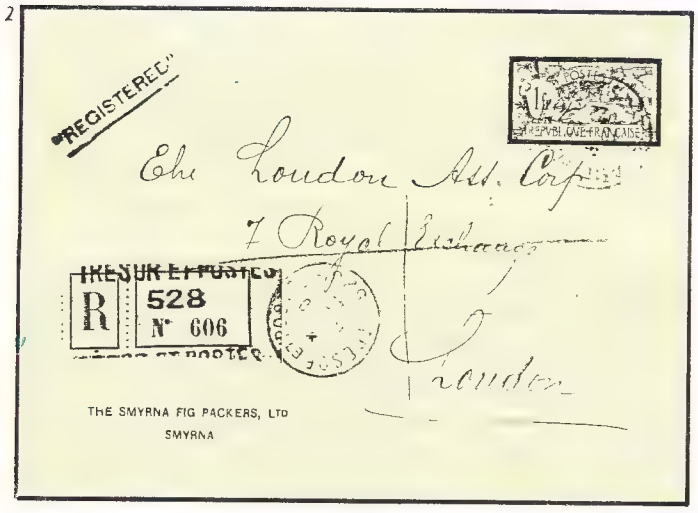

Preveze - Resmo - Rodos - Rusçuk - Samsun - Selânik ve 4 şubesi: Manastır, Mitroviça , Prizren ve Üsküp - Serez - Sinop - Sofya - Şengin (San Giovanni) - Tekirdağ - Trablusşam - Trabzon - Varna (2 postane) - Vati (Sisam) - Vidin - Volos - Yafa - Yanya.

Mısır: 2 merkez: İskenderiye ve Port Sait - Karadağ: 2 merkez: Bar - Ulsin - Sırbistan: Belgrat - Romanya: 17 merkez: Bakau - Birlat - Botoşani - Bükreş - Çernavoda - Fokşani - Kalas - Giurgivu - İbrail - Köstence - Piyatra - Ploesti - Roman - Sulina - Tekuşi - Tulça - Yaş.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bu posta merkezleri dışında Avusturya postaları iki önemli vapur kumpanyası ile posta yer ve taşıma hizmeti veriyorlardı. Bunlardan en önemlisi 1837-1914 arasında 200'ün üzerinde gemi ile posta taşıyan Avusturya Loydu (Lloyd Austriaco) ve 1830-1880 arasında Tuna nehri ile önemli merkezler arasında çalışan D.D.S.G. (Donau Dampschiffahrt Gesellschaft) yani: "Tuna Nehri Buharlı Vapurları Şirketi" idi. 1830 yılından itibaren faaliyete geçen bu sonuncu kumpanyanın "iskele-postane"leri şunlardır:

Vidin, Lom, Niğbolu, Ziştovi, Rusçuk, Tutrakan, Silistre (Tuna nehrinin Bulgaristan sahil şeridindeki iskeleler) ve : Çernavoda, Hırşova, Ostrova, İbrail, Kalas, Tulça ve Sulina (Romanya sahil şeridindeki iskeleler)

Gene en yaygın yabancı postalardan olan Fransız Postaları'na gelince, bunlar da 1812'den itibaren başlamak üzere aşağıda isimleri yazılı merkezlerde faaliyet gösteriyorlardı:

Aya Nikola (Girit) - Beyrut - Çanakkale - Dedeağaç - Enez - Gelibolu - Giresun - Hanya - İbrail - İnebolu - İskenderun - İstanbul: Beyoğlu - İstanbul: Galata - İstanbul: İstanbul - İzmir - Kalas - Kandiya - Kavala - Köstence - Kudüs - Lagos (Karaağaç) - Lâşit Yeniköyü (Girit) - Lâzkiye - Manastır - Mersin - Midilli - Ordu - Resmo - Rodos - Samsun - Selânik - Sinop - Sulina - Trablusgarp - Trablusşam - Trabzon - Tulça - Varna - Volos - Yafa - Yerepetra (Girit) - Mısır: 4 merkez: İskenderiye - Kahire - Port Sait - Süveyş.

1783'den itibaren faaliyete geçen Rus Postaları da 1857'de R.O.P.I.T. (Ruskoye Obşçiyestvo Parohodstva İ Torgovli), yani: "Rus Buharlı Gemi ve Ticaret Şirketi" adında bir şirket haline getirilmiş ve 30.9. 1914'e kadar faaliyetine devam etmiştir. Rus postaları da şu yerleşim merkezlerinde faaliyette idi:

Akkâ - Aynaroz - Batum - Beyrut - Çanakkale - Giresun - Hayfa -

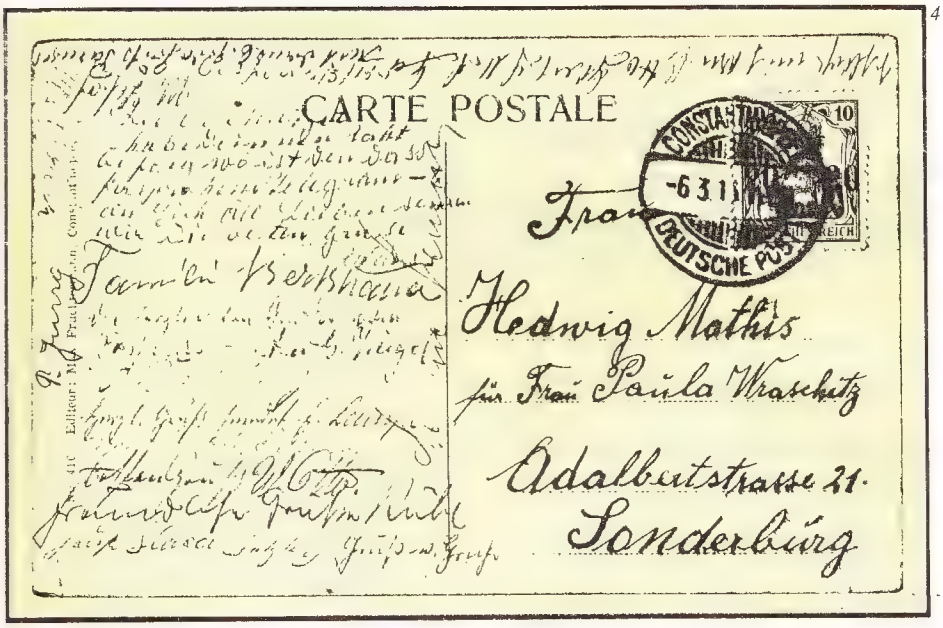

4

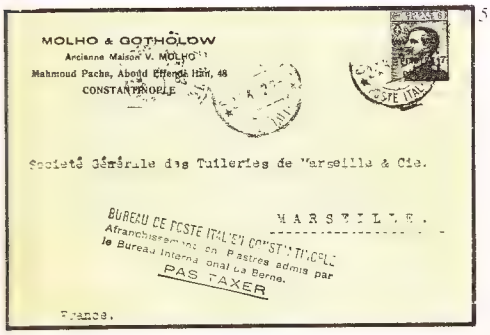

5

4. Alman Postası ile İstanbul'dan Almanya'ya gönderilmiş bir kartpostal

5. İstanbul'da, İtalyan İşgal Postası: 23 Mart 1922

İnebolu - İskenderun - İstanbul - İzmir - Kavala - Kudüs - Lâzkiye - Mersin - Midilli - Ordu - Rize - Sakız - Samsun - Selânik - Sinop - Tarsus - Tirebolu - Trablusşam - Trabzon - Yafa.

1832 yılında faaliyete geçen İngiliz postaları İmparatorluğun yalnız büyük şehirlerinde bulunuyorlardı. Bunlar: İstanbul - İzmir - Beyrut - ve Selânik postanelerinden ibaret olup, Selânik postanesi ancak 1900 yılında açılmıştı. Fakat bunların dışında çok ilginç bir uygulama olarak, bir İngiliz dominyonu olan Hindistan'ın Posta İdaresi Bağdat ve Basra'da faaliyette bulunuyordu.

Alman postaları da Almanya ittihadının gerçekleşme yılı olan 1870'den itibaren hemen faaliyete geçmişlerdi. Bunların da yalnız: İstanbul - İzmir - Beyrut ile Yafa ve Kudüs'te posta merkezleri bulunuyordu.

İtalyan postalarına gelince ilk defa 1869 yılında Trablusgarp'da faaliyete geçtikten sonra Osmanlı hükûmetinin yoğun çabaları sonucu, 1883'de lâğvedilmiş, fakat çeşitli baskılar nedeniyle 1908 yılında yeniden açılmıştır. Zaten Osmanlı hükûmetinin yabancı postalara karşı giriştiği siyasal çabaların, muvakkat bir zaman için de olsa müsbet sonuç verebildiği tek vaka İtalyan postanelerinin kapatılması olmuştur. Buna ilâve olarak, ve zaten güçleri yönünden fazla bir önem arzetmeyen Yunanistan postaları ile, vapur taşımacılığının etkinliği sayesinde bir süre devam eden Mısır postaları da bu girişimler sonucu kapatılmışlardı.

1.10.1911'de başlıyan Türk-İtalyan harbi ile yeniden kapatılan bu postaneler, Osmanlı Afrikası ile Oniki adaları İtalya'ya bırakan ve 15 Ekim 1912 de imzalanan Ouchy Andlaşmasından sonra tekrar açılmışlardır. İtalyan postaneleri şu şehirlerde bulunuyordu:

Bingazi (açılışı: 15.7.1901) - Trablusgarp: açılışı Aralık 1909 (ilk açılışı 1869) İskodra (1.11.1901) - Draç (25.6.1902) - Yanya (16.8. 1902), Avlonya (5.5.1908) - İzmir (10.5.1908) - Selânik (26.5.1908) ve son olarak İstanbul ve Kudüs (1.6. 1908)

1829'da bağımsızlığını kazanan Yunanistan dahi 1834 yılından itibaren Osmanlı topraklarında postaneler açarak, karınca kararınca kapitülasyonlardan yararlanma olanağı bulmuştur. Yunanistan postalarının listesi şöyledir:

Arda - Bükreş - İbrail - İskenderiye - İstanbul - İzmir - Kalas - Larissa - Preveze - Selânik - Volos - Yanya...

Bu merkezlerin hepsi 1881'de lağvedilmiştir.

Şüphesiz bu imtiyazlı postaların en garip ve ilginç olanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun vesayeti altında bir eyâlet olan Mısır Hidivliği'nin postalarıdır. Önemli miktarda posta maddesi taşıyan "Hıdivyal Vapur Kumpanyası" vasıtasiyle hizmet veren Mısır posta merkezlerinin de listesi şöyledir:

Beyrut - Cidde - Çanakkale - Gelibolu - İskenderun - İstanbul - İzmir - Kavala - Lagos (Karaağaç) - Lâzkiye - Leros - Mersin - Midilli - Rodos - Sakız - Selânik - Yafa.

Bunlara ilâveten 1870-72 yılları arasında Bozcaada'da Mısır postası bulunduğu kaydedilmektedir. Ben şahsen bu çok nadir uygulamadan hiçbir parça görmedim. 1865 yılından itibaren açılan bu postanelerin de hepsi 1881 yılında lâğvedilmiştir.

Bu ülkelerin dışında Romanya postaları da 1896 yılında İstanbul'da bir merkez açmışlarsa da, Bâbı Alî'nin müdahalesiyle bu postane daha henüz deneme saflasında iken lâğvedilmiştir. Buna rağmen az sayıda da olsa postadan geçmiş doküman mevcuttur.

Bir de Birinci Dünya Savaşı mütarekesinden sonra İstanbul'da Polonya postanesi kurulmuştur. Bu da deneme safhasında iken kapatılmıştır. Gayet nadir olan pulları ile pek az sayıda postadan geçmiş doküman mevcuttur.

Buraya kadar verdiğimiz izahat, yabancı devletlerin bazı özel andlaşmaları bahane ve bilâhare istismar ederek Türkiye topraklarında nasıl postaneler açıp işlettiklerini göstermektedir. Bunlara karşı egemen bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğunun reaksiyonu ne olmuştur? Bu imtiyazların uygulanması sırasında ne gibi müdahaleler yapılmış veya yapılmak istenmiştir? Gelecek sayıda bunları inceliyeceğiz.

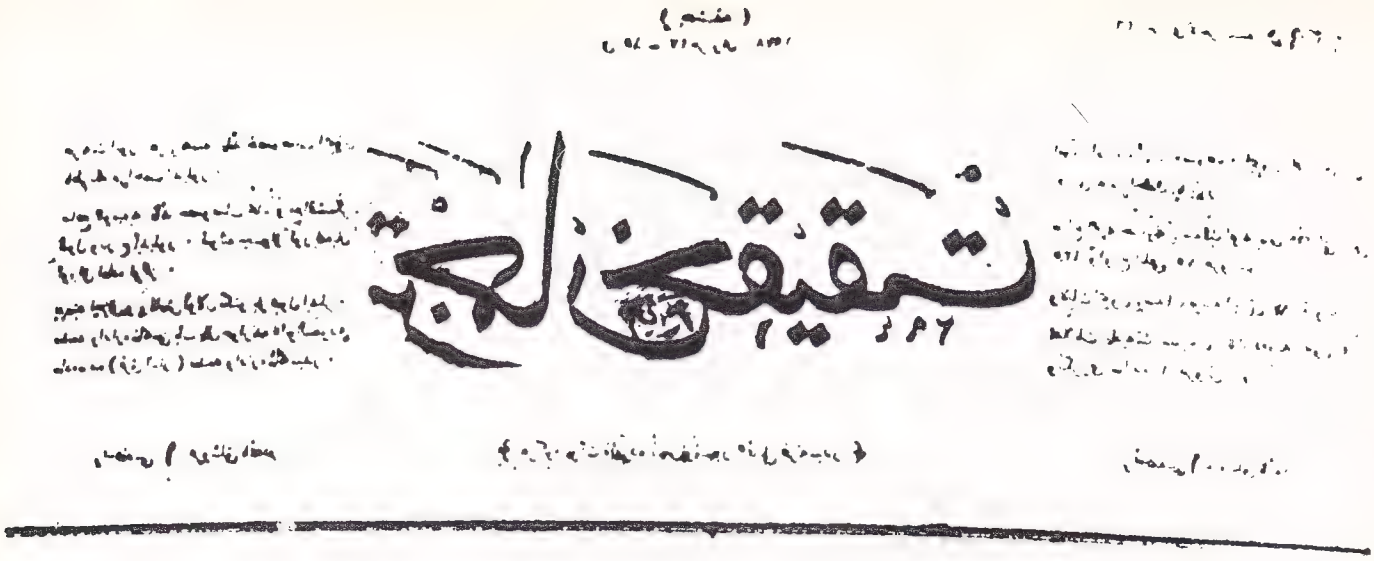

Osmanlı Basını'nda

Yüzyıl önce bu ay

Dr. Mahmut ŞAKİROĞLU

Yüz yıl bir insan için baştan sona yaşanması bile düşünülemeyecek uzun bir süredir. Oysa yüz yıl, evren için yalnızca bir andır. Aynı süreye tarih açısından baktığımızda, bunun kısa bir duraktan öteye geçmediğini kabul etmemiz gerekir. Ne var ki, toplumların hayatında yüz yıl azımsanamayacak bir süredir. Özellikle bu toplumlar son derece hızlı bir değişim çağını yaşıyorlarsa...

Bu sayfalarda, yüz yıl öncesinin Osmanlı gazetelerinden ya da dergilerinden seçmeler bulacaksınız. Bu girişim, herşey bir yana, yüz yılda nelerin ne kadar değiştiğini, nelerin ise hiç değişmeden kaldığını göstermesi açısından ilginç olacaktır. Yüz yıl öncesinin Osmanlı gazetelerine, eski deyimle şöyle bir "atf-ı nazar eylemek", dış politikadan günlük olaylara, saraydan sokağa, ölüm haberlerinden ilânlara kadar toplumsal hayatın çeşitli yanlarına ilişkin belirli izlenimler edinmeyi sağlayacaktır.

Osmanlı "matbuatı"ndan yapılacak seçmelerin o günün diliyle verilmesi bir zorunluluktur. Bu ilk sayımızda yüz yıl öncesinin Tercüman-ı Hakikat *gazetesinin Ocak ayını taradık, seçmeyi yaparken, toplumsal hayatın hemen her alanına ilişkin birşeyler yansıtmaya özen gösterdik. Yorum ve değerlendirmeyi ise siz değerli okuyucularımıza bıraktık...*

TERCÜMAN-I HAKİKAT,
Kânun-u sâni (Ocak) 1884 Efrenci Sene.

Pazar'dan maada her gün neşrolunur Osmanlı gazetesidir. Gazetenin umuru tahririyyesine ait hususat için Mehmet Cevdet efendiye müracaat edilir. Umuru idareye ait hususat için Tevfik beye müracaat edilir.

Menafi-i hususîye ait hususat meccanen ve ma'et-teşekkür kabul ve derc edilir. Kabulüne cevaz görülmeyen evrak iade edilmez. Posta ücreti verilmemiş olan mektuplar kabul edilmez.

İSTANBUL HAVADİSİ:
(istihbarat-ı hususiye)

- Ketebe ve memurîne Ağustos maaşını ita etmek üzere Maliye Nezaret-i Celilesinin tedarikatta bulunduğu mesmûmuz olmuştur.
(2 Ocak).

- Hırsızlığın şu aralık her cihetçe ziyadece vuku bulmakta olduğu malûmdur. Ahiren Telgraf Nezareti tahsilât memurlarından Ali efendinin Sütlüce'de kâin hanesine dahi sârikler [hırsızlar] girerek altmış liralık kadar eşyasını sirkat eyledikleri [çaldıkları] istihbar olunmuştur.
(2 Ocak).

— Tiyatroların yalnız birer kapısı bulunması pek çok mehaziri [sakıncayı] mucip olduğu ve ma'zallah-ı taâlâ harîk [yangın] ve saire gibi bir kaza vukuunda erbab-ı temaşayı [seyircileri] hal-i muhatarada bulundurduğu cihetle bu gibi ihmalât-ı feciyyenin vukuuna meydan bırakmamak için tiyatrolar için birer kapu daha açtırılmağa karar verildiği ve icabının icrası dahi derdest-i icra bulunduğu işitilmiştir.
(2 Ocak).

— Galata'nın gümrük altı cihetinde bulunan fuhuşhânelerdeki fahişelerin Galata büyük caddesinden geçen erbab-ı namusa karşı cüret eyledikleri envâ-i rezalet ve habâsetenin men'i zımnında bu kere Galata komiseri Süleyman Efendi tarafından bazı tedabir ittihaz kılındığı sırada bu hanelerin pencerelerinden fahişelerin başlarını çıkarmamaları içün pencerelerin önüne kafes vaz' ettirilmeğe teşebbüs olunmuş imiş.
(2 Ocak).

— Beşiktaş ahalisi tarafından aldığımız bir varakada Ortaköy tramvay ücretinden Kumpanya'nın bu defa tenzil etmiş olduğu 20 para ücret nisbetinde olarak Beşiktaş ücret-i nakliyyesinden dahi bir miktar şeyin lüzumu tenzili ihtar olunuyor. Ümit ederiz ki ahalinin bu istidasını dahi Kumpanya müdiri nazar-ı itinaya alarak ahaliye bir hizmet-i meşkûre ibraz eder.
(2 Ocak).

— Gazetemiz kısm-ı edebisi muharriri Muallim Naci efendi hazretlerinin bazı eş'âr-ı aliyesi bu kere Osman ve Sadık beyefendiler tarafından Mihran matbaasında pek nefîs olarak tab ettirilip bir mecmua-i nadire meydana getirilmiş ve buna şair müşârün-ileyh tarafından *"Ateşpare"* nâm verilmiştir.
(2 Ocak).

— Üsküdar arabacılarıyla bilhassa beygircileri akşam vapurlarının vürudunda müşteri almak üzere yolları kapatarak mürur ve ubûra [gelip geçmeye] meydan vermemekte olduklarından bahisle bunların bir nizam ve intizam tahtında bulundurulmaları için Belediye komiserliğinin himmeti ahali tarafından rica olunur.
(3 Ocak).

— Cemiyet-i İttihadiye-i Museviye [*Alliance israelites]* mektepleri menafiine olarak Şubat-ı efrencinin 23'ncü günü Tepebaşı bahçesinde her sene olduğu gibi bir mükemmel balo ita edilecektir.
(8 Ocak).

— Asakir-i Şahaneye bu günlerde bir maaş daha verileceği müstahberdir.
(14 Ocak).

— Mevlid-i şerîf-i vürud-u Nebevî'ye hürmeten umûm ders-i âm hocaları efendiler geçen Çarşamba gününden beri dersleri tehir eylemişler idi. Önümüzdeki Çarşamba günü derse başlayacaklardır.
(14 Ocak).

— Bu gece Şehzadebaşı'nda Osmanlı Tiyatrosu'nda birinci def'a olarak M. Kâmil beyefendi tarafından tercüme edilen altı perdeden mürekkep "Şeytan Yuvası" nâm dram mevki-i temaşaya vaz olunacaktır.
(19 Ocak).

— Almanya devlet-i fehîmesi sefiri asaletlü Baron Radoviç hazretleri dünkü gün saat onbuçuk raddelerinde Bâb-ı Âli'ye gelerek Hariciye Nazırı übbehetlu devletlû paşa hazretleriyle bir müddet mülâkat eylemişlerdir.
(23 Ocak).

GAZETELERDEN MUKTEBESÂT:

Belediye nizamnamesi ahkâmınca pencerelerin önüne saksı vaz'eylemek memnû olduğu halde geçen gün bir zat Beyoğlu'nda Tünel'in yanında bulunan sokakdan mürûr etmekte iken bir binanın dördüncü katından düşen bir saksı bereket versin omuzu başından sıyırtarak yere düşmüş ve üzerini biraz kirletmekten başka bir zarar iras etmemiş olduğunu *İstanbul* gazetesi kendi abonelerinden vârid olan bir varaka-i mahsusa ile beyan-ı keyfiyyet eyliyor.
(2 Ocak).

DIŞ HABERLER

Berlin- 1 Kânun-u sani:

— Petersburg'dan alınan malûmata göre bu kerre Varşova'da Nihilistlerin iki matbaası daha keşfedilmiş ve yalnız Varşova'da değil St. Petersburg'da dahi pek çok adamlar taht-ı tevkife aldırılmıştır.
(3 Ocak).

İCMAL-İ AHVÂL:

— Bu gün bir taraftan Encümen-i Teftiş ve Muayene ile gazetemiz arasında matbuata müteallik mühim bir muhakeme cereyan etmekte olduğu halde, diğer taraftan maarif-i matbuatın hamî-i celîli olan padişah-ı terakkiperver şevketlü efendimiz hazretlerinin terakki-i matbuat için bir eser-i hûmayunları daha müşahade olunuyor.

Hakikat! Padişah-ı maarif penahımız efendimizin cülûs-u hûmayun-u mülûkanelerinden mukaddemki hal-i matbuata irca-i nazar edilecek olsa, görülür ki matbuatımızın yani matbuat ile iştigal edenlerimizin her biri bir menzile-i vukufda kalarak bütün milletlerin erbab-ı matbuat hükmünde lâyık gördükleri riayet ve tâltifden mahrum idi...
(18 Ocak)

MEVAD-I RESMİYYE:

Bursa vilâyetinden Dahiliye nezaret-i celilesine varid olan telgrafnamedir:

Şehr-i hâlin onyedinci gecesi saat altı buçuk raddelerinde Sandıklı'da ve Karahisar'da hareket-i arz [zelzele] vuku bulmuş ise de hamdolsun bir güna sakatlık olmadığı Karahisar mutasarrıflığının telgrafı üzerine arz olunur. İzzet.
(3 Ocak).

TEVCİHAT-I RESMİYYE:

— Mamürat-ül Aziz Valisi sabık Abdullah paşanın mahdumu ref'etlü Rıza beye rütbe-i salise tevcih buyrulmuştur.
(8 Ocak).

— Şura-i Devlet mahkeme-i temyizi müdde-i umumisi saadetlû Kemâl beyefendi hazretlerine rütbe-i evvelî, sınıf-ı evvelî;

— Bâb-ı seraskerî piyade dairesi tahrirat kalemi mümeyyizlerinden izzetlû Hakkı efendiye rütbe-i saniye sınıf-ı mütemayizi;

— Haydarpaşa hastahanesi tabib-i evveli saadetlû Mehmed beyefendinin uhdesine mirlivalık rütbesi;

— Mekteb-i Harbiye-i Şahane lisan-ı Fransevî muallimi piyade kaymakamlarından Osman beyin kemâ-kân [eskisi gibi] hizmet-i haliyesinde istihdam olunmak üzere uhdesine mirlivalık rütbesi tevcih buyrulmuştur.

İLÂN VE REKLÂMLAR:

— Muallim Naci efendinin *Ateşpare* nâm mecmua-i eş'arı
Bâb-ı Âli caddesinde kitapçı Arakol efendinin dükkânındadır.
(10 Ocak).

— "Gayet mühim ilân
A. Mayer ve Şürekâsı
Beyoğlu'nda Tünel Yanında...

Erkek ve kadınlar için bu seneye mahsus olarak Avrupa'dan celb edilen müzeyyen, mütenevvi elbise... Bütün kostüm, pardesü, redingot, gicelik, Alaturka setreler, kışlık palto, rob dö şambr, kürklü paltolar, pantalonlar, ceket, kadın mantoları, kalpak, baston, şemsiye, çorap ve fanilâ, mendil, yelpaze, boyunbağı, şal ve sairenin âlâsı füruht olunur. A. Mayer"
(17 Ocak).

-"Grande Recompense le Royal Windsor": Saçları tecdid eden Royal Vinstor nam saç suyunun muhassenatı adîdesi Belçika Kraliçesinin tecrübe ve istimali üzerine tebeyyün ederek fevkalâde mazhar-ı takdir ve tahsin olduğu cihetle Brüksel şehrinin 1880 senesi sergi-yi'umumîsinde İngiliz ve Amerikan tertibatından olan yalnız mezkûr Royal Vinstor'un bir madalya ahzına muvaffak olmuş olup bunun taklidinden mücânebet olunmalıdır. Zira Royal Vinstor'dan başka madalya ahzına muvaffak olan saç mukavvisi yoktur. Kırlaşmış saçları kendi rengine irca içün bu mualece istimal edildikte az vakitte tesir edeceği şüphesizdir. Bunun istimali saçların dökülmesine mani olup, kuvvet vererek uzatır. Bu ilâç İngiltere ve Amerika'da mazhar-ı kabul olup şöhret bulmuştur. Bunun imali yalnız Beyrut kumpanyasına mahsustur. (Eczacı dükkânlarında iki nev'i büyük ve küçük şişelerde satılır.)
(11 Ocak).

Osmanlı toplum yaşayışıyla ilgili belgeler-bilgiler:

KÖLELİK

Bir İngiliz Raporuna Göre: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KÖLELİK

Doğu'da ötedenberi varolduğu haliyle kölelik bütün Müslüman memleketlerinde yaygındır. Ancak, özgür doğmuş bir Müslümanın köle olamayacağı kabul edilen bir ilkedir; böyle olmakla birlikte, siyasal özgürlükler açısından herkes, hatta Sultan'ın kendisi bile, köleden başka bir şey pek sayılamaz. İslâma dönen bir köle, genellikle özgür bırakılır.Çoğucası Asyalıların olduğu gibi, Türklerin de her zaman ya kendilerini zahmetli işlerden uzak tutmak ya da şehvetlerini doyurmak için, her iki cinsiyetten köleleri olmuştur. Pahasını ödemeye gücü olup da yatağını paylaşacak bir dişi köleye sahip olmayan Müslüman yok gibidir; bazılarının on ya da daha çok cariyesi vardır. O ülkelerdeki bu Doğulu tutkuyu Hıristiyan ve Yahudiler de paylaşırlar. Türkiye'deki köleler, ya köle doğmuş, ya savaşta esir olmuş, ya da çoğu kez anababalarından satın alınmışlardır. Şimdilerde köle sayısının azaldığı

AJANS X

sanılıyor, çünkü Osmanlı hükûmeti bir süredir savaş esirlerine daha iyi davranmaktadır; genç kızların satıldığı özel pazarlar olan Çerkezistan ve Gürcistan da artık Rusya'nın egemenliğinde bulunduğu için, o hükûmet anababaların çocuklarını satmalarına engeller çıkarmaktadır. Köleler, köle olarak her türlü siyasal haktan yoksun bulunmakla birlikte, bazıları Paşa ve Sadrazam olmuşlardır.*

Accounts and Papers (1843), cilt LVII, s. 487.

*AÇIMLAMA NOTU

Bizim tarih kitaplarında şöyle bir fıkra anlatılır: "Onyedinci asrın ortalarında bir aralık bütün vezirler kölelikten yetişme kimselerdi. Anadolu Muhasebecisi Sarı Kâtip, bir gün Divan'dan döndüğü sırada Yeniçeri Ocağının ileri gelenleri sordular:
- Sarı Kâtip, nereden geliyorsun?
Muhasebeci cevap verdi:
- Esir Pazarı'ndan!"

Hikâye belki güzel, ama Sarı Kâtip, kendileri de aynı tür "esir" olan Yeniçeri ağalarına "esir pazarı" sözünü etmekle çam devirmiş oluyor. Gerçekten I. Murad-ı Hüdavendigâr zamanında Pençik Kanununun çıkarılmasından (1360), yeniçeriliğin 1826'daki Vak'a-yı Hayriyye ile ortadan kaldırılmasına değin, Osmanlı Ordusunun belkemiğini oluşturan Kapıkulu askeri, tümüyle bir çeşit kölelik örgütüydü. Başlangıçta savaş tutsaklarının beşte biri (Pençik sözü buradan geliyor) ve az sonra kurulan Devşirme sistemi ile, Mısır Memlûk - Kölemen, Moğol-İlhanlı ve Anadolu Selçuklu geleneklerinden esinlenmiş ve etkilenmiş olarak, ailelerinden alınıp Türkleştirilen ve İslâmlaştırılan gayr-i Müslim erkek çocukların seçkinleri Enderun yoluyla yönetim kadrolarına yöneltilir, geri kalanlarıysa Acemi Oğlanlıktan itibaren çeşitli Ocaklara asker yetiştirilirdi. Devşirmeler, "askerî" sınıfın, yani yöneticilerin -din, adalet ve eğitim işlerine bakan ulemalıktan başka- bütün dallarında yükselebilirlerdi.

Osmanlılarda kölelik kurumu çok önemli olmakla birlikte, kamuyönetimi, askerlik ve ev hizmetleri alanlarında kalmış; çağdaş dönemde Kuzey Amerika'da yapıldığı gibi tarım ve endüstride pek kullanılmamıştı. İslâmda ırk ayrımı gözetilmemesinin yanısıra, (özellikle Afrikalı erkek kölelerin iğdiş edilmesi faciası dışında) bizde köleliğin Batıdaki kadar acılı anılar bırakmamasının başlıca nedeni budur.

Yanda, araba gezintisine çıkmış kadınlara eşlik (ve gözcülük) eden haremağası (Brindesi, 19. yüzyıl), altta, J.L. Gerôme tarafından yapılmış "Esir Pazarı" tablosu. Tuval üstünde yağlıboya 84.3×63 cm. (Sterling and Francine Clark Enstitüsü Kolleksiyonu'ndan, Williamstown Massachusetts ABD).

AJANS X

OSMANLILARDA KÖLE TİCARETİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda esir ticaretinin resmen yasaklandığı 1847 yılına kadar, en büyük köle alımsatım merkezi İstanbul'du. Fetihten sonra, bugünkü Haseki semtinde kurulan Esir Pazarı, III. Murat döneminde şehir merkezine kaymış, köle alımsatımı eski ve yeni Bedestenlerle Esir Hanı'nda yapılır olmuştur. Arka sayfadaki gravürde, onsekizinci yüzyılda Çemberlitaş'ta Tavukpazarı civarında kurulan ve ondokuzuncu yüzyıl ortalarına değin devam eden Esir Pazarı görülüyor. (*)

Köle alımsatımının altın devri, III. Murat dönemi, yani onaltıncı yüzyıl sonlarıydı. Köle ticaretini devlet adına denetleyen ve düzenleyen bir *Esirci Emini* vardı. Bu kamu görevlisi, ya köle başına belli bir miktar ya da köle bedelinin (kırkta bir gibi) bir oranında alımsatım vergisi alırdı. Ayrıca, yalnız Müslümanlardan oluşan *Esirci Esnafı*'nın kendi aralarından seçtiği bir *Esirci Şeyhi* ve bir de *Esirci Kethüdası* vardı ki, bunlar ruus-u hümayunla atanırlardı. Esirci esnafı, köle tâcirlerinden aldıkları esirleri bir kâr payıyla sattıkları gibi, sahiplerinin kendilerine emanet bıraktıkları kölelerin satışında da nafaka ve tellâliye (komisyon) alırlardı.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinin başında çıkarılan İhtisap Ağalığı Nizamnamesi'nden anlaşıl-

Çemberlitaş'taki Esir Pazarı (Bartlett'in gravürü, 1835).

dığına göre, o sıralar esirci esnafı emanet bırakılmış kölelerden günde 50-60 para nafaka alıyorlarmış. Nizamname, İhtisap Ağasına bu miktarın azaltılması yetkisini verdiği gibi, esnafın satıştan aldığı tellâliyenin beşte birine de ihtisap resmi diye elkoymak hakkını tanımıştır.

Osmanlı Devletine köleler, başlıca üç koldan gelirdi:

1. Tatar Kırım Hanları, Kuzey Karadeniz limanlarından İstanbul'daki esir borsasına Kafkasyalı (özellikle Çerkez) köle satarlardı;
2. Garp Ocakları (yani Trablus, Cezayir, Fas), Akdeniz ve Doğu Atlantik kıyısı ülkelerinden topladıkları köleleri, Ege adaları üzerinden İstanbul'a sevkederlerdi;
3. Başlıca Sudan ve Habeşistan'dan alınan zenci köleler ise, genellikle İskenderiye limanından İstanbul'a gönderilirdi.

Imparatorluğun İstanbul'dan başka (Belgrad ve Sofya'dan, Halep ve Şam'a, Kahire, Mekke ve Medine'ye kadar) birçok merkezlerinde de köle pazarları vardı.

HIRSIZLIK YAPAN KÖLEYİ DÖVDÜĞÜ İÇİN ESKİ SAHİBİNİN CEZALANDIRILDIĞI

Esirci esnafından Ahmet Efendinin Esirci Süleyman'dan aldığı zenci gulâmı Reyhan çekmecesini kırıp beşbin altıyüz bu kadar kuruşunu ahz ile (alarak) sahib-i sâbıkı merkum (anılan eski sahibi) Süleyman'a verdiğini söylemiş ise de, ol babta vâki olan terafu'da (duruşmada) akçe hususundan dolayı merkum Süleyman'a bir şey lâzım gelmeyip fakat işbu akçeyi söyletmek için zenci-yi merkumu darp ve tazyik eylediği (dövdüğü ve sıkıştırdığı) Meclisce tebeyyün ve tahakkuk etmiş (belirlenmiş ve doğrulanmış) olmasıyla bermucib-i Kanun-u Ceza (uyarınca) iki mah (ay) müddet hapsiyle müddetinin hitamında (bitiminde) fîmabad (bundan böyle) bu makule hilâf-ı rıza harekette bulunmayacağına kuva-yı kefil (güvence) alınarak salıverilmesi ve zenci-yi merkumun dahi sirkat töhmetine mücazat olmak üzere dört mah müddetle vaz'ı-ı pranga olunarak tekmil-i müddetinde sebil-i tahliye olunduktan (salıverildikten) sonra sahibi merkum Ahmet Efendiye verilmesi ve meblâğ-ı mehuz-u merkumun

---

(*) Bunları, İsmet Parmaksızoğlu'nun ***Türk Ansiklopedisi****'ne yazdığı "Esir Pazarı" maddesinden özetle aktardık. Bu maddede şu ilginç bilgi de veriliyor: "1715'te Şehit Ali Paşa, sadrazamlığı sırasında, Mısır ve Habeş Beylerbeyleri ile Hicaz Şerifine gönderdiği bir fermanla Afrika'dan çok sayıda getirtilen kara esirlerin durdurulmasını ve İstanbul'a sevk edilen esirlerin iğdiş edilmemelerini emretmiş; Rusya, Kafkasya, Lehistan ve Almanya esirlerinin azalması üzerine sayıları gittikçe artan Afrikalı esirler ile Türkiye'nin etnik yapısının bozulmasını önlemek istemiştir." Fakat, Türkçede zenci köle ticareti üstüne önemli bir kaynak olan (özellikle, s. 100-3 ve 131) Cengiz Orhonlu'nun* ***Habeş Eyaleti*** *adlı yapıtında (İstanbul Edebiyat Fakültesi, 1974) böyle bir fermandan söz edilmemektedir.*

(söz konusu tutarın) dahi taharri ve tetkikiyle zâhire ihracına (araştırılıp incelenerek ortaya çıkarılmasına) itina kılınması hususlarına karar verilerek ol vechile icra kılındığı bâb-ı zabıtadan gelen jurnallerde muharrerdir (yazılmıştır).

Takvim-i Vekayi, 8 Şaban 1266 (19 Haziran 1849), Def'a 426, s. 3

KÖLE ALIM SATIMI İÇİN ÖĞÜTLER

XI. yüzyılın son çeyreğinde Keykâvus tarafından yazılan Kabusname adlı Farsça yapıtın, XV. yüzyılın ilk yarısında Mercimek Ahmet'çe yapılmış Türkçe çevirisinden (MEB için Orhan Şaik Gökyay yayına hazırlamıştır) yirmi üçüncü bap:

Kul ve Karavaş Almakta ve Satmakta Eyisin ve Yaramazın Beyan Eder

Bilmiş ol ey oğul ki eğer karavaş veya kul satın almak istersen gayette ussunu cem'etmek gereksin ki kul ve karavaş bazarı ayruk canavar bazarına benzemez. Âdem satın almak gürbüz ilimdir. Zira ki dışındaki aybından içerdeki aybı çok olur. Ve hem çok kul ola ki alıduruken bir bakımda hûb (güzel) görünür, velî (lâkin) çünki firasetle nazar edesin, çirkin görünür.

Andan gerü halkın çoğu eyle sanırlar ki kul, karavaş almak geri kalan bezirgânlık bigidir. Anı bilmezler ki feylesof gerektir ta kul, karavaş bazarında aldanmaya. ...

Kul almakta üç şart vardır. Birisi oldur ki aybın ve hünerin deneyesin, zâhirinde ve bâtnında (görünüşünde ve içinde) var mıdır, ya yok mudur, firasetle bilesin. Ve ikinci sağlığı ve sayruluğu var mıdır, yok mudur, uğurlayın (gizlice) ve aşikâre bilesin. Ve üçüncü oldur ki ne cinstir ve aslı neredendir ve kangı cins eyidir ve yatlıdır (kötüdür), bilesin. ...

Meselâ bir kulu ki muaşeret için alasın, yani hemsohbetliğe ve halvet sohbetinde harîf (arkadaş) ve munis olmağa yarayacaklayın ola. Gerektir ki orta boylu ola ve semizlikte dahi miyane (orta topluluktа) ola. İğen semiz ve iğen arık olmaya ve beli yuğun olmaya, ince ola. Ve boyu kısacık olmaya, uzun ola. Ve saçı iri (kalın, sert) olmaya, yumuşak ola. Amma rengi gerek kara olsun, gerekse sarı olsun, kayırmaz, tek yumuşak olsun. Ve elinin ayası değirmi ola ve yumuşak ola. Ve eti gayet yumuşak ola, derisi yufka ola ve söğeki (kemiği) düz ola ve dudağı meygûn (şarap rengi) ola. Saçı kara, gözü elâ ola ve kaşı ve kirpiği kara ola. Amma çatık kaşlı olmaya, açık ola. Ve gabgablı (gerdanlı) ola. Ve eneği (çenesi) çevresi kızıllı aklı ayva gülü bigi ola. Ve dişleri ak ola ve düz ola ve geri kalan azası dahı buna lâyık ola. Pes her kulda ben dediğim bigi bu nişanlar ola, lâtif, hoş hulkulu (huylu) ve vefadar olur, muvafık ve munis olur. Üşte zevkina ve sohbetine yarayanın nişanları. ...

Geldik imdi hadım etmeğe kul alırsan nişanı budur ki gayet kara ola ve türş (ekşi) yüzlü ola. Ve yüzü buruş buruş ola. Ve gövdesi arık ve derisi kuru. Ve saçı yufkacık ve dişleri seyrek ve avazı incecik ve baldırı ince ola. Ve dudağı kalın ola ve burnu yassı ola. Ve parmakları kısacık ola ve boyu büğrü ve boynu ince ola. ... Amma gerekmez ki sarayda ak hadım ola. Hassa ki benzi kızıl ola. Ve gayet sakın sarışın hadımdan ve katı hazer et bu cinsten. Hâssa ki saçı yoluk ve gözü cımluzrak ve çapaklı ve yaşarır ola. Aydurlar ki (derler ki) kendi sever avreti veya ayruk kişiye sevdirmek için gidilik (pezevenklik) eder. ...

Şehvet gelip olup mahbup arzuladığın vakit kul ya karavaş satın alma, tâ ki ol şehvet galebesin kendüzünden defetmeyince. Yani birkaç kez cima edip şehvet arzusunu defetmeyince kul veya karavaş satın alma ki şehvet galebeliğinden ol demde çirkin dahı güzel görünür. Pes ol şehveti sakin eyle, andan kul ve karavaş almağa meşgul ol, tâ ki güzel midir, çirkin midir, seçesin. ...

Ve her vakit ki bir kulun satılmak isteye, tizlik edip satmazam deme. Filhal anı satmak ardınca ol. Zira bir avret ki ciddile dura, talâk isteye (boşanmak için çalışıp dursun) ve bir kul ki satılmak isteye, ikisinin dahı durduğundan kimse berhordar (mutlu, kutlu) olmaz. Ve gönül ferahlığın bulmaz.

İSLAM'DA KÖLE HUKUKUNUN İLKELERİ

11. Köle bir maldır: alınıp satılabilir, miras kalır vb.
21. Ahd ü âman ile himaye altına alınmamış bir gayrimüslim (örneğin savaşta) Müslüman eline geçince köle olur.
22. Köle kadından doğan çocuk (hür babası nikâh akdinde şart etmiş olmadıkça) köledir.
23. Şeriat çocuğunu veya kendini satma ya da borç sebebiyle köleliği reddetmekle birlikte, dış ülkelerden bu yöntemle de köle getirtilmiştir.
31. Dişi köle sahibinin odalığıdır; fiiliyatta, erkek köle de oğlancıdır.
32. Köle sahibi kadın, erkek kölesiyle yatamaz ve azat etmedikçe evlenemez.
33. Afrika'dan (Sudan, Habeşistan vb.) getirilen çoğu erkek siyahî köleler enenmiş, yani yumurtaları çıkarılıp, bazan kamışı da kesilerek hadım edilmiştir. Bu Şeriata aykırı olmakla birlikte, daha eski çağlardan gelen ve gözyumulan bir uygulamadır.
41. Kölenin dinî ehliyeti vardır (Müslüman olabilir), ama tam sorumluluğu yoktur. Örneğin, cihatla yükümlü değildir.
42. Sahibinin izniyle evlenmek hakkı vardır. Karısını boşamak için ise, erkek köleye böyle bir icazet gerekmez.
43. Sahibi, köleye ticaret yapması için ya da bir mal vakfetmek üzere medenî hakları kullanma ehliyeti verebilir.
44. Kölenin ceza hukukunda korunması özgür kişilerden zayıftır (Hanefîlik dışındaki Sünnî mezheplere göre, kısas lâzım gelmez), ama sorumluluğu da tam değildir (zinada recmedilmez, şarap içerse cezası yarıdır).
51. Köleleri özgür bırakmak övülür, salık verilir. Bazı günahların kefareti olarak borçtur.
52. Köle, evlenmesi caiz olmayan yakın akrabasından birinin mülkiyetine girerse kendiliğinden özgür kalır.
53. Sahibinden çocuk doğuran câriye sahibi ölünce azat edilir.
54. Köle, sahibinin ölümü halinde (ta'likan) azat edilebilir.
55. Köle kendini satın alarak da azat olabilir. Satış sözleşmesi yapılınca, zilyetlik bakımından hemen özgür kalır; borcunu ödeyince, üstünde sahibinin rakabesi (kuru mülkiyeti) de sona erer.

AJANS X

Cariye (1808'lerde yapılmış bir kıyafet albümünden).

BOHÇACILAR GİBİ PAZARDAN 'MAL' ALIP MÜŞTERİLERİN AYAĞINA GETİREN ESİRCİ KADINLARIN TİPİK KONUŞMALARI

"Beğenilen cariye, uykusunu tecrübe için bir gece müşterinin evinde bırakılmak âdettir; eğer uykusu ağırsa, horlarsa fiyatından tenzil edilir. Cariyenin bedeli tabip ve kâbile (ebe) muayenesinden sonra verilir. Esirci kadın hem tüccardan hem müşteriden tellâliye alır.

Esirci kadın, hanıma:'Uğurlu kademli olsun, Allah can pekliği versin, güçlü kuvvetli kız, yesin içsin, bakınız daha ne olur; tepe tepe kullanırsınız, ya hanımefendiciğim, ben size hiç fena esir getirir miyim kadınım?'

'Biz müşterisine göre bülbülü serçe, serçeyi bülbül ederiz; allem ettim kallem ettim, gül gibi kızı çürüttüm. Ayıpsız, levent gibi esiri size ucuzcacık alıverdim. Pazara çıkarsan bundan ziyade para eder, ya efendizade! Hizmeti de ateş gibidir. Eğer beğenmezseniz, ben ne güne duruyorum? Onu size çabucak satıveririm; ateş pahasına sürerim. Böyle esiri kapan kapanadır.'

'Bunların sürüsüne kıran girmedi ya, sürüsüne bereket, elimi sallasam ellisi, başımı sallasam tellisi; işim ne efendizadem? Beğendirinceye kadar taşırım; biz de sayenizde geçiniriz' diye sokak yazıcılarının matbu mektupları gibi hafızasında menkuş, bilüzum, bimânâ lâfları tekrar eder, 'Allah bin bereket versin kadınım' der çıkar."

Leyla H. "Harem ve Saray Adât-ı Kadimesi, "*Vakit* gazetesi, 1332 (1916)

Esircilik, zaman zaman bir fahişe işletmeciliği haline de dönüştürülmüştür. Cariye alacak bir erkeğin, satıştan önce kızın ancak göğüslerini, kollarını ve bacaklarını muayene etmesi caiz olmakla birlikte, Leyla Hanım'ın anılarında sözünü ettiği gibi bir gece deneme hakkı da vardı. Özellikle Levent denilen serseriler bir pey akçesi (kapora) vererek, esirci kadınlardan cariye alır, odalarına götürüp günlerce "hilâf-ı âdet şenaatler"de bulunduktan sonra beğenmediklerini söyleyerek geri getirirlerdi. Devlet bu uygunsuzlukları önlemek için "avratlar esircilikten men' olunsun, kefilsiz tellâllar kaldırılsın, esirci taifesinin halleri ıslah edilsin" diye emirler yağdırırdı.

Bu bilgileri aktardığımız Mehmet Zeki Pakalın'ın *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'*nde "gayr-i müslimlerden de esir kullananlar bulunuyor, ihbar üzerine baskın yapılarak ellerinden alınıp müslümanlara satıldıkları da oluyordu" (cilt I, s. 553) denilmekle birlikte, kastedilen yasağın, gayr-i müslümin müslüman esir sahibi bulunması olduğunu sanıyoruz.

ŞERİAT MAHKEMESİ (Gürcü?) KÖLEYE (Ermeni?) SAHİBİNİN SÖZÜNÜ DİNLEMESİNİ BUYURUYOR

İstanbul Müftülüğü Arşivi
İstanbul Bab Mahkemesi
No. 147 varak 139'a

Divana' Maruz,

Arzuhal iden Parsam zımmî Meclis-i Şer'de orta boylu çatık kaşlı kara gözlü Tiflisî-yül asl Ohan (?) nâm Nasranî muvacehesinde, mevsuf-u mezbur (nitelikleri belirtilen kişi) yedimde memlûkum (elimde kölem) iken bana itaat ve inkiyat etmemeğle ... mezbure sual olunup mucebince tenbih olunması matlubumdur deyu dava eyledikte; mevsuf-u mezbur Ohan filhakika müddei mezburun (iddia sahibinin) abd-i memlûku idüğün ikrar ve itiraf etmeğin mucebince bervech-i muharrer müddei mezbura itaat ve inkiyat etmek üzere merkum Ohan'a tenbih olunduğu huzur-u âlilerine ilâm olundu. 7 Şevval 1141 (6 Mayıs 1728)

İKİ KÖLE SATIŞ İLÂNI

Kabaymak (ebelik) bilir ve yeni dahi doğurmuş sütü gür olarak tayelik (dadılık, sütninelik) için satılık bir Arap cariye olmağla 3.000 kuruşa doğru verileceği sahibi tarafından haber verildiğinden isteklisi olur ise yerini gelip Ceride-i Havadis gazetesinden öğrenmesi için derc olundu.

Ceride-i Havadis 20 (9 Zilkade 1256) 2 Ocak 1841

Âlâ keman ve santur ve saz ve kafes çalgısında yegâne (eşsiz üstünlükte) ve rakkaslıkta pekâlâ (oldukça iyi) satılık bir Arap cariye olduğu ve üçbin kuruşa verileceği ve isteyen olur ise Elci Hanında kahveci Bayburdî Osman Ağadan sorulması haber verilmiştir.

Ceride-i Havadis 57 (Ramazan 1257) 23 Ekim 1841

ÖZGÜR KIZINI SATAN BİR KİMSENİN CEZALANDIRILDIĞI

Kerimesini satmasından dolayı mahbus bulunan İran Kapuçukadar-ı (elçilik görevlisi) sâbıkı Hacı Mustafa Ağanın kerimesi mezbureyi hürre olduğu halde satması tedibini müstelzim görüldüğünden ber mucib-i kanun-u ceza mahbusiyeti tarihinden itibaren altı mah (ay) müddetle habs olunacağı.
Takvim-i Vekayi, 461 (Silk-i S 1268)

SAVAŞTA AZAD EDİLMEYE ÖRNEK

Avusturya ordusuna karşı Ağustos 1716'da Petervaradin'de yapılan meydan muharebesine bizzat komuta etmekte olan Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem (başkomutan) Ali Paşa, muharebenin çok kritik bir anında düşman birliklerinin başkomutanlık karargâhına kadar sokulduğu ve bütün yedeklerin tükendiği bir sırada, kendi kişisel kölelerinin de savaşa katılmaları gerektiğini arzeden maiyetine, "benim kölem yoktur, yürüsünler" cevabını vermiş ve böylece köleleri de muharebeye girmişlerdi.

"Damad" "Silâhtar" ve "Şehid" lakaplarıyla anılan Sadrazam Ali Paşanın şehit olması ile kaybedilen bu meydan savaşında düşmanın takibinden kurtularak Belgrad'a dönmeyi başaranlar arasında, Paşa'ya ait çeşitli milliyet ve dinlerden 112 köle de mevcuttu.

Kendilerinin artık özgür sayılmaları gerektiğini iddia eden köleler hakkında, zamanın en yüksek yargı mercii olarak Rumeli Kazaskeri tarafından verilen karar, Osmanlıları kölelik rejimindeki yumuşaklığın bir kanıtı olduğu kadar, vezir derecesine yükselmiş bir insanın, hangi koşullar altında olursa olsun, söylediği söze ne kadar önem atfedildiğini de ortaya koyuyor.

Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler, No. 6266/S. 414

"Ali Paşanın seferde maan (beraberinde) bulunan işbu defterde alelesami tahrir olunan (adları yazılan) 112 nefer gulamları, azadluyuz deyu iddia etmeleri ile, beyyine (kanıt) talep olundukta, haliya Muhzır Ağa ve Bostanîyan-ı Hasse Odabaşısı olvakitte yanında bulunmalariyle müteveffa-yı mezbur, muharebe vaktinde "kölelerin muharebeye gitmeleri için izin verin" denildikte, "benim kölem yoktur, yürüsünler" deyu söylediklerin(e) şehadet etmeleriyle, bu gûna cevap ile mezburlar azad olunmak iktiza eder mi, mesağ-ı şer'isi ne veçhile idüği sual olundukta; müteveffa-yı mezburun bu makule cevap vermesi itk (azad etme) niyet etti ise azad olur, lâkin niyeti malûm olmamak hasebi ile şer'an o söz ile itklerine hükm olunamaz; ancak bir vezir-i âlişanın sözü niyet-i uhraya (başka bir niyete) haml olunmayub, merhameten itkleri ile iktisab-ı ucur-i cezile (çok sevap) olduğun hâlâ Rumeli Kazaskeri faziletlû efendi hazretleri ilâm etmeleriyle, ilâm mucebince telhis olundukta (karar gereğince özetlendikte),telhisi mucebince itknameleri verilmek ferman-ı âli sâdır olmağın mucebince mahalline kayd olundu. 27 Z 1128 (2 Aralık 1716)"

KÖLE SÖZLÜĞÜ

âbik : kaçak köle.
cellâb: köle tâciri
istilâd etme: cariyeyi ümm-i veled (çocuk anası) kılma.
i'tak (itk): köleyi azat etme.
kınn: özgür bırakılamaz köle.
mevlâ: köle sahibi, seyyit.
mu'tak: azat edilen köle.
mu'tik: azat eden köle sahibi.
mukatap: kendini satın alan köle.
mukatebe (kitaba): kölenin kendine satılması.
mukatip: kendini satın alan kölenin sahibi
müdebbere: azadı efendisinin ölümüne bağlı olan cariye.
rakik (çoğulu, rikak): erkek köle, kul, esir (üsera), âbd (âbid), memlûk (memâlik).
rakika (çoğulu, erikka): kadın köle, eme, câriye, karavaş ya da karabaş, halayık, müstefrişe, esire, odalık, sürriye (serari).
rikk: kölelik, esaret, kulluk.
rikk-i nâkis: özgür bırakılabilecek kölelik.
rikk-i vâfir: özgür bırakılamaz kölelik türü.
teserri: odalık yapmak, istifraş etmek (cariyenin koynuna girmek).

AJANS X

Çalıştırılmaya götürülen Hıristiyan savaş tutsakları (16. yüzyıl yazması, Avusturya Ulusal Kitaplığı/Viyana, Cod. 8626).

OSMANLI DEVLETİNDE KÖLELİĞİN KALDIRILMASI

AJANS X

1

"İptal-i Pazar-ı Esir"

O vakte (1263-1847'ye) kadar eşya ve emtia misillû köle ve câriye namiyle bir takım aceze Dersaadet' te Çarşı-yı Kebir civarında Esir Pazarı denilen mahalde alınıp satılır ve küllüyevm mezat usulü icra olunup orada mütemekkin esirci esnafı yedlerinde, müstakil odalarda irili ufaklı, beyaz, siyah ve habeş köle ve câriyeler bulunurdu. Köle ve câriye alıp satacak olanlar oraya gider ahz ü ita ederler ve bir takım halk dahi seyrine giderlerdi. Beher sene Muharrem duhulünde Bâbıâliyi teşrif-i hümayun mutad olduğu sırada sene-yi hâliye dahi Bâbıâliyi teşrif-i şahane vukuu ile huzur-u hümayunda akdolunan meclis-i umumide ıslahat-ı mühimme ve usul-i adliye müzakeratı esnada kariha-i şahaneden salifüzzikr Esir Pazarının bir takım renciş ve azar vukuu mesmu âli buyurulduğundan bahisle kaide-i şer' ve insaniyete muhalif böyle bir halin bekası tecviz olunamayacağından bademe muamelat-ı rıkkiyenin cevaz-ı şer'i dairesinde deveranına itina olunmak üzere Esir Pazarının hemen dağıtılması hakkında sadır olan emr-i ferman-ı padişahî mucibince pazar-ı mezkûr derhal lağv ve iptal edilmiştir.

(Lütfi Tarihi, cilt VIII, s. 133.)

1847 yılındaki bu padişah fermanı ile pazarda satılmalarının yasaklanması, Osmanlı Devleti'nde köleliğin bir çırpıda kaldırılmasına yetmemiş, neredeyse devlet-i aliyyenin sona ermesine değin, başka yasalar çıkarılması, uluslararası antlaşmalar yapılması gerekmiştir. Uzun süre, başkent Istanbul'da bile köle ticareti devam etmiş, zenciler Fatih civarında bazı hanlarda, beyazlar (özellikle Çerkezler) Tophane semtindeki Karabaş mahallesindeki evlerde alınıp satılmıştır.

Kırım Savaşını sonuçlandıran 30 Mart 1856 tarihli Paris Antlaşması'yla, Osmanlı Devleti Avrupa Birliği'ne *(concert européen)* katılarak, bu devletler topluluğunun hak ve ödevlerini paylaşmıştır. Böylelikle İslâm Şeriatındaki en önemli kölelik kaynağı olan, sürekli 'cihat' ve daimî 'harbîlik' hali, Osmanlı İmparatorluğu için hukukça kalkmıştır. Ondan sonra, köleliğin ve köle ticaretinin yasaklanmasıyla ilgili irade ve kanunlar çıkarılmış, uluslararası antlaşmalar yapılmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır: -Mart 1857: "Esaret-i Zenciyenin Men'iyle Tüccar ve Mütecasirlerinin (kalkışanlarının) Mücazatı (cezalandırılması) Hakkında Evasıt-ı Cemaziyülâhır Sene 1273 Tarihli Şerefsâdır Emr-i Âli"
(Birinci tertip *Düstur*, cilt IV, s. 368-70).
-Meşrutiyet'i başlatan 1876 Kanun-u Esasisi'nde bütün Osmanlıların kişisel özgürlükleri tanındığı halde, köle ticaretini sonradan ayrıca yasaklamak gerekmiştir, Aralık 1889: "Üsera-yı Zenciye Ticaretinin Men'ine Dair Kanunname"
(Sicill-i Kavanin, cilt XI, s. 351).
- Bu yasa, aslında, on yıl önce (Ocak 1879'da "Afrika Üserasının Ticaretinin Men'i Hakkında İngiltere ile Akdolunan Mukavelename"nin bir sonucudur *(Muahedat Mecmuası,* cilt V, s. 167-72). On yıl sonra da, Temmuz 1890'da Osmanlı Devleti çok-taraflı "Brüksel Konferansının Sened-i Umumisi"ni kabul etmiştir (İkinci tertip *Düstur,* yeni harfli basım, cilt VI, s. 676-702.)
-İkinci Meşrutiyet'te, (Ekim 1909) "Çerkes ve sair Köle ve Cariyelerin de Üsera-yı Zenciye gibi Men'-i Bey

2

3

1. Bir haremde hanımına hizmet eden siyahi köle (Brindesi, 19. yüzyıl).

2. Akağa (Van Mour'un gravürü, 1714).

3. Kızlarağası (Van Mour'un gravürü, 1714).

ü Şirası (alım satımı) hakkında İrade'' çıkarılarak, beyaz kölelerin ticareti de ayrıca yasaklanmıştır. *(Sicill-i Kavanin,* cilt XVI, s. 71.)

-Bütün bunlara rağmen, İstanbul'da Birinci Dünya Savaşı içinde Şeyhülislâmlık tarafından hazırlanan ''Kitab ün Nafakat'' başlıklı yasa tasarısında, köle ve cariyeler hakkında hükümler konulmuştur (1331-32/1915-16). Mahmut Esat, *Tarih-i İlm-i Hukuk,* s. 234/n. 1'den aktaran Sabri Şakir Avsay, *İslâm Hukuku* (Ankara: İlâhiyat F. Yay., 1958), 3. bas., s. 67/n. 150.

Birçok kaynaklara göre, onaltıncı yüzyılın ortalarından itibaren, Osmanlı İmparatorluğunda Müslüman olmayanların köle sahibi olmaları yasaklanmıştır. Örneğin, merhum Reşat Ekrem Koçu şu bilgileri veriyor *(Tarihimizde Garip Vakalar,* Varlık Yay., 1958, 2. bas. s. 46): ''1559 (Hicri 967) yılında, gayrimüslimlerin esir ve azatlı kullanması kat'i olarak yasak edildi; evvelâ, bu yılın Safer ayında İstanbul Kadılığına gönderilen bir ferman ile gayrimüslimlerin yanında bulunan azatlı veya esir köle cariyelerin tesbiti emredildi, sonra aynı yıl Cemaziyelâhırında çıkan ikinci bir fermanla gayrimüslimler yanındaki esirlerin bedeli mukabilinde sahiplerinden alınarak Müslümanlara satılması ve azatlıların da Müslümanlar yanında çalışmalarının temini emrolundu.''

Oysa, daha sonraki tarihlere ait birçok seyahatnamede, gayrimüslimlerin de pekalâ köleleri olduğu anlatılmaktadır. Örneğin, bizdeki ilk Mühendishane'yi kuran Baron de Tott, 1784'te Amsterdam'da basılan *Türkler ve Tatarlara dair Hatıralar'* ında, İstanbul'daki dostlarından bir Rumun ev yaşamıyla ilgili olarak şunları yazıyor: ''Meryemana tasviri önünde gece gündüz yanan kandil ışığında Manoli, köleleri vasıtasıyla soyunup giyiniyordu; bu Rum ile, Türk geleneklerini evlerinin içine sokmaktan hoşlanan diğer zengin Rumlar, öğle yemeğinden sonra, elinde büyük bir yelpaze ile sinekleri kovan bir köle kadının yanıbaşında kestirmekten hoşlanıyorlardı. Ayak tarafında diz çökmüş olan başka köleler, çıplak ayaklarını yavaşça oğuşturuyorlardı.'' Çeviren: Mehmet R. Uzmen, *18. Yüzyılda Türkler* (Tercüman 1001 Temel Eser: 89, t.y), s. 54.

İKİ KÖLE FIKRASI

İkinci Selim zamanı âlimlerinden Nasreddin Hoca gibi şakacı bir adam olan İvaz Efendi İstanbul Kadısı iken, bir gün kendisine genç bir adam müracaat etti. Bu adam, kızarak cariyesini esirciye sattığını ve çok sevdiği cariyenin geri verilmesini esirciden rica ettiği halde vermediğinden bahisle kızın kurtarılması için bir çare bulunmasını yanıp yakılarak ve ayaklarına kapanarak kendisinden rica etti. İvaz Efendi gencin haline acıdı. Esirciyi mahkemeye getirtti. Önce yavaşlıkla söyledi, fakat bir türlü kandıramadı. Bunun üzerine hile-yi şer'iyeye müracaatla cariyeyi satana 'eğer cariyeyi dediğin kadar seviyorsan, kalk bir kere oyna bakalım' dedi. Delikanlı hemen kalktı, oynamağa, göbek atmağa başladı. Sonra esirciye döndü, ona da 'kalk sen de oyna' dedi. Esirci 'ben deli olmadım ki, oynayayım' deyince, kadı hükme fırsat buldu, 'demek ki bu adam mecnundur; öyle ise alış verişi sahih değildir. Halt etme, cariyeyi geri ver, pahasını geri al' diye hüküm verdi.

Her nedense, içkiciler esrarkeşlerden hiç hoşlanmazlarmış. Bir gün, ünlü sarhoş Tuzsuz Deli Bekir kafayı bulmuş, Sultanahmet'teki bir esrarkeş grubunun yanından geçerken, onların kısık gözlerine, soluk benizlerine, mecalsiz hallerine bakıp içerlemiş. Bir nara patlatmış: ''Düşün ulan önüme,'' demiş, hepsini ite kaka, sille tokat Esir Pazarı'na götürmüş. Bir esirciye, bunların kendi köleleri olduğunu, ama hepsini satmak istediğini söylemiş. Esirci tabii durumu anlamış. Esrarkeşlerin dişlerine falan bakıp muayene eder gibi yapmış, Deli Bekir'e ''Ağam,'' demiş, ''bunlar hiçbir işe yaramaz; ama senin güzel hatırın için topuna üç on para vereyim.'' Tuzsuz Deli Bekir'in tepesi atmış, ''Hayt,'' diye bağırmış, ''üç on paraya vereceğime, hepsini götürür Sarayburnu'ndan denize atarım.'' Esrarkeşleri yine önüne katıp götürecekken, aralarından biri biraz kendini gelmiş, onun kolunu tutmuş, yumuşak bir sesle: ''Ver gitsin ağam,'' demiş, ''biz fiyatımızı bulduk, ver gitsin.''

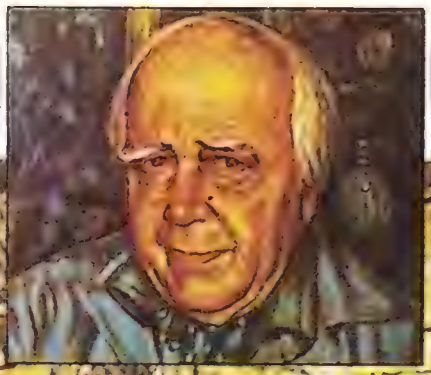

AJANS x

MÜNİF FEHİM
(1899 - 6 Kasım 1983)

Tarihi resimleriyle tanınan Münif Fehim (Özarman), Türk basınının en eski illüstrasyon ressamı olarak bilinir. Ünlü tiyatro sanatçısı Ahmet Fehim Efendi'nin oğlu olan Münif Fehim 1899 yılında Üsküdar'da doğdu. Birinci Dünya Savaşı sırasında gazetelere çoğunlukla hamâsi (kahramanca) konulu resimler yaptı. "İleri" gazetesinde ressam olarak çalıştı. Reşat Nuri Güntekin ve Mahmut Yesari ile "Kelebek" adlı mizah dergisini çıkardı (1924). "İkdam", "Vakit", "Son Posta", "Cumhuriyet", "Tan", "Aydede", "Akbaba", "Yedigün", "Yirminci Asır" gazete ve dergilerinde çalıştı. 6 Kasım 1983'te ölen Münif Fehim çeşitli kitapları, kitap ve dergi kapaklarını resimledi.

Dr. MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

Türkiye'de şimdiye kadar çıkan popüler tarih dergileri

Dergilerin ekin tarihindeki yeri üzerinde çeşitli incelemeler yapılmıştır. Bilhassa yazın tarihi araştırıcıları, şiir ve diğer ürünleri kitaplara girmemiş kişileri aramakta ve ayrıca eğilimleri saptamakta, süreli yayınları birinci kaynak saymaktadırlar. Tarih dergileri ise şimdiye dek önemli bir araştırma konusu olmamıştır. Bununla beraber, bu alanda önemli atılımlar yapıldığını ve ortaya çok değerli ve yararlı dergilerin çıktığını biliyoruz. Bunun evrimini kısa bir şekilde belirtmek istedik.

Gerçek anlamda bir tarih dergisi çıkarma öncülüğü Ali Emirî'ye aittir. Kitapsever ve aşırı bir okuma merakına kapılmış biri olarak tanınan bu zatın çıkardığı *Tarih ve Edebiyat Mecmuası* adlı süreli yayın, genellikle yazın tarafı ağır basan ve geçmişi büyük bir hayranlıkla inceleyen bir dergi görünümü kazanmıştı. 31 sayı çıktığı bilinen bu dergi dağıtım yetersizliği nedeniyle, ancak belli başlı kitaplıklara girmiş ve etki alanı da pek sınırlı kalmıştır. Baskı güzelliği ve kaliteli kağıt kullanımı devrine göre bir hayli ileri bir tutumdu. Bu dergiden sonra uzun süre bağımsız bir tarih dergisinin yayınlanması beklenmekle beraber, ortaya çıkmadı. Bununla birlikte, gerek Osmanlının son, gerek Cumhuriyetimizin ilk yıllarında yayınlanan belli başlı kültür dergilerinde muhakkak tarih kısmına önem verildi. Tarih dergilerine geçmeden önce, bu alanda öncülük etmiş iki gazetenin adını mutlaka belirtmemiz gerekir. *İkdam* ve *Akşam* gazetelerinin sütunlarında kalan değerli makaleleler ancak bir kısım kişilerin kaynakçaları hazırlandığı için aydınlar tarafından bilinmektedir. Halbuki, Fuad Köprülü ve Ahmed Refik Altınay dışında, şimdi rahmetle andığımız pek çok değerli araştırıcılar büyük bir emekle hazırladıkları makalelerini buralara vermek suretiyle, tarih zevkini büyük bir kitleye duyurmuşlardır. Her iki gazetenin de düzenli bir fihristinin yapılması, ortaya daha pek çok konunun çıkmasına yol açacaktır. Bir an için bunların eskidiği ve kıymetten düştüğü sanılırsa da, değil tarih ekinimizin, birçok alanlarda yazılan makalelerin çoğunun hâlâ kaynak nitelikte olduğu görülecektir. Yazın adamlarımızın çoğunun yazılarının yakın bir geçmişte ortaya konması buna en basit bir delildir. Atatürk ve Devri düşün yazılarının büyük bir kısmını içeren bu gazetelerden başka *Tanin, Tasviri Efkâr, Hâkimiyeti Milliye* gazeteleri de tarih yazılarına büyük ölçüde yer vermişlerdir. Dergilerin büyük çoğunluğu da bu konuyu birinci sırada tutmuşlardır. Silâhlı kuvvetlerimizin adını taşıyan *Donanma* ve *Harp* başlıklı dergilerde, özellikle tarih konularına yer ayrılması, bu konuda çalışanların titizliğine bir işarettir. Bu arada Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce yayınlanan *Resimli Kitap* dergisini de belirtmeliyiz. Güzel baskısı, iyi cins kağıdı ve okuma zevkini çoğaltan güzel ve bazısı renkli resimlerin basılışı, derginin geniş bir aydın ve meraklı kitlesi tarafından okunmasına yol

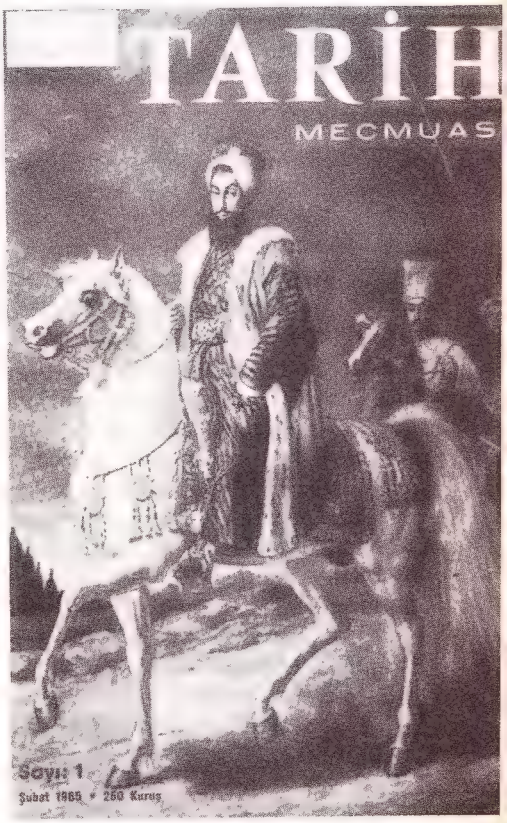

Geniş bir çevre tarafından izlenen Hayat Tarih Mecmua'sının ilk sayısının kapağı.

İskit Yayınevi tarafından yayınlanan, Münif Fehim'in resimlediği Resimli Tarih Mecmuası'nın kapağı.

açmıştır. Gene aynı sıralarda yayınlanan *Yeni Mecmua* yalnız tarih değil daha bir çok alanlarda öncülük etmiştir. Devrinin resmî yayın organı ve etkin tanıtma aracı olarak yayınlanan bu derginin orta yerinde özellikle 'Tarih Musahabeleri' [Söyleşileri] diye bir bölümün ayrılması ve bu sayfalara Ahmed Refik Altınay ve daha başka değerli kişilerin yazılarının konması, bunlara ek olarak da gravürler ve tarihsel resimlerle doldurulması, ekinimiz için bir atılım ve aşama dönemi sayılmalıdır. Yeni Mecmua'nın düşün yaşamımızdaki yeri her zaman övgü ile anılacaktır. Bunun bir uzantısını da Cumhuriyet tarihimizde *Hayat* dergisinde bulmaktayız. Devrinin en seçkin kişilerine yer veren bu dergi de, resmî bir yayın olduğu için, olanakları kendisinde toplamayı başarmış ve devrin ileri gelen kişileri burada yazılarını yayınlamışlardır. Bizim beklediğimiz tarih araştırmaları az olmakla beraber, hepsi kaynak veya konusunda öncü olmak niteliğindedir. Ciddi tarih araştırmalarına öncü, muhakkak ki Tarih-i Osmanî Encümeni tarafından yayınlanan mecmuadır. Devlet desteğine sahip olarak yola çıkan encümenin çalışmaları yeni bir dönem açmış ve düzenli çalışma gereksinmesini ortaya koymuştur. Ancak devletin artık yıkım içinde bulunması, değil düşün eserleri vermek, varlığını koruma çabası içine ittiğinden, ciddi araştırmaların ortaya çıkması için Cumhuriyetimizin kurulması beklenmiştir. Gerçi yeni kurumlar ve bu arada hemen bir alfabe devrimine girilmesi birçok alanlarda olduğu gibi süreli yayınları da epey etkilemiştir. Okuma seferberliğinin devlet eliyle hızlandırılması ve yeni bir neslin yetiştirilmesi üzerine ciddi dergiler birbiri ardınca yayınlanmağa başlamıştır. Dergiler içinde tarih konularına yer ayrılmakta ve hatta 1932 yılında kurulan Halkevleri öncülüğünde yerel tarih araştırmalarına büyük bir hız verilince ülkede adeta bir kültür seferberliği başlatılmıştır. Bu girişim biraz talihsiz bir dönemde başlatıldı. Zira geleneksel bir hale gelmiş kuruluşlar ile çağdaş bir üniversiteden de yoksunduk. 1933 yılında gerçekleştirilen yüksek öğretim reformu, yeni ve yetenekli kişilerin ortaya çıkmasını ve akademik bir eğitimden geçmemekle beraber çalışkan bazı kişilerin ve bu arada Almanya'dan yeni gelen bilim adamlarının üniversitelerde görev almalarına yol açtı. Tarih araştırmaları bundan nasibini alarak büyük bir hız kazandı. Konumuz tarihçiliğin evrimini incelemek olmadığı için buna değinmiyoruz. Arzuladığımız süreli tarih dergisi nedense biraz geç yayın yaşamına girdi. *Tarihten Sesler* adını taşıyan dergi kendi çapında başarılı bir yayın örneği gösterdi. Devrinin ileri gelen tarihçilerini sinesinde bulunduran bu sevimli dergi, ilk işlerde görülen bazı aksaklıklara karşılık uzun süre meraklıları tarafından ilgiyle izlendi. Bu girişim sırasında Turing ve Otomobil Kurumu'nun hizmetine değinmeliyiz. Özgün araştırmalar konusunda, gazetelerde yayınlanan bir takım değerli yazıların kullanışsız gazete sütunlarında kalmasına razı olmayan kurum, yayınladığı *Belleten*'inde bunları tekrar yayınlamakla ekinimize ve bu arada tarihçiliğimize büyük bir hizmette bulunmuştur. Turistik hizmet diye aklımıza gelirse de, aralarında kaynak olarak kullanacağımız yazıların da bulunduğu bu derginin bir dizininin yapılmamış olması önemli bir boşluktur. Albert Gabriel, Tahsin Öz, Tayyib Gökbilgin gibi birkaç araştırıcının dışında belki dikkatimden kaçan bir iki kişinin daha kaynakçası hazırlanırken bu dergi taranmıştı. Bir bütün olarak ele alınmasını beklemekteyiz. 1950 yılı öncesinde belli başlı bir tarih dergisi yayınlanmadı. *Türk Yurdu, Resimli Şark, Yedigün, Fikir Hareketleri, Mülkiye (Siyasal Bilimler)* dergileri seçkin tarihçilere sütunlarını açmışlar ve tarih alanındaki çalışmaları tanıtmışlardır. Çoğunda ummadığımız konuların ele alındığını ve çeşitli görüşlerin arşiv ve kitaplık malzemesiyle pekiştirildiğini görmekteyiz. Bunlar arasında Mülkiye aynı zamanda kitap eleştirisini dü-

şün alanına getirmekle çok değerli bir hizmette bulunmuştur. Ömer Lütfi Barkan üstadımızın gerçekleştirdiği ve örnek olduğu bu girişim, ne yazık ki dergilerin çoğu tarafından uygulanmamıştır. Belirli bir ekin ortamı ve düzeyi yaratmada çaba gösteren bu dergiler, kişisel çabalar sonucu yayınlanmış, ancak devrin tek parti si veya devlet yönetiminden toplu satın alınma ve abone parası ile ayakta durmuşlardır.

Süreli popüler tarih dergileri 1950 yılından sonra hızlandı. Bir dünya savaşı sıkıntılarının atlatılması ve belirli bir refah devrinin açılması sonucu, halk tipi tarih dergileri birbiri ardından yayına sunuldu. Bu dergilerin de düzenli bir dizininin ve kaynakçasının yapılmamış olması, bizi bu aşamada da bir hayli etkiledi. Tarih alanında kaynakça hazırlayanların, bu dergilerden bazılarını taramakla beraber bir bütün olarak ortaya koymamaları çalışmalarımızı zorlaştırdı. Bununla beraber, bir dizi dergi arasında kısa bir gezinti yapmayı yerinde gördük. Tam anlamıyla insanı belirli bir tarih evresi içinde gezdiren bu dergiler arasında günümüze dek yaşayanı bulunmamaktadır. On yıllık bir süreyi geçen bile, büyük bir başarı sağlamaktadır. Bunun nedenlerini bir tarafa bırakıp, dergilere göz atacak olursak en baş sırayı *Resimli Tarih Mecmuası*'nın aldığını görmekteyiz. Türk basınının yıllarca sorumluluğunu taşıdıktan sonra bir süreli tarih dergisi çıkarma girişiminde bulunan Server İskit'in kurduğu İskit yayınevi tarafından yayınlanan bu dergi, tarihsel resimlerin büyük üstadı Münif Fehim tarafından hazırlanan kapaklar ve gravürler ile süslendiği için büyük bir ilgi görmüş, tarihe meraklı ve hevesli birçok kişi tarafından hararetle izlenmiştir. Hazırlanışı, düzeni, bulduğu ilginç konular ile büyük bir atılım içinde yayınını gerçekleştiren bu derginin sayfaları arasında ciddi hazırlanmış makalelerin sayısı az değildir. Yayınladığı ek (Kâmil Kepeci'nin Tarih Lûgati) ve fevkalâde sayılarla (Fatih Sultan Mehmed) da ilgiyi çoğaltan bu dergi, 7 ciltten sonra şekil ve görünüm değiştirerek yeni ekler (Dünya Tarihi) ve çok arzu ettiği Osmanlı Tarihi yayınına girişmekle yayıncılığa büyük bir değişiklik getirmiştir. Aynı devrelerde tarih adını almış dergilerin sayısında bir artma göze çarpıyor. *Tarih Dünyası* adı altında yayına başlayan ve gününün araştırmacılarına sayfalarını açan bir derginin 1953 yılında *Yeni Tarih Dünyası* adını aldığını ve yayınına bir süre sonra ara verdikten sonra 1964 yılında yeniden yayınlandığını görmekteyiz. *Tarih Hazinesi* diye çıkan bir başka dergi de bu kervana katılmıştı. Bu adını verdiğimiz dergiler belki ciddi bir bilimsel dergi havasına hiçbir zaman bürünmediler. Bununla beraber, pekalâ kaynakçalara geçecek yazıların da bulunduğunu, taradığımız zaman görmekteyiz. Reşat Ekrem Koçu, Çağatay Uluçay, Osman Nuri Ergin, Fuad Ezgü, Sermet Muhtar Alus gibi şimdi aramızda bulunmayan ve İbrahim Hakkı Konyalı, Süheyl Ünver gibi yaşları bir hayli ilerlemiş bulunan kişilerin yazıları bilimsel yöntemler açısından eleştiriye açık olmakla beraber, eğildikleri ve yayınladıkları arasında sonra ele alınmayanlar da vardır. Nazmi Sevgen tarafından daha 1950 yıllarında bile çok hassas olarak nitelendirilen sorunları nasıl bir cesaret ve bilimsel ölçüler içinde ele alındığını gene bu sayfalarda görmekteyiz. Bir kısmı kitap haline getirilmemiş (dışişleri ile mülki erkândan) bazı anıların gene bu dergilerde yayınlandığını bilmeyenler, boş yere aramalara girişmektedirler. Tarih dergileri arasında en büyük hamleyi, 1965 yılı Şubat ayında yayına giren *Hayat Tarih Mecmuası* yapmıştır. Güçlü bir parasal kuruluşa bağlanan ve ülkemiz düzeyine göre bir hayli ileri sayılan bir basım koşuluna sahip olan bu dergi, yayına girdiği andan itibaren dağıtım kolaylığına da sahip olduğu için memleketin en ücra köşelerine bile kolaylıkla yayılmış, geniş bir aydın çevre tarafından ilgiyle izlenen tarih dergisi olmuştur.

Yıllarboyu Tarih Dergisi'nin kapağı.

"Donanma" Dergisi'nin kapağı.

Barbaros Hayreddin, Cem Sultan gibi epey sayı süren dizilere de yer veren bu dergi, on yıl sonra güzel bir dizin yayınlamakla kendisinden öncekilere bir üstünlük sağlamıştır. Güzel resimleri, göz alıcı tabloları, illerimize ait düzenli bilgileri ve ayrıca meraklıları tarafından her zaman için okunacak konuları seçmede çok isabetli davranan bu derginin etkinliği, ülkemizin içine girdiği bazı bunalımlı dönemlerde ortadan kalkmış ve adına eklediği Edebiyat sözcüğü ile tarih alanından çekildiğini ilân ederken, yeni yazılar hazırlatmak şöyle dursun altmış-yetmiş sene önceki dergi ve gazetelerin yazılarını tekrar yayınlamak gibi bir acaib tutumla meraklılarını hayret ve üzüntü içinde bırakmıştır. Son olarak göstereceğimiz tarih dergisi güçlü bir yayın holdinginin dergisi olan *Yıllarboyu Tarih Dergisi*'dir. Şimdiye kadar yayınlananlardan daha büyük bir boy ve basım şekli ile ortaya çıkan bu dergi, gazetecilik havası ile de okuyanları yormadan tarih verilerini geniş bir kitleye tanıtmaktadır. Bu çalışmanın daha uzun ömürlü olmasını beklemek her meraklının hakkıdır.

Buraya kadar saydıklarımız arasında atladığımız bir iki tane daha süreli yayın çıkabilir. Bunu bir kütüphaneci açısından ele almadım. Tarih merak ve zevkini bu dergilerden almış bir kişi olarak, bu tarz süreli yayınlardan neler bekleyen bir kişi olarak *Tarih ve Toplum* dergisinin şimdiye kadar yapılan olumlu girişimleri örnek almasını ve yayınlandığı süre kadar da etkili olmasını dilemekteyim. *Belgelerle Türk Tarihi* gibi erbabının bile izlemekte bazan zorluk çektiği, yoran bir dergi de olmamasını, "bu da yazılır mıymış?" dedirtmemesini beklemekteyiz. Son yapılan bilimsel çalışmaları olanaklar sınırı içinde geniş bir aydın kitleye yayma görevi üstlenmesini ilk başta arzu edenlerdeniz. Fen ve matematik alanlarında yapılan yeni buluşları aydınlara tanıtan yayın ve dergileri gördükçe tarihçiliğimizin de bunu üstlenmesini yıllarca bekleyip durduk. Bir an için, tarihte ne yenilik getirilecek diye bir tereddüd akla gelebilir. Bu konuyu da ayrı bir makale halinde ele almayı düşünmekle beraber, tarihin pekalâ dinamik bir ilim olduğu ileri sürerek ortaya çıkıyorum. Kitaplık ve belgeliklerimizde yapılan çalışmalar bilimsel dergilerimizin düzeyini bir hayli yükseltmiştir. Başta "Belleten" olmak üzere üniversitelerimiz tarafından çıkarılan tarih dergileri bilinenleri tekrar etme dışında tarihimizin belirli dönemlerine bir hayli yeni bilgiler getirmiştir. Bunları belirli bir uslûpla aydınlara ve yeni meraklılara tanıtma görevi, yaygın süreli tarih dergilerine ve gazetelere düşmektedir. Gerçi bir İkdam ve Akşam gazetesi bir daha ülkemize gelemiyecek karakterde gazetelerdi. Günümüzde gazetelerin işlevini değiştirmesi karşısında, tarihçilere yeni görevler düşmektedir. Ahmed Refik Altınay, Reşad Ekrem Koçu, Çağatay Uluçay gibi şimdi rahmetle andığımız araştırıcılar devirlerini atlıyarak bilimsel çalışma yanında aydınları yeni tarih hareketlerinden ve belge varlığından haberdar etmişlerdi. Günümüzde bu görevi üstlenecek potansiyel vardır. Yeterki iyi bir organizasyon bunları kanalize edebilsin. Yukarda adını verdiğimiz dergilerin hatalarından birisi de yıllarca aynı şekilde ve belirli kalemlerle çıkmasıdır. Görünüm bilimsel dergiler için vazgeçilmez bir şey ise, okurların göz zevkine de hitap etmek dergilerin görevidir. Belirli dönemlerde boyutları, kağıdı ve hatta basımevini değiştirerek okurları yeniliğe itmek ve arayış içindeki yeni insanlara yeni bir şeyler verebilme çabaları, yayıncıyı da çağdaş yöntemleri öğrenmeye sevkedebilir. Yazı ailesinin devamlı çoğalması ve yazı verenlerin nicelik ve nitelik bakımından değiştirilmesi gibi önerilerimiz belki ilk dergide uygulama ortamı bulamıyabilir. Bununla beraber, daima umut dolu bir kişi olarak en az bir nesil sonra bu önerilerimizin dikkate alınacağına ve yayın alanında seviyeli tarih dergilerinin bulunacağına inanıyorum. Arkeoloji alanında son zamanlarda orta çıkan süreli derginin varlığı, umutlarımı daha da arttırmıştır. Şimdi çoğunda tarih bölümünün bulunduğu 25 üniversiteli ülkemizde bu koşulları benimsemiş tarih dergilerinin okur çevresi bulacağınıbenim kadar dergi yöneticileri de bilmektedirler. Avrupa'daki benzerlerini gıpta ile seyrettiğimiz süreli yaygın tarih dergilerinin, artık belirli bir ekonomik aşamaya gelen ülkemizde çeşitli yönleriyle gerçekleşeceğine umutla bakmaktayız. Yazıların salt akademik açıdan değil, okurları yormayacak tarzda yazılması, ilginç ve değerli belgelerin yayını, ilgimiz bulunan ülkelerin tarihlerinin belirli dönemlerinin yazılması, tarihimizin derinliği kadar, üzerinde yaşadığımız Anadolu hakkında da yeni bilgilerin verilmesi kanımca derginin yayın hedefleri arasında olmalıdır●

★ *Yazarın, Cumhuriyet döneminde çıkan akademik nitelikli bilimsel tarih dergileri üstüne hazırladığı bir başka yazı da,* Belleten'*de yayımlanmak üzere Türk Tarih Kurumu'na verilmiştir. Böylelikle, yaygın (popüler) dergilerin tanıtıldığı buradaki makaleyle birlikte, süreli tarih yayınlarının tümü kapsanmış olmaktadır.*

Tarih ve Toplum

BİLGİ YAYINEVİ

M. Hasaneyn Heykel
KAHİRE DOSYASI 350.– Lira

Yuriy Aşatoviç Petrosyan
Sovyet Gözüyle JÖNTÜRKLER 400.– Lira

Bilge Umar
İZMİR'DE YUNANLILARIN SON GÜNLERİ
400.– Lira

Ergun Aybars
İSTİKLAL MAHKEMELERİ 300.– Lira

Feroz ve Bedia Turgay Ahmad
TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ POLİTİKANIN AÇIKLAMALI KRONOLOJİSİ (1945 - 1971)
500.– Lira

Mete Tunçay
TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR (1908 - 1925)
850.– Lira

Gotthard Jaschke
YENİ TÜRKİYE'DE İSLAMLIK
350.– Lira

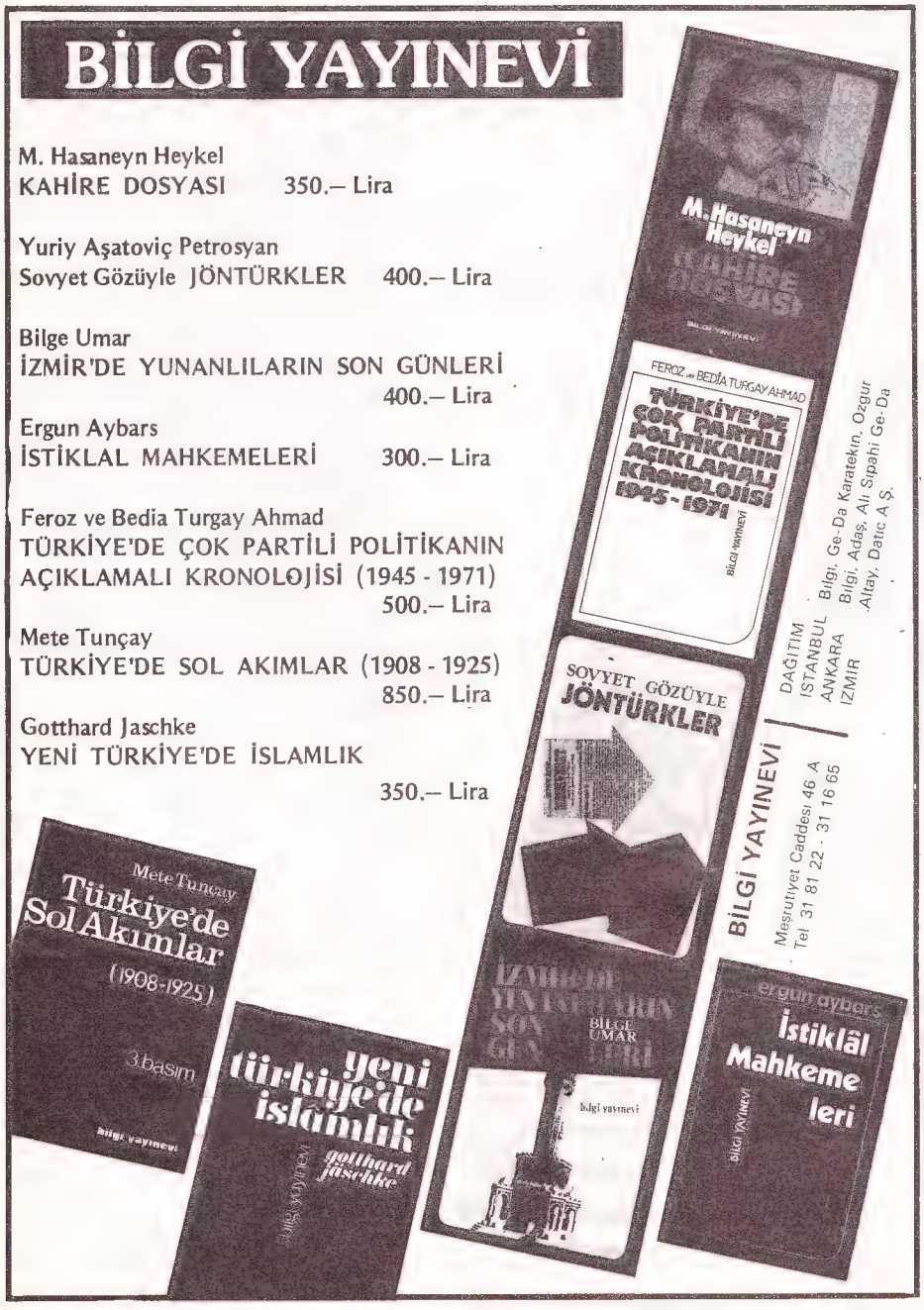

DAĞITIM
İSTANBUL Bilgi. Ge.Da Karatekin, Ozgur
ANKARA Bilgi, Adaş, Ali Sipahi Ge.Da
İZMİR Altay, Datıc A.Ş.

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Caddesi 46 A
Tel 31 81 22 - 31 16 65

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

Kurucusu ve
Genel Yayın Yönetmeni
Nezih BAŞGELEN

Deneme, Eleştiri ve Anı Dizisi:
TÜRK ve İSLAM SANATI ÜZERİNE DENEMELER
Doğan Kuban

KARŞITI ARAMAK
(Sanat Tarihi Yazıları)
Sezer Tansuğ

Eski Anadolu Uygarlıkları Dizisi
HİTİT MİMARLIĞI
Wulf Schirmer

Araştırma, İnceleme ve Belgeleme Dizisi
ONAR DEDE MEZARLIĞI ve ŞEYH HASAN ONER
Dr. İsmail Kaygusuz

Müze, Sergi ve Koleksiyon Katalogları Dizisi
İst. Arkeoloji Müzesindeki
BÜST ŞEKLİNDE KANTAR AĞIRLIKLARI
Yıldız Meriçboyu
Sümer Atasoy

Prehistorya, Arkeoloji, eskiçağ Tarihi, Sanat Tarihi, Etnoğrafya, Numismatik konularında inceleme, araştırma ve haber yazılarını içeren ülkemizdeki ilk ve tek yayın

ARKEOLOJİ ve SANAT DERGİSİ

Ankara Cad.227/4 Kefeli Han
Sirkeci - İSTANBUL
Tel: 527 30 00

Amerikan Hikayeleri Antolojisi

Derleyen: Tomris Uyar

İletişim Yayınları Dağıtım: YA.DA A.Ş. Dr. Şevki Bey sok . No:6 Divanyolu - İSTANBUL Telefon: 520 74 72

Avusturya'ya müzik getirmek

Baştarafı 47. sayfada

Türk ordularından Avrupa orkestralarına geçen çalgılar:
A. Kudüm (bas davul)
B. Tokmak
C. Davula alttan vurmaya yarayan değnek
D. Nekkâre
E. Ziller
F. Nefir
G. Nısfiyye (Zurna)

yana'da hâlâ sesini anlatan 'Tschinellen' adının verildiği ziller de kısa zamanda öylesine yaygınlaşmışlardır ki, Viyana'daki çalgı yapımcıları, bütün Avrupa'dan yağan siparişleri karşılamak için bunların üretimine girişmişlerdir. Aynı şekilde, o zamana değin bilinmeyen bas davul da -tıpkı üçgen ve tef gibi- Batı orkestralarına girmiştir.

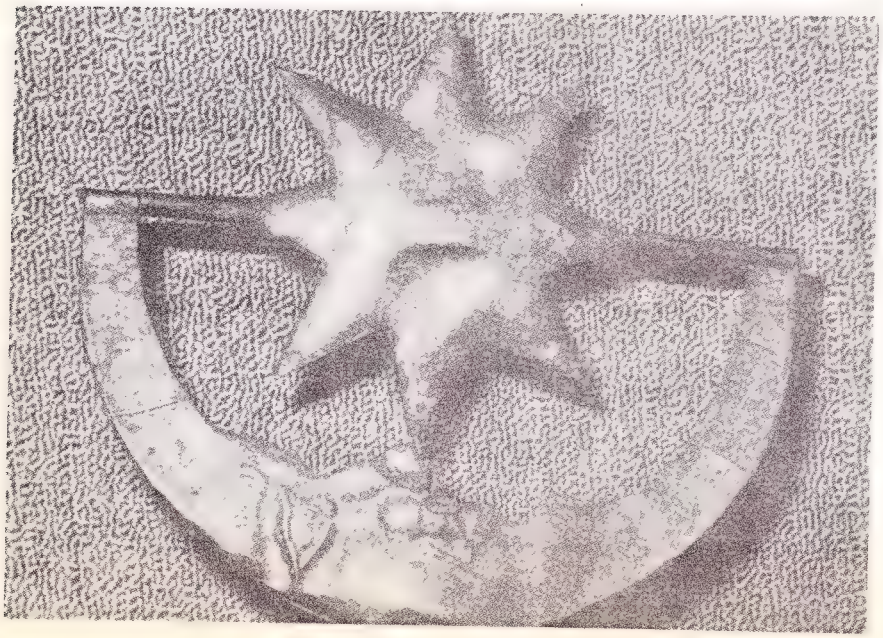

Bütün bu sazlarla, "alla turca' müzik moda olmuş, dönemin en önemli yerli çalgısı olan piyanoya bile, bas davul, üçgen ve zillerin eşlik edebilmesi için ek pedallar takılmıştır.

1784'de Leopold Mozart kızına yazdığı bir mektupta, yolculuk giderlerini 'Türk müziği' ile karşılayan bir Karmelit rahibinden söz etmektedir: "elleriyle Kitharra çalıyor, ağzıyla üflüyor, sağ ayağıyla Türk davuluna ve zillere vuruyor, sol ayağıyla Rutenschläge'yi ve aynı zamanda üçgeni dövüyor. Sonra değiştirip ayaklarıyla çelik Gelächter'e vuruyor, zaman zaman da bir tüpün yardımıyla Orman kornasını ve Basonu üflüyor..."

Mozart'ın Kitharra dediği, her halde Türk kanunu'dur. 'Stile Rutenschläge'de bas davula alttan vururdu; çelik Gelächter ise 'Türk hilali'nde kullanılana benzeyen bir vurmalı sazdı, sonradan Mozart'ın "Sihirli Flüt" operasındaki 'Papageno çanları' olmuştur.

Bununla hemen hemen zamanın 'music alla turca'sının doruğuna ulaşmış bulunuyoruz; yani, Viyana kuşatmasından yüzyıl kadar sonra, 1781'de ilk temsili yapılan, Wolfgang Amadeus Mozart'ın sevilen "Il Seraglio" (Saraydan Kız Kaçırma) operasına. Fakat ondan önce de, İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'da bu tür müzik yazan birçok besteci vardı, hatta Mozart'ın kendisi de 'music alla turca' bestelemişti.

İlk 'çağdaş' Türk konulu opera, Viyana'nın kurtuluşundan yalnızca üç yıl sonra Hamburg'ta oynanan Johann Wolfgang Franck'ın "Kara Mustafa"sıdır. Müzikteki diğer Türk motifleri önceleri Avrupa'dan gelmemiş, Fransa ve İtalya'da görülmüştür; bunun nedeni, savaş ve yıkımın yarattığı şokun geçmesi için Avusturya'ya uzun bir zaman gerekmesiydi.

Fakat yıllar geçtikçe, Masonluğun da etkisiyle, besteciliğe gitgide daha çok uzlaşma havası girmiş ve kötü yürekli, hain müftüler imgesinin yerini yüce gönüllü sultanlar almıştır. Böylece, Osmanlı ordularının yapamadığını 'alla turca' müzik yapmış, Avrupa kıtasını fethetmiştir●

Çevgân

Ziya Osman, Cevdet Kudret ile Beyoğlu'nda dolaşırken...

Bu yazının konusu olan Ziya Osman (Saba) gibi, yazarı Cevdet Kudret de (bir süre "Solok" soyadını kullanmış, sonra "Kudret"i soyadı almıştır), Cumhuriyet dönemi Edebiyat Tarihimizdeki YEDİ MEŞ'ALECİLER'dendir. Grubun oteki üyeleri, Sabri Esat (Siyavuşgil), Kenan Hulusi (Koray), Vasfi Mahir (Kocatürk), Muammer Lütfi ve Yaşar Nabi (Nayır) idi. bu yedi genç şair, 1928'deki ortak yapıtları Yedi Meş'ale'*den sonra, Yusuf Ziya Ortaç'ın çıkardığı* Meş'ale *dergisinde yazarlardı.*

Meraklı okuyucularımıza, Giacomo E. Carretto'nun birkaç yıl önce Orient Moderno *dergisinde yayımlanan Italyanca iki makalesini haber vermek isteriz; cilt LV (1975), s. 483-502: "Un'avanguardia letteraria turca del 1928-Meş'ale" ve cilt LVI (1976, s. 289-354: "Ancora su Meş'ale."*

Ölümünün
27. yıldönümünde

Ziya Osman'dan kalan

CEVDET KUDRET

Mâzi köyünde, hatıralar gölgesinde kal! (Yahya Kemal)

"Ölümünün 25'inci yıldönümü" demişlerdi de, şaşıp kalmıştım. İnsan, günlük hay-huyun içinde zamanın farkına varmıyor; birtakım ıvır zıvırla dolduruyor günlerini. Sonra bir de bakıyor...

25 yıl bu. Genç bir ozanın üne kavuşabileceği koskoca bir zaman dilimi. Ama ben farkına varmamışım...

Ben farkına varmamışım ama, Ziya yıllarca önce bunu sezmiş olacak ki, şiir kitabına *Geçen Zaman* adını vermiş...

Zaman geçmiş, vücudumuz yıpranmış, eskimiş de olsa, kimi acılar var ki eskimiyor; daha dünmüş gibi, taptaze yaşıyor. Benim için, Ziya'yı kaybetmenin acısı da öyle. Belki de o yüzden farkına varmadım zamanın...

Ölümünün 25'inci yıldönümü dolayısıyla radyo ve televizyonda anma programları düzenlenecekmiş. Radyo için benden de bir konuşma istediler. Yakın arkadaşı olduğumu biliyorlar ya. Onun için istediler herhalde. Bir şeyler söyledim. Birlikte büyüdüğü yeğeni ile de konuşmuşlar. Aile içindeki yaşayışını anlatmış. Neler dediğini çok merak etmiştim. Ama her iki konuşma da yayınlanmadı. Birtakım önemli kişilerin şairane laflarıyla süre doldu, bize zaman kalmadı. Dedim ya, zaman hep geçiyor, onu bir türlü kullanamıyoruz....

Ziya da böyleydi. İçinde bulunduğu zamanı kullanmadı, hep çocukluk zamanının anıları içinde yaşadı. "Yalnız bırakmayın beni hâtıralar!" dedi; çocuk dizlerindeki yaraların yeniden açılmasını diledi. Bir yazarımızın dediği gibi, çocukluk zamanı onun için bir "arz-ı mev'ûd"du (A.Ş. Hisar). Annesiyle, babasıyla, okul arkadaşlarıyla birlikte yaşadığı günler. Mutlu günler. Başka mutluluk aramadı...

Mala, mülke, paraya, pula boş verdi. Bir şiirinde şöyle der:

Rabbim, ben yalnız zeytin ve ekmek istiyorum
(Her Zamanki Yolumda)

Denebilir ki, o sadece şiirle beslendi, şiir yedi, şiir içti.

"Mekteb-i Sultanî"ye (Galatasaray Lisesi) girişinin daha ilk yıllarında, *Petit Larousse*'un sonundaki biyografya notlarını okumaktan hoşlanırmış. Edebiyat hevesi o zaman başlamış. Sözlüğün sonundaki *Zola* sözcüğünün yanına, gizlice, *Ziya* diye yazmış. Böylece, *Zola, Ziya* olmuş.

Sanata geçiş döneminin hazırlığını bir şiirinde ne güzel anlatır:

Bugün gibi hatırımda
İlk gün, ilk ders, ilk hece.
Şiirler yazmak için öğrendiğim güzel Türkçe.
(Ben de)

Bu sanat tutkusu, yaşamının sonuna kadar sürdü.

Ne var ki, ölümünden sonra yazılan bütün yazılarda onun şiirinden çok kişiliği üzerinde duruldu; şiiri ile kişiliği birbirine karıştırıldı; denebilir ki, şiirleri, kişiliğinin yüzü suyu hürmetine sevilmiş gibi görünüyordu:

...İnsan yönünün sanatçı yönünden daha da güçlü olduğunu gördüm... İyilikle dolu bir kalbi vardı... O güne değin pek sevmediğim şiirlerini de bu olağanüstü insan kişiliğinin içinde görmeğe başladım...
(O. Hançerlioğlu)

Ziya Osman'dan Kalan

...Bütün hayatı tertemiz geçti... Bu şiir ve hikâyeler onun hayatına ve kişiliğine o kadar bağlıydı ki...
(B.S. Kunt)

...Yüreği iyilikle dolu bir kişi...
(S.K. Aksal)

Ziya Osman deyince, benim aklıma tertemiz, pırıl pırıl bir şeyler gelirdi... Ne varsa dünyada en temiz, o gelirdi.
(Yaşar Kemal)

...Ziya Osman gerçekten çok bir düştü benim için... Alabildiğine iyi, alabildiğine yüce, alabildiğine tatlı, güzel, rahatlık veren bir düş...
(T. Yücel)

...Bazan olmayacak bir hayale kapılır, üstünde Ziya yaratılışında insanların yaşadığı bir dünya tasarlarım. Aman Allahım, o nasıl bir iyilik ve mutluluk dünyası olurdu! Ne kavga, ne dövüş, ne haset,ne kin! Yalnız sevgiden, barıştan yapılmış bir dünya.
(Y.N. Nayır)

Aslında kendi kişiliğini en iyi yine kendisi anlatmıştı. Bir şiirinde demişti ki:

İyilik.. Ürperişi vücutta ruhun.
(İyilik)

Hiçbir söz, onun kişiliğini bu dizeden daha güzel anlatamaz. İnsanoğlunun çıkar düşkünlüğü, hoyratlığı,acımasızlığı karşısında ürperen bir ruhtu o, eşine az raslanır bir ruh... Bir manevî temizlik, bir iyilik örneği...

Ne var ki, söylenenleri okuyunca, içimde bir kuşku belirmişti. Ben duygusallığımın dışına çıkıp karar veremiyordum. Şiirden anlar sayılanlar, açıkça bir şey demiyor, hep yan çiziyorlardı. Sonunda, aradığım açık sözlü yazarı buldum. Sayın Nadir Nadi, Ziya'nın ölümünden yedi yıl sonra bastırdığı bir anı kitabında, Ataç'tan söz ederken, Ziya ile ilgili ortak görüşlerini yazmıştı:

...Öteden beriden konuştuk. Şair Ziya Osman Saba yeni ölmüştü. İyi bir arkadaş, duygulu bir insan olan Saba'nın kaybına ikimiz de yakındık. Uzaktan uzağa onunla ilgilenmiş, sağlık durumunu izlemişti. Acıyorduk Ziya Osman'ın ölümüne. Fakat ozan olarak edebiyatımızda öyle ahım şahım bir yer tutamayacağını da kabul ediyorduk.
(Perde Aralığından, 1964, s.)

Konu aydınlanmıştı. Artık yan tutmadan düşünebilirdim. Sayın Nadir Nadi bir ölçüde haklı idi, "şiir uzmanı" sayılan Ataç da öyle...

Gerçekten de, ilk dönem şiirlerinde yer yer bir tutukluk, bir kekemelik vardı:

O gün bana gelmiştin babamdan daha yakın.
("O"nsuz)

Öyle istiyorum ki bu akşam biraz sükûn.
(Her Akşamki Yolumda)

Olacak kalplerinde bir azabın ateşi.
(Gece, Ay ve Köpekler)

Bugün her şey mi sustu, yoksa ben miyim sağır?
(Akşam)

Ölçekli, ayaklı şiir yazdığı o dönemde ölçeği henüz alt edemiyor *ah, er, en, bir, bar,* vb. gibi sözlerle dizelerde hece sayısını doldurmağa çalışıyordu:

Ebedî bir sahilde ah **tekrar tadacağız**
(Artık Yaşamak İçin)

Öğret bize, yarabbim, ah **onsuz yaşamayı.**
("O"nsuz)

Bahçemiz sulanmış, ıslak her **çiçek.**
(Bir Oda, Bir Saat Sesi)

Bana bahsediyorlar en **sonsuz iyilikten.**
(Bu Sakin Öğle Vakti)

Benim işte kalmamış önümde bir **sevincim.**
(Yağmurlu Bir Günde)

Bak **içerim kanıyor o günleri anınca.**
(Yaşadım, Bitti Artık)

Kimi zaman, ayak hatırı için de tutuk, hattâ şiveye aykırı birtakım söyleyişlere rastlıyoruz.

Sabahınla her rüya yine kalacak yarı
.....kaldırımları
(Sabah)

Bir örnek daha:

Esmer güzeli hemşirem,
Gidecek, sürmeden bir dem:
Verem.
(İhtiyar, Çocuk, Hizmetçi vs.)

Dizeyi ölçeğe uydurmak, ya da ayağı tutturmak için doldurma ve yersiz sözcüklere en ünlü ozanların şiirlerinde bile raslarız. İşte Yahya Kemal'den birkaç örnek:

İçlen! **Soğuk ellerle hazin alnını sar da,**
Yâd et ki seviştikti ilâhî Adalarda.
(Şarkı)

İnsan başkasının buyruğu ile, ya da kendi isteği ile içlenir mi? "Bugün biraz içleneyim" (hüzünleneyim) der miyiz?

Dalgın geceler! El ele geldik yarınızda,
Sallandık o şen kızla salıncaklarınızda.
(Şarkı)

İşte, ayak zoruyla kullanılmış yersiz bir sözcük: *yarınızda.*

Yar, dik kıyı, uçurum demektir. Dimdik inen bir yerde salıncak kurulmaz. Ayrıca, *ilâhî adalar, o şen kız* tamlamalarındaki sıfatlar da, dizeyi ölçeğe uydurmak için kullanılmış doldurma sözlerdir.

Yollarda kalan gözlerimin nûrunu yordum.
(Telâkî)

"Gözü yolda kalmak" bir deyimdir. Güzel. Ama, gözlerin "nurunu yormak" ne demek oluyor? Ozanımız, "yolunu gözlemekten gözlerim yoruldu" demiyor da, kulağını arkadan gösteriyor. Niçin böyle garip bir söyleyişe başvuruyor? Niçini belli: Biraz aşağıda kullanacağı *diyordum* sözüne ayak düşürmek için.

İnsan, alışkanlıkla farkına varmıyor, ünlü şiirleri gürül gürül okuyup geçiyor. Ama günün birinde birdenbire uyanıyor, aykırılığı, zorakiliği görüyorsunuz.

Bir sanatçı için başkasının kusurları bir mazeret sayılmaz elbette. Ne var ki, Ziya Osman, sanat yaşamının ilk döneminde dahi, o yoldaki kusurların yanında, bütün has ozanlarda olduğu gibi, çok başarılı dizeler de yazmıştır:

En güzel, en bahtiyar, en aydınlık, en temiz
Ümitler içindeyim, çok şükür öleceğiz...
(Rabbim Nihayet Sana)

Verlaine, "Musiki, her şeyden önce musiki" demişti ya. O kuramın en başarılı örneklerinden birini görüyoruz bu dizelerde.

Bir örnek daha vermek istiyorum. Baudelaire'in sık sık işlediği o "el değmemiş gibi mavi, derin, berrak... Aydın bir gök altında her şeyin aşk, lezzet" olduğunu söylediği bir düşsel ülke, o "kokulu cennet" özleminin bizim edebiyatımıza yansıyan çok güzel iki örneği vardır; bunlardan biri, Ahmet Haşim'in *O Belde* adlı şiiri, öteki de Ziya Osman'ın *Orda da Geçiyor Günler* şiiri. Burada, o şiirden birkaç dize aktaracağım:

Ah, şu ufkun arkasında,
Sonsuz bahar havasında,
İşitiyorum kuşların,
Kuşların ötüştüğünü,
İşitiyorum bir narın
Çatlayarak düştüğünü...
(Orda da Geçiyor Günler)

Ölümünün 25'inci yıldönümünde anılması, beni, Ziya üzerinde yeni baştan düşünmeğe yöneltti. Zamanlarında büyük ün almış nice sanatçılar (Cenap Şahabettin, Mehmet Rauf, vb.) unutulup gitmişken, Ziya'nın anılması bana anlamlı geldi. "İyilikle dolu bir kalbi" olması, "bütün hayatının temiz geçmesi", vb. gibi erdemler, bir sanat adamının yıllar sonra anılması için yeterli değildir. Sık sık işlediği ana, baba, arkadaş sevgisi; ölülerine kavuşmayı umduğu öbür dünya özlemi; nişanlılık, evlilik, babalık mutlulukları; bütün insanları kapsayan sevgi cömertliği, vb. gibi temalar da yetmez... Aynı temaları yıllardan beri kim bilir kaç kişi işlemiş. Ama onların hiçbirini bugün anımsamıyoruz. Onun şiirlerini "kişiliğinin içinden görmek...", "hayatına ve kişiliğine bağlı..." bulmak gibi görüşleri bir yana bırakarak, söz konusu temaların nasıl işlendiği üzerinde durmak gerekir. Sanat adamlarının yaşamlarını, kişiliklerini keşki hiç bilmesek. Tıpkı Homeros gibi. *Iliada* ile *Odysseia* destanlarının yüzyıllardan beri beğenilmesi, Homeros'un şöyle ya da böyle bir kişi olmasından dolayı değil...

Ziya'nın kişiliğini bir yana bırakarak, çocukluk yıllarına özlem, bütün varlıkları sevme, barış ve mutluluk isteği, gelecek günlerde beklenen umutlar, sonbahar bahçelerinden gelen hüzün, ömrün kısalığından duyulan üzüntü, dünyadan ayrılma hazırlığı, vb. gibi temaları işleyen birkaç dizesini okuyalım:

Açılın, açılın tekrar
Çocuk dizlerimdeki yaralar
(Geçen Zaman)

Yollarda insanları, kuşu, köpeği,
Öğreniyorum yeni baştan sevmeği.
(Hayret)

Ne varsa göreceğiz, baharı, güzü,
Her saadet senin altında gökyüzü.
(Hayat Cümbüşü)

Bir ağaç gölgesi, bir rüzgâr öteden,
Allahım! dünyandan bir karış toprak,
Kavgasız, gürültüsüz, üstünde
Mesut olunacak.
(Yeryüzünde)

Beni bırakma kalbim, kalbim sen bana söyle,
Kalbim, ümitlerinin bana en güzelini.
(Baharı Beklerken Yazılmış Şiir)

Dinle solgun bahçenin kalbe anlattığını
Ağacın yaprak yaprak, havuzun damla damla.
(Bu Vakitsiz Giden Yaz)

Ha yazı, ha kışı geceyle gündüzün,
Kim bilir kaç günü kaldı
Ömrümüzün.
(Kim Bilir)

Hareket edeceğiz!.. Kalbim, dünyayı unut;
Dağlar, kırlar, elveda; gün, hakkını helâl et!
(Yaşamak Bundan Sonra)

Şiirlerin bütününü alamadığım için, birkaç dize aktarmakla yetindim. Ragıp Paşa'nın dediği gibi, "Eğer maksûd eserse mısra-ı berceste (seçkin dize) kâfîdir". Kaldı ki, sadece birkaç dize değil, "berceste" epey şiir var kitaplarında. Birkaçının adını veriyorum:

Ben de, Orda da Geçiyor Günler, Kanat, Bu Vakitsiz Giden Yaz, İstanbul, Bir Yer Düşünüyorum, Bu Rüzgâr, vb...

Bunlar, değerli iki yazarımızın söylediklerinin tersine, Ziya'nın "ozan olarak edebiyatımızda ahım şahım bir yer tutması"için yeterlidir. Ölümünden 25 yıl sonra anılması da bunu gösterir.

"Sanat adamlarının yaşamlarını, kişiliklerini keşki hiç bilmesek" dedim ya. Bildikten sonra da, büsbütün bilmezlikten gelemiyor insan; kendi koyduğu kuramı yine kendisi bozuyor. Ziya'ya karşı, duygularımı hepten bir yana itme olanağım yok.

İlk dönem şiirlerinde gördüğümüz öbür dünya özlemine karşılık, yakalandığı kalp hastalığından sonraki şiirlerinde, dünyanın güzelliklerine dört elle sarılmak, "bir nefes daha çekmek" isteği görülür. Onun *Bu Rüzgar* adlı şiiri, edebiyatımızda yaşama tutkusunu anlatan şiirlerin en güzelidir. Der ki:

Bu rüzgâr her vakit böyle esmeyecek
Gökte bulut, suda yelken, dalda çiçek.
Bir gün, bir gün var ki günden güne gerçek.
Çatır çatır servi, çıtır çıtır böcek.
Çek ciğerlerine, bir nefes daha çek.
Bu rüzgâr her vakit böyle esmeyecek

Ne yazık ki, bir nefes daha çekemeden gitti. En güzel, en verimli çağında servilerin çatırtısı arasına karıştı●

Kazanova'nın İstanbul anıları

"...ona verdiğim terbiye ile efendimizin bile kalbini fethedebilir. Çok iyi Rumca ve İtalyanca konuşuyor; harp çalarak... şarkı söylüyor; resim yapıyor, dantel işliyor ve her an için neşeli olan bir karakteri var... Bu kız bir hazinedir. Dilimizi, dinimizi ve göreneklerimizi öğrenmek için, bir yıl Edirne'de akrabalarımızdan birinin yanında kalmayı kabul edersen, onu sana veririm. Bir yıl sonra döndüğünde ve Müslüman olduğunu ilan eder etmez, kızım karın olur. Dayalı döşeli bir evin, efendileri olacağın uşakların ve seni bolluk içinde yaşatabilecek bir gelirin olur."

İNCELEME: SERHAN ADA

Giacomo Girolamo Casanova, 1725'de, Venedik'te, tiyatro oyuncusu bir ana ile soylu bir babanın gayrı meşru çocuğu olarak doğdu. Çocukluğu Venedik'te geçti. Padova Üniversitesi'nde okudu ve doktora yaptı. Gençliğinde din adamlığı ve askerliği denedi. Bunlardan çok daha farklı işlere girip çıktı. Kumarhane işletti, noter memurluğu, kütüphanecilik, elçilik kâtipliği, tiyatroculuk, kemancılık yaptı. St. Petersburg'dan Madrid'e tüm Avrupa'yı dolaştı. Kentlerden kovuldu, prenslerin himayesine girdi. Yerine göre şarlatan, filozof ya da çılgın âşık rollerine girdi.

Matematikten siyasal polemiğe pek çok konuda yazdı. En fazla tanınan ve kuşkusuz en önemli yapıtı olan *Anılar*'ı (kendi deyişiyle "Hayat Hikâyem") Waldstein Kontu'nun kütüphanecisi olduğu sırada 1789-90'da Fransızca olarak yazmaya başladı. 1798'de ölmeden kısa süre önce yayınlamak için girişimde bulundu. Başaramadı. Ölümünden sonra, mirasçıları 1821'de elyazmalarını ünlü Alman yayıncı F. Brockhaus'a düşük fiyatla sattılar. *Anılar*'ın aslına en yakın metni 1826-27'de Dresden Üniversitesi'nde Fransız Edebiyatı profesörü olan Jean Laforgue'un düzeltmeleriyle birlikte yayınlandı. Laforgue'un bugün işgüzarca görülebilecek müdahalesine karşın, Saksonya'da ve Fransa'da sansürün takibine uğramaktan kurtulamadı. Casanova'nın kaleminden çıkan metnin aynen yayınlanması ise ancak 1960'da yine Brockhaus yayınevi tarafından gerçekleştirildi. (*)

Casanova'nın yaşadığı dönemde Venedik Cumhuriyeti son demlerini yaşamaktadır. (1797'deki Fransız işgali ile yıkılacaktır.) Akdeniz'in bu ticaret imparatorluğundan geriye yalnızca debdebe, lüks ve giderek sonsuzlaşan karnaval kalmıştır. Bu ortamda yazmak eylemi Casanova gibi biri için "eğlence arayışı içinde, kentin meydanlarını dolduran insan kalabalığının uzağında duran" (1) soyluların arasına katılmada bir araç olmaktadır. Aynı zamanda da artık Akdeniz'de en güçlü donanmaya sahip olmayan Venedik'in Goldoni'nin oyunları ve Vivaldi'nin müziğiyle Avrupa'da bir serap olabilmesi gibi Casanova da "yazarlığı" sayesinde tüm Avrupa kentlerinde kendine seçkinler arasında bir yer bulabilmiştir.

Giacomo Girolamo Casanova

Avrupa'da, Venedik'in çöküşünün en parlak simgelerinden biri olan Casanova ve onunla birlikte *Anılar*'dan en fazla sözedildiği dönem, kıtasal bir çöküşün yaşandığı XX. yüzyıl başları ve özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasıdır. Casanova ve *Anılar* kâh yerin dibine batırılmış, kâh göklere çıkarılmış ama bununla da yetinilmeyip eleştirmenler ve "Kazanovistler" *Anılar*'da yeralan tek tek olayların gerçekliğini araştırmaya ve değerlendirmeye koyulmuşlardır. Gerçekten, *Anılar*'daki pek çok olay ya da kişinin gerçekle tam olarak çakışmadığı söylenebilir. Ama asıl ilginç olan insanların (özel)yaşamlarını yazmalarının fazla önem taşımadığı bir dönemde, kişiliği hiçbir tarihsel özellik taşımayan bir insanın kendini anlatmağa çalışmasıdır.. *Anılar*'da tarihsel kişilerden söz edilse bile, bunlar daima geri planda kalırlar. *Anılar* bir yandan yazıldığı dönemle ilgili beklenmedik ipuçları verirken bir yandan da Casanova'nın tutkusuna uygun olarak romana yaklaşmaktadır.

Bu roman-yaşam öyküsü karışımı metinde, Casanova'nın kendine özgü yaklaşımıyla İstanbul'u ve Osmanlı yaşama biçimini nasıl algıladığını kısaca anlatmağa çalışacağız.

İstanbul'la Karşılaşma

Casanova, İstanbul'a, Venedik Cumhuriyeti şövalyelerinden Venier'in maiyetinde Korfu Adası üzerinden gelmiştir. Geliş tarihi 1741 ya da 1744 olabilir. Kendisi İstanbul'la ilk karşılaşmasını şöyle anlatıyor: "Elverişli rüzgârlarla sekiz ya da on günde Çanakkale Boğazı'na geldik: oradan, Türk sandalları gelip bizi İstanbul'a götürdüler. Bu kentin bir fersah uzaklıktan şaşırtıcı bir görünüşü var ve öyle sanıyorum ki, dünyanın hiçbir yerinde bundan daha hayranlık verici bir manzara bulunamaz." (2)

Bu şaşkınlık ve hayranlık karışımı duygular yerini kısa sürede, Hıristiyan kültürü ve değerleriyle yoğrulmuş bir Venedikli'nin Bizans'ın düşüşü ve böylece Roma İmparatorluğu'nun dünyadaki son uzantısının da ortadan kalkması ile ilgili düşüncelerine bırakmaktadır.

Casanova, önce Pera'daki Venedik Sarayı'na sonra da havaların sıcak olması nedeniyle Venedik *Balyozu* (elçisi) Dona'nın Büyükdere'de kiraladığı yazlık köşke yerleşmiştir. Kendisine kente geldiğinde ilk hatırlatılan şey Balyoz Dona'nın izni olmadan ve yanında bir yeniçeri bulunmaksızın sokağa çıkmamasıdır. Casanova, *Anılar*'ını kaleme aldığı 1790'ların başında, belki de 1774 Kaynarca Anlaşması'yla sonuçlanan Türk-Rus Savaşı'nı imâ ederek durumun değiştiğini şöyle anlatıyor: "Ruslar Türkler'e daha o zaman hadlerini bildirmemişti" (3). Casanova Osmanlı'ya hiç de dost gözle bakmamakta ve hatta ona karşı önyargılı görünmektedir.

Humbaracı Ahmet Paşa

Casanova'nın ilk tanıdığı "İstanbullu" Osmanlı, Humbaracı Ocağı'nda ıslahat hareketlerini gerçekleştirdiği için Humbaracı sanıyla tanınan Ahmet Paşa (Kont Bonneval)'dır. Kont Bonneval 1675'de doğmuş ve XIV. Louis'nin hizmetinden ayrılarak Avusturya'ya sığınmak zorunda kalmış bir Fransız soylusudur. Avusturya'da Prens Eugéne'in danışmanı olmuş fakat onunla da

---

** Biz bu yazıya temel olarak, Casonova uzmanı Rene Démoris'in girişini yazdığı 1744-56 dönemini kapsayan Laforgue baskısını alıyoruz. (Casanova, Memoires, 1744-1756, Paris, Garnier-Flammarion, 1977.)*

(1) William H. Mc Neill, Venezia, il Cardine d'Europa, (1081-1797), Roma, Il Veltro Editrice. 1979, s. 347.

(2) Casanova, Memoires, s. 19.

(3) Ibid.

anlaşamayıp Venedik'e gitmiştir. Babıâli'nin çağrısı üzerine Osmanlı İmparatorluğu'na geçmiş ve Müslüman olduktan sonra, kendisine beylerbeyilik verilmiş ve önce III. Ahmet, sonra da I. Mahmut zamanlarında Humbaracı Ocağı'nın yeniden düzenlenmesi için çalışmıştır. 1747'de İstanbul'da ölmüştür.

Casanova, bir dönme olan Bonneval'den istihza ile sözeder. İstanbul'a geldiğinin ertesi günü elinde Kardinal Acquaviva'nın tavsiye mektubu ile Paşa'nın evine gitmiştir. Başlangıçta, "hiçbir yabancıyla alışverişte bulunmamayı kendine ilke edinmiş" (4) olan Paşa'dan fazla ilgi görmez. Bonneval, Roma Kilisesi'nin tavsiye ettiği birine bir Müslüman olarak fazla yardımı dokunamayacağını söyler. Bunları söylerken de Fransız tarzında döşenmiş evinde ve Fransız giysileri içindedir! Paşa yine de her perşembe akşam yemeklerini birlikte yemelerini önerir ve böylece ona İstanbul'da gösterilebilecek herşeyi göstereceğine söz verir.

Kardinal'in mektubunda Casanova'dan edebiyatçı olarak sözedildiği için Bonneval ona kütüphanesini gezdirmiştir. Kütüphanenin raflarında kitap yerine şarap şişeleri durmaktadır. İslâm dininin bu konuda sınırlayıcı olduğunu bilen Kazanova'nın şaşkınlığı karşısında, "din kurallarına uymayanları öbür dünyada büyük felâketlerin beklediğine inanan Müslümanlar bu dünyada onları cezalandırmayı gereksiz bulurlar" (5) der. Gerçekten, şaraba düşkün olan Bonneval'in bu yasak içkiyi içebilmek için yakın arkadaşı olan dönemin Şeyhülislâm'ından özel bir fetva alması gerekmemiştir. Paşa'ya Müslümanlığın kurallarını öğretmekle görevlendirilen imam şarap konusunda yaptıkları bir tartışmadan sonra ona şunları söylemiştir: "Bu.... bir ilâç olarak bile kesinlikle içilemez demek değildir; örneğin sizin gibi bir tiryaki için zorunlu olabilir; böyle olursa gizli için ve rezaletten sakının" (6).

Anılar'da, Bonneval'in Müslümanlığının öyküsü de anlatılır. "Allah'ın Tanrı ve Muhammed'in onun peygamberi olduğunu söyledim. Bunu söyledim ve Türkler gerçekten böyle düşünüp düşünmediğimi öğrenmek istemiyorlar. Bir asker nasıl efendisinin üniformasını giymek zorundaysa, ben de öyle

sarık sarıyorum." (7) Bonneval Paşa Sultan I. Mahmut'a verdiği raporda kendini böyle niteliyor. Daha Venedik'teyken, Türk temsilcisi kendisiyle temas ettiğinde, Müslüman olmadan Padişah'ın hizmetine girmesinin mümkün olup olmadığını sormuş, ama İstanbul'da basit bir mülteci olarak kalmak istemiyorsa bunu yapmak zorunda olduğunu öğrenmiştir. Nitekim, Müslümanlığı kabul ederken İstanbul'da büyük törenler düzenlenmiş ve huzuruna ilk kez çıktığı III. Ahmet tarafından beylerbeyiliğe getirilmiştir. Avrupa'da bütün itibar köprülerini atmış ve ömrünün kışını yaşamakta olan bu subay için kendisini kabul edecek bir yer bulduktan sonra, Müslüman ya da Hıristiyan olmak fazla bir şey ifade etmemektedir. Patrona isyanıyla tahttan indirilen III. Ahmet'in yerine geçen ve askerî ıslâhat fikrine baştan itibaren sahip çıkan I. Mahmut'u da ilgilendiren onun topçu sınıfının reorganizasyonu için yapacaklarıdır, gerçek bir Müslüman olması değil. Bonneval'e Şeyhülislâmı'nın ağzından şöyle demektedir: "Samimi olarak Türk olup olmadığınızın fazla derinine inmeden kendisine daima sadık kalacağınızdan emin.." (8) Kazanova'nın anlattığına bakılırsa, Bonneval Şeyhülislâm'dan yalnızca sünnet olmamak için izin almıştır. (9)

Bonneval sözünü tutarak ilk

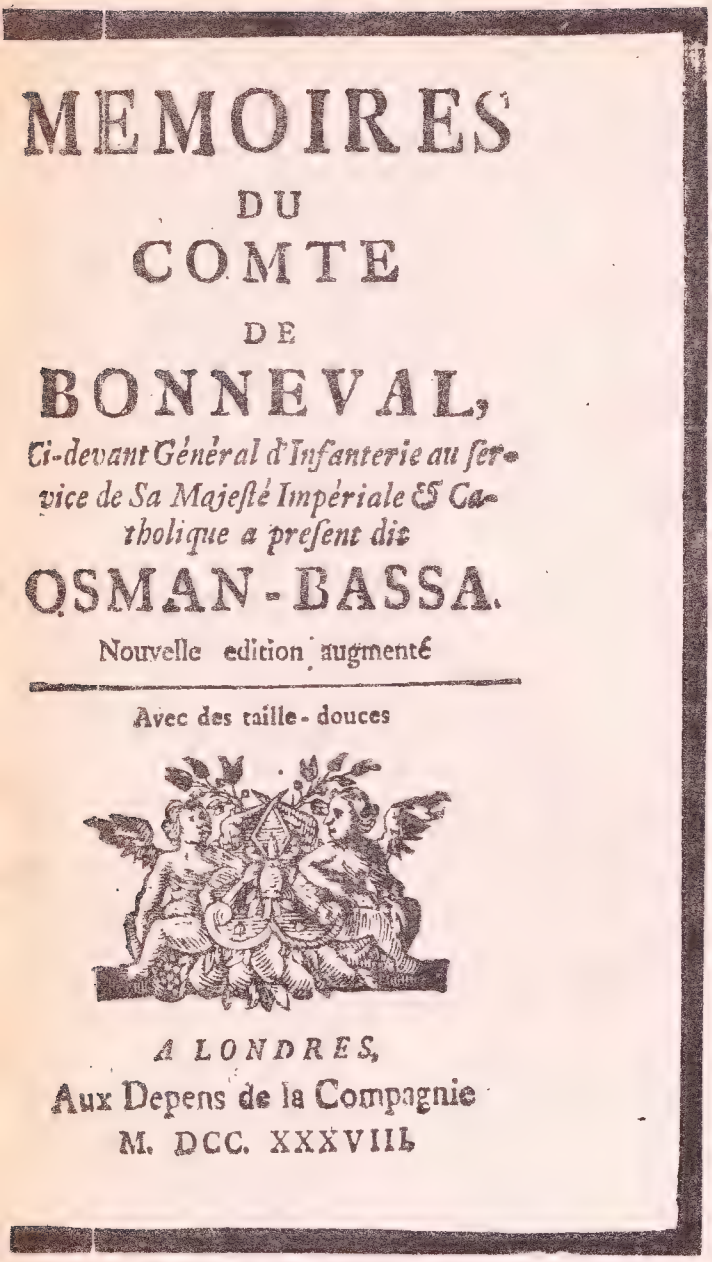
MEMOIRES
DU
COMTE
DE
BONNEVAL,
Ci-devant Général d'Infanterie au ſervice de Sa Majeſté Impériale & Catholique a preſent dit
OSMAN-BASSA.
Nouvelle edition augmenté
Avec des taille-douces
A LONDRES,
Aux Depens de la Compagnie
M. DCC. XXXVIII.

Casanova'nın anılarında sözü edilen Humbaracı Ahmet Paşa = Comte de Bonneval'in ilâveli yeni basımı 1783 yılında Londra'da yapılan Fransızca hatıralarının iç kapağı. Yazarın kendisini, Karaman Paşası Osman diye tanıtması dikkati çekiyor.

perşembe bir yeniçeri gönderip Casanova'yı yemeğe çağırır. Paşa bu kez Osmanlı giysileri içindedir, ancak sekiz konuğun katıldığı yemek Fransız mutfağına uygundur. Zaten Paşa'nın aşçısı ve garsonu da birer Fransız dönmesidir. Bardaklarda şerbet ya da beyaz şaraba benzeyen bir içecek vardır. Casanova diğer konuklar üzerinde bir tahmin yürütmeksizin Paşa ile kendisinin beyaz Bourgogne şarabı içtiğini anlatır. Gece boyunca hep İtalyanca konuşulur ve sofradaki Türkler kendi aralarında Türkçe tek bir söz dahi etmemeye dikkat ederler.

Casanova İstanbul'da sonradan daha yakından tanıyacağı iki kişi ile Bonneval'in yemeğinde tanışır.

Reisülküttap İsmail Efendi ve Yusuf Ali

İsmail Efendi (1730-1736 arasında reisülküttaplık yaptı; 1741 de öldü) Bonneval'in yemeğinde Casanova'ya yakın ilgi göstermiş ve Venedik'in Roma sefirinin ortak dostları olduğunun ortaya çıkmasından sonra da Casanova'yı yemeğe çağırmıştır. Casanova onun evindeki ilk yemekte herkesin Türkçe konuşmasından çok sıkılmıştır. İsmail Efendi'nin evinde yaşadığı maceraları daha sonraya bırakarak Casanova'nın *Anılar*'ının İstanbul'la ilgili bölümünde önemle sözettiği bir kişiye, Yusuf Ali'ye geçmek gerekiyor.

Bonneval'in yemeğinde ağırbaşlılığı ve bilgece tavırlarıyla Casanova'nın dikkatini çeken Yusuf Ali zengin bir İstanbulludur. Casanova ondan "namuslu bir Müslüman" diye sözeder. Dostluklarının temelinde de felsefî ve teolojik konulardaki "derin" tartışmaları vardır. Yusuf Ali, Bonneval'in yemeğinde Casanova'ya bir gün sabahtan kendisine gelmesini söyler.

Kararlaştırılan günde eve gidip Yusuf'u bulamayan Casanova onu beklerken Napolili bahçıvanının eşliğinde bahçesini dolaşır. Daha sonra Yusuf geldiğinde deniz gören bir odada kavurma ve şerbetin de yeraldığı bir yemek yer ve sohbet ederler. Konu hayatta tadılması gereken zevkler ve onlardan uzak kalabilme üzerinde yoğunlaşır. Dört saat boyunca konuşurlar. Yusuf Ali'nin iki karısından olma iki oğlu ve bir kızı vardır. Babasının servetinden payına düşeni alan büyük oğlu Selânik'e yerleşmiş, ticaret yapmaktadır. İkinci oğlu Saray'da Padişah'ın hizmetindedir; onbeş yaşındaki kızı Zelmi (?) tüm varlığının vârisidir. Yusuf Ali son olarak Sakız Adası'ndan bir Rum güzeli ile evlenmiştir, ancak çok yaşlı olduğu için ondan çocuk beklememektedir.

İkinci yemekte Casanova, Kur'an'ın Müslümanlara resim ve heykel gibi iki önemli sanatı yasaklamasını eleştirir. Yusuf Ali, Peygamber'in Müslüman yapmağa uğraştığı tüm kabileler putperest olduğu için bunun zorunluluk olduğunu söyler ve "Tanrı madde olamayacağına göre, ilkel kafalardan öyle olabileceği düşüncesini uzak tutmak gerekir" (10) diye ekler. Konuşma giderek

*(4) Comte de Bonneval, **Memoires**, Londres, 1738, s. 379.*

(5) Casanova, s. 20.

(6) Bonneval, s. 333.

(7) Casanova, s. 21.

(8) Bonneval, s. 435.

(9) Bonneval, kendi anılarına bakılırsa, sünnet olmaktan da kurtulamamıştır. Bkz. Bonneval, s. 334-335.

(10) Casanova, s. 27.

Tanrı'nın özünün ne olduğuna kayar. Yusuf Ali tek ve bütün olan Tanrı'yı Hıristiyanların hem *tek* hem de *üç* (Baba-Oğul-Kutsal Ruh) olarak görmelerini anlayamamaktadır. Altmış yaşındaki bu "namuslu Müslüman" şöyle der: "Üçün bir bileşke olmadığını ya da olmayabileceğini göster, hemen Hıristiyan olayım" (11). Bu durumda Casanova'nın dininin düşünmeden inanmayı emrettiğini söyleyerek kendini savunmaktan başka yapacak şeyi yoktur.

Üçüncü karşılaşmada yine Yusuf Ali Tanrı'nın maddî bir varlığı olmadığı, ama ruh olduğunun da savunulamayacağı üzerinde durur. Bu değerlendirme karşısında Casanova şunları düşünür: "(Anlattıkları) bana aynı şeyi söylemiş olan Platon'u anımsattı, fakat Yusuf kuşkusuz Platon'u hiç okumamıştı." (12) Casanova'nın anlattığı Yusuf Ali aynı dönemde İstanbul'u tanımış olan Kont Marsigli'nin şu gözlemini doğruluyor: "...Hıristiyanların çoğunun onları (Müslüman Osmanlıları - S.A.) Kur'an'ı bilmemek ve neredeyse hiç anlamamakla suçlamaları sebepsizdir. Artık hatalı olduğumuzu kabul etmeliyiz..." (13) Aynı gün iki dost cinsel yaşam ile din ilişkisi üzerinde de dururlar ve hatta mastürbasyonun din açısından serbest olup olmamasını, yarar ve zararlarını da tartışırlar.

Casanova'yı "Heyecanlandıran" Olaylar

Yusuf Ali sohbeti koyulaştırdıkları bir günde Casanova'ya onbeş yaşındaki kızı Zelmi'yi vererek onu damadı olarak görmek istediğini söyleyiverir. Yusuf Ali kızını şöyle anlatıyor: "...ona verdiğim terbiye ile efendimizin bile kalbini fethedebilir. Çok iyi Rumca ve İtalyanca konuşuyor; harp çalarak ... şarkı söylüyor; resim yapıyor, dantel işliyor ve her an için neşeli olan bir karakteri var. ...Bu kız bir hazinedir. Dilimizi, dinimizi ve göreneklerimizi öğrenmek için, bir yıl Edirne'de akrabalarımızdan birinin yanında kalmayı kabul edersen, onu sana veririm. Bir yıl sonra döndüğünde ve Müslüman olduğunu ilân eder etmez, kızım karın olur. Dayalı döşeli bir evin, efendileri olacağın uşakların ve seni bolluk içinde yaşatabilecek bir gelirin olur." (14) Bu öneriye Casanova'nın hemen yanıt vermesini de istememektedir. Zaten geri çevirecekse bundan bir daha sözetmeleri de gereksizdir. Bu konuyu düşünürken Casanova'nın aklına takılan Zelmi'nin kendisini beğenip beğenmeyeceği sorusunu, Yusuf Ali "bunu merak etme; kızım seni beğeniyor; seni gördü; beraber yemek yediğimizde karım ve mürebbiyesiyle birlikte seni izliyor ve zevkle dinliyor" (15) diye cevaplandırır. Avrupa'da bir dönemin serüvencisi ve vefasız aşkın prototipi Casanova'nın bu öneri karşısında aklı epeyce karışmıştır. Aslında Zelmi'yi göremediğine memnundur, çünkü onun etkisinde kalmaktan çekinmektedir. "...Ona sahip olmak için Müslüman olur ve buna pişman olurdum, çünkü Muhammed'in dini gözümde ve kafamda hem bu dünyadaki hem de gelecekteki yaşam açısından hoş olmayan bir tablo oluşturuyordu. Zaten, Hıristiyanlıktan dönmenin utanç verici damgasını alnıma vurdurmadan tüm Avrupa'da buna benzer nicelerini bulabilirdim." (16) Casanova'yı rahatsız eden bu kızla evlenmek ve babasının servetine konmak değil, hiç hoşlanmadığı "barbar" bir dili öğrenmek için Edirne gibi bir yere gitmektir.

Casanova, Yusuf'un evine bir başka gidişinde orada hiç beklemediği bir anda, yüzü uzun bir peçe ile örtülü güzel bir kadın ile karşılaşır. Üstelik kadın, Yusuf'un kendisine, eve dönünceye kadar konuğuyla ilgilenmesini tembih ettiğini söyler. Karşısındakinin Zelmi olduğunu sanan Casanova heyecan içindedir. Genç kadın bir süre sonra kendini Yusuf'un onsekiz yaşındaki Sakızlı karısı olarak tanıtır. Sofi'nin üzerindeki adalı kadınlara özgü giysi vücudunun tüm güzelliklerini ortaya koymaktadır. Kahramanımız dayanamaz, güzel Sakızlının peçesini indirmek üzere elini uzatır. Fakat kadın birden ayağa kalkmış ve bu saygısızlığını kocasına söylemekle onu tehdit etmektedir. Casanova ayaklarına kapanarak kendisini bağışlamasını ister. Bunu elde ettikten sonra da onun elini tuttuğu sırada Yusuf görünür. Daha sonra bu ilginç öyküyü Bonneval'e anlattığında "hiçbir tehlike atlatmadığını, kadının bir acemiyle karşılaştığına kızdığını" (17) öğrenir.

Casanova, Reîsülküttap İsmail Efendi'ye gittiği bir gün bahçede gezintiye çıkarlar. Orada olanları Casanova şöyle anlatıyor: "...(İsmail Efendi) mizacıma uygun olmayan fantezilere kapıldı ve biraz kaba bir şekilde olmak suretiyle ona karşı koymak zorunda kaldım. ...O zaman bu Türk ... sadece şaka yapmak istediğini söyledi" (18). Bu garip olay karşısında Casanova bir daha dönmemek niyetiyle onun evinden ayrılır. Bonneval'e bunu anlatınca bunun Türk göreneklerine uygun bir dostluk davranışı olduğu yanıtını alır! Nitekim, bu inandırıcı açıklama üzerine İsmail'in evine yine gidecek ve İstanbul'daki diğer maceralarını orada yaşayacaktır.

Bonneval ile İsmail'in evinde oldukları bir gece kadınlı-erkekli Napolili köleler bir pandomim sunarlar ve Kalabriya bölgesi dansları yaparlar. İsmail, Bonneval'den methini duyduğu *forlana* adlı dansı yapmasını Casanova'dan ister. O ise bunun için bir kadın dansçı ve bir kemancıya ihtiyaç olduğunu belirtir. Kemancı Venedik Sarayı'ndan temin edilir, İsmail Efendi'nin cariyelerinden biri ise ona eşlik edecektir. Casanova güzel cariye ile peşpeşe altı *forlana* oynar. Ama bu heyecan verici eğlenceye doyamaz ve onu gizlice ikna eder. Altı tane daha oynarlar. Casanova bu geceyi unutamaz "İstanbul'da tattığım tek gerçek zevk bu oldu" (19) der. Casanova'yı yine Bonneval aydınlatır, İsmail Efendi ülke önyargılarına göre büyük bir hataya düşüp genç ve güzel cariyesinin onunla dansetmesine izin vermiştir. Gerçekten, XVIII. yüzyıl İstanbul'unu anlatan bir başka Avrupalı, İngiliz maslahatgüzarı Porter'ın, orta ya da yüksek katmanlara mensup Türk erkeklerinin dansa son derece kötü gözle baktıklarını söylediği (20) gözönüne alındığında İsmail Efendi'nin, *forlana* merakının onu nereye sürüklediği daha iyi anlaşılır. Danstan sonra güzel Venedikli cariye Casanova ile görüşme yollarını arar, ona bir haberci gönderir, ama bir türlü buluşamazlar.

Şövalye Venier'den dışarıda bir gece geçirmek üzere izin alan Casanova, İsmail Efendi ile kayığa binip balığa çıkar. Avladıkları balıkları yağda kızartıp yerler. Sonra da birlikte, anahtarı yalnız İsmail Efendi'de bulunan ve penceresinden havuz görünen bir kulübeden cariye-

lerin ayışığı altında yıkanmasını seyrederler...

Casanova, İstanbul'dan iyi duygularla olmasa da iyi "anılarla" ayrılır. Karısına el uzatmaya kalktığı Yusuf bir Ermeni tacirde görüp de pahalı olduğu için alamadığı dörtyüz-beşyüz kuruş değerindeki çeşitli eşyayı ona hediye eder. İstanbul'daki dostlarının hediyeleri sayesinde Korfu'ya dönüşünde maddi açıdan bir hayli rahat edecektir.

Anılar'daki İstanbul Hakkında

İstanbul'un Casanova'nın Anıları'nda yansıyan özelliklerine geçmeden önce bu anılardaki bazı tarihsel olayların gerçekle bağlantısı üzerinde durulmalıdır. Önce, *Anılar*'da anlatılan İstanbul'a tarih koyabilmek önemli bir nokta olarak ortaya çıkıyor. Biyografisine bakılırsa, Casanova, biri 1741 baharında diğeri 1745'in yaz aylarında olmak üzere İstanbul'a iki yolculuk yapmıştır. *Anılar*'da yaz sıcağından ve başka bir yerde ondokuz yaşında olduğundan sözediyor. Bunlara bakılarak, 1745'deki İstanbul'u anlattığı (aslında 1745'de tam olarak yirmibir yaşındaydı) düşünülebilir. Ne var ki, başka bazı ayrıntılar bu yolculuğun 1741'deki olmasını daha mümkün kılıyor. Örneğin 1741'de ölmüş olan reisülküttap İsmail Efendi'yi daha sonra tanımış olamaz. Ayrıca Casanova 1741 baharı başında Korfu'ya giderek orada askerlik yapmıştır. Sonuç olarak, hiçbir kesinlik olmakla birlikte, Casanova'nın, 1741'deki yolculuğunda yaşadığı olayları 1745'deki olgunluk ve deneyim zenginliği ile yaşamış gibi anlattığını söylemek çok yanlış olmaz..

Casanova'nın anıları pek çok sanat yapıtına esin kaynağı oldu. Fellini'nin "Casanova" filminden bir sahne.

Casanova, İstanbul'da yaşadıklarını yaklaşık kırk yıl sonra yazmağa başladı. Bu zaman farkının bazı unutkanlıklara yolaçmış olması doğaldır. *Anılar*'da asıl adı Humbaracı Ahmet Paşa olan Bonneval'den "Karamanlı Osman Paşa" olarak sözedilir. Casanova'nın *Anılar*'ı kaleme alırken Paşa'nın 1738'de Londra'da yayınlanan anılarına başvurmuş olması muhtemeldir. Bu kitabın başlığında da Bonneval Paşa'nın adı "Karamanlı Osman Paşa" olarak geçer! (Aslında Karamanlı sıfatının, I. Mahmut'un kendisine Karaman Beylerbeyliği'ni vermesinden kaynaklandığını düşünebiliriz.) Bonneval'in değindiğimiz kitabında ne Reisülküttap İsmail Efendi ve ne de Yusuf Ali'nin adları anılmaktadır.

Anılar'dan öğrendiğimize göre, XVIII. yüzyılda veba İstanbul'da son derece yaygındır. Ancak her nasılsa Casanova oradayken bu hastalığın sözü edilmemektedir. Aynı dönemin bir başka tanığı da Casanova gibi veba üzerinde durur (21).

"Türklerin, erkek ve kadın evlerinin içinde zamanı nasıl geçirdiklerini kesin olarak aktarmak zordur." (22) İstanbul'da yıllarca görev yapan İngiliz maslahatgüzarı Porter'ın yargısı bu olunca Casanova'nın gerçekten şanslı bir gözlemci olduğunu kabul etmek gerekiyor. Yalnız bu kadar da değil. "Yetişkin her genç kız ve hatta evli kadının babası, annesi, kardeşleri ve kocası hariç hiç kimseye" (23) görünmediğine bakılırsa Casanova'nın bu alanda gördükleri denemese bile, yaşadıkları bir dönemin bilinmesi açısından daha bir değer kazanmaktadır.

Yine de unutulmamalı ki, Casanova'nın İstanbul'da tanıdığı insanlar yabancılarla temasta bulunan, en az bir yabancı dili felsefe konuşacak kadar iyi bilen, evlerinde İtalyan uşak ve cariyeleri bulunan, Mc Neill'in "onsekizinci yüzyılda Fransız ya da başka bir Hıristiyan uygarlık biçimine ciddi olarak ilgi duyan çok az sayıdaki Türk" (24) dediği bir elite mensupturlar. *Anılar*'da yeralan öykülerinden de anlayacağımız gibi, hayat görüşü ve ahlâk anlayışı bakımından son derece açık ve yerine göre cüretli olabilmektedirler. Bu zengin elitin Batılılaşma ve buna bağlı olarak modernleşme açısından fikrî planda çok büyük mesafe katetmiş olduğunu görmekteyiz.

Öyle ki, Osmanlı toplum yaşamı konusunda önyargıları olan Casanova da bazı olayları kavrayabilmek için bir yorumcuya, dönme Bonneval'e başvurmak zorunda kalmıştır. Bonneval'in kendisi de Osmanlı düzeninin Batılılaşma ve modernleşme yolunda çok büyük fedakârlıkları göze aldığını gösteren bir örnektir. Topçuluk alanında yapacağı düzenlemeler uğruna, evinde Fransız giysileriyle dolaşan, şarap içen bu küskün soylu, Padişah tarafından beylerbeyiliğe yükseltilip İstanbul'da kendine çevre edinebilmiştir.

XVIII. yüzyıl ortaları, Osmanlı toplumunun genel yaşayışıyla devletin ilerleme gerekleri arasındaki çelişkilerin gözle görülür hâl almağa başladığı bir dönemdir.

İstanbul'daki Casanova, genel kanının aksine, dönemi Avrupasının düşünce kalıplarına son derece bağlı, maddî çıkarlarını herşeyin üzerinde tutan ve olayların getirdiği tehlikelere meydan okuma yürekliliğinden yoksun, sevimsiz bir serüvencidir. Bu değerlendirme bir yana, bir dönemin insanını tanımamıza yardımcı olan *Anılar*, tarihsel/yazınsal bir metin olarak önemini hep koruyacağa benziyor ●

---

(11)İbid.

(12)İbid. s. 28.

*(13) Conte di Marsigli, **Stato militare dell 'Imperio Ottomano**, Amsterdam, 1732, s. 39.*

(14) Casanova, s. 32.

(15) İbid.

(16)İbid, s. 32-33

(17)İbid. s. 4O.

(18)İbid. s. 29.

(19)İbid. s. 35.

*(20) Porter, **Observations sur la religion, les loix, le gouvernement ou les moeurs des Turcs**, Neuchatel, Société Typographique, 1770, 2. Bölüm s. 114.*

*(21) Henry-Grenville, **Observations sur l'etat actuel de l' Empire Ottoman**, ed. Andrew S. Ehrenkreutz, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1965, s. 38 ve 72.*

*(22)Prother, **Observations...** 2.Bölüm, s. 111.*

(23)İbid., s. 95.

*(24)Mc Neill, **Venezia...** s. 364.*

ARKA KAPAK:

Kanunî Sultan Süleyman'ın Avusturya İmparatoru I. Ferdinand'a gönderdiği ve halen Viyana Devlet Arşivi'nde bulunan

Kanunî'nin Bağdat Fetihnamesi

(baş tarafı)

Hicrî 941 yılının Cemaziyülâhır'ının evâlinde (ilk on gününde: 8 - 17 Aralık 1534) Bağdat'tan yazılmış olan bu belge parçası, 185 x 35,5 cm. boyutlarındadır. Uluslararası diplomatik yazışma kalıplarına göre, iç bölümleri vardır. Arka kapağa bastığımız Tuğra'ya kadarki Invocatio *(çağrı) bölümü Sülüs; metnin yanda görülen devamıysa Divanî yazıyladır. Tuğra'dan sonra, hitap edenin ve edilenin niteliklerinin sayıldığı* Intitulatio *(sıfatlar) bölümü gelmektedir. Altıncı satırdaki "malûm ola ki" sözlerinden itibaren* Expositio *(Serimleme) bölümü başlamaktadır.*

Çevrimyazıda, Tuğra'ya kadar olan satırlar (parantez içinde) Roma rakamlarıyla, Tuğra'dan sonrakilerse Arap rakamlarıyla gösterilmiştir.

"(I)Hazret-i izzet azzet kudretühünün inayeti ve mihr-i sipihr-i nübüvvet ahter-i bürcü fütüvvet (II) mukteza-yı fırka-i asfiya Muhammed Mustafa'nın sallallâhü aleyhivesellem (III) mucizatı ve dört yârinin ki Ebu Bekir ve Ömer ve Osman Ve Alidir rizvanüllahi (IV) aleyhim ecmaın anların ve cimi'i evliyaların himmetleri ile

Tuğra

(I) ben ki sultanüsselâtin burhanül-havakin tac-bahş-i zemin zıllüllahi fil-erazin Akdenizin ve Karadenizin Anadolunun (2) Rumelinin Karamanın ve Rumun vilâyet-i Zulkadriyenin ve Diyar-ı Bekrin ve Kürdistanın ve Azerbeycanın ve Şamın ve Halebin ve Mısrın ve Mekkenin ve Medinenin (3) ve Kudsün külliyen diyar-ı Arabın ve Yemenin ve dahi eba-i kiram ve ecdat-ı izamım enarellahu berahınehüm kuvvet-i kahirelerıyle feth eyledikleri niçe memleketlerin ve cenab-ı celâlet (4) me'abım dahi tığ-i âteşbar ve şemşir-i zafer-şiarım ile feth eylediğim niçe diyârın sultanı ve padişahı sultan Bayezıd oğlu sultan Selim (5) sultan Süleyman şah hanım (6) sen ki iftiharül ümerailmilletil mesihiye muhtarü küberait - tayifetil iseviye vilâyet-i Nemçe kralı Ferdinandosun malûm ola ki bundan akdem tayife-i Kızılbaş-ı evbaş benimle düşmanlık (7) ve adavet üzre olduğu ecilden leşker-i derya-nişan ile maşrık taraflarına azimet-i hümayun eyleyip rayat-ı saadet- ayatımdan mukaddem cenab-ı vezaret-meab sadaret - nisab devlet-intisab (8) saadet-intisab vasıtatü akdid- devletil-ebediye rabıtatü akdissaadetis-sermediye kayıdü cüyuşil-İslâm sahibül izz vel ihtişam eşşarimüş- şamşam zircam-ı peleng- intikam asafüzzaman melaz-i ehl-i iman (9) hüccetür- rahman alel insan mazharü avatıfillâhi tealâ masdar-ı eltaf-ı bi-intiha ellazi tele'lee fi vecinati devletihi nurül-hüda vetebeyyene fi ufki saadetihi şemsül-alâ el-gazi fi sebilillâh el-mücahidü li-vechillah nizamül-mülk (10) kayim makam-ı saltanat leşkerkeş-i sâmi mertebet ve vezir-i âzam-i hilâfet menkibetüm serasker-i sultan İbrahim Paşa edamellâhu iclâlehü vezade ik (balehü)"

Ferman'ın Devamı:

Bundan sonrası kopuk ve kayıptır.

BELGE YAYINLARI

- **İKTİSAT POLİTİKALARI VE BÖLÜŞÜM SORUNLARI**
  İktisat Yazıları 1969-81
  Korkut Boratav
- **HÜRRİYET BİLDİRGELERİ**
  Magna Carta'dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine
- **BERLİN-BAĞDAT ALMAN EMPERYALİZMİNİN TÜRKİYE'YE GİRİŞİ**
  Lothar Rathmann
- **TÜRKİYE ÜZERİNE YAZILAR**
  Rosa Luxemburg
- **ESKİ SOL ÜZERİNE YENİ BİLGİLER**
  Mete Tunçay
- **FRIEDMAN MODELİ KISKACINDA ŞİLİ 1973-81**
  Calderon/Ensignia/Rivera
- **FRIEDMAN'A AÇIK MEKTUP**
  Andre Gunder Frank
- **ULUSLARARASI YENİ İŞBÖLÜMÜ VE SERBEST BÖLGELER**
  Fröbel/Heinrichs/Kreye
- **TÜKİYE'DE SERBEST BÖLGE GİRİŞİMLERİ 1923-82**
  M. Sönmez
- **PORTEKİZ-İSPANYA VE YUNANİSTAN'DA GEÇİŞ SÜRECİ**
  Poulantzas
- **DÜNYA EKONOMİSİ, BUNALIM VE SİYASAL YAPILAR**
  Fröbel, Wallerstein, Magdoff, Makoto Itoh, Elmar Altvater, Andre G.Frank, Joseph Camilleri, M.Oppenheimer/Jane Canning, Yılmaz Öner
  (Yeni Çıktı)
- **DAHA SESİMİZİ DUYURMADIK**
  Avrupa'da Türk İşçi Çocukları
  Gündüz Vassaf
- **SEÇME YAZILAR**
  James Connoly
- **SİYASİ YAZILAR**
  Rosa Luxemburg

Genel Dağıtım: İst. CEMMAY / Ank. ADAŞ / İzm. DATİC

alan yayıncılık

Bilim Dizisi

- LATİN AMERİKA'NIN KESİK DAMARLARI "Karşı Tarih"
  Eduardo Galeano / Çev: Attilâ Tokatlı/Roza Hakmen
- KURAMLAR BOYUNCA ÖZYÖNETİM ve Yugoslavya Deneyi
  Alpaslan Işıklı
- YURTDIŞINA İŞÇİ GÖÇÜ VE GERİ DÖNÜŞLER
  Ali S.Gitmez
- ORTAÇAĞ AVRUPASI'NIN EKONOMİK VE SOSYAL TARİHİ
  Henri Pirenne/Çev: Uygur Kocabaşoğlu
- TARİHTE NELER OLDU
  Gordon Childe / Çev: Alâeddin Şenel - Mete Tunçay
- BİLİMSEL DEVRİMLERİN YAPISI
  Thomas S.Kuhn / Çev: Nilüfer Kuyaş

Düşünce Dizisi

- BATI'DA DEVLET VE ÇOCUK
  Kürşat Bumin
- BİLİNECEĞİ BİLMEK
  Mete Tunçay
- ŞİİRİ DÜZDE KUŞATMAK
  Gülten Akın
- TARİHTEN GÜNCELLİĞE
  Murat Belge
- ME-Tİ'NİN ÖZDEYİŞLER KİTABI
  Bertolt Brecht / Çev: Ahmet Cemal

Çağdaş Edebiyat Dizisi

- İLAHİLER
  Gülten Akın
- YAŞADIĞIMI İTİRAF EDİYORUM
  Pablo Neruda / Çev: Ahmet Arpad
- ŞER SAATİ
  Gabriel Garcia Marquez / Çev: Seçkin Cılızoğlu
- YAPRAK FIRTINASI
  Gabriel Garcia Marquez / Çev: Yaşar Anday
- BENDEN SELÂM SÖYLE ANADOLU'YA
  Dido Sotiriyu / Çev: Attilâ Tokatlı

Güncel Sorunlar Dizisi

- BİR BAŞKA İKTİSAT
  Hazırlayan: Alpaslan Işıklı
- SİLAH, RÜŞVET VE SÖMÜRÜ
  Arslan Başer Kafaoğlu
- BANKERLER VE KASTELLİ OLAYI
  Arslan Başer Kafaoğlu

Genel Dağıtım: Cemmay
Ankara Dağıtım: Adaş / İzmir Dağıtım: Datic

LATİN AMERİKA HİKAYELERİ ANTOLOJİSİ

çevirenler
güler dikmen • celal üster • yusuf atılgan
tomris uyar • fatma akerson • adnan benk

yeni çıktı

iletişim yayınları
Dağıtım: YA-DA A.Ş. Dr. Şevki Bey Sok. No.6 Divanyolu-İST.

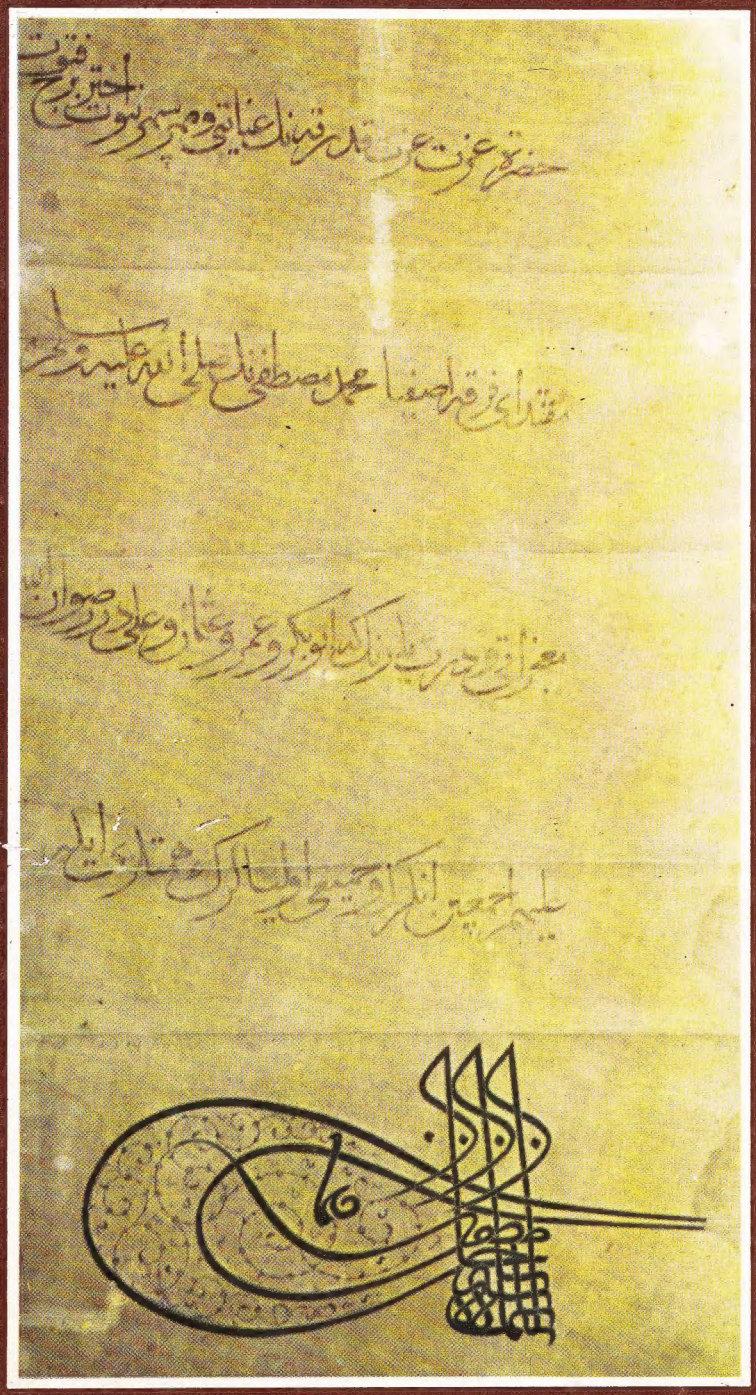

(Kanunî'nin Bağdat Fetihnamesi)